

Часопис за књижевност, уметност и културну баштину
Сврљиг, број 71, година XXI, јануар – март, 2022.

ЦЕНТАР ЗА ТУРИЗАМ
КУЛТУРУ И СПОРТ

Бдење

Главни и одговорни уредник
Зорица Бранковић Басарић

Уреднички тиво
Душан Стојковић, Горан Максимовић, Русомир Д. Арсић,
Виолета Јовић, Мирослав Тодоровић, Славиша Миливојевић

Секретар уреднички тива
Јулија Марковић

Лектиура и коректиура
Радослав Вучковић

Слика на корици и ликовна страна
Јована Крстић

Фотографија експоната из *Завичајне музејске збирке*

Издавач
Центар за туризам, културу и спорт, Сврљиг

За издавача
Драган Савић

Адреса
Центар за туризам, културу и спорт, 18360 Сврљиг, Боре Прице 2
тел. 018/821-059 e-mail: bdenje_srg@yahoo.com

Часопис је уписан у регистар јавних гласила Министарства културе
и медија Републике Србије под бројем 3416.

Издавање часописа финансијски су омогућили Министарство
културе и информисања Републике Србије и Општина Сврљиг

Штампа
Галаксијанис Луково, galaksijanis@gmail.com

Тираж
300

ISSN 1451-3218

САДРЖАЈ

Бгења

Крстивоје Илић	
ПОЕЗИЈА И ЖИВОТ	7
Иван Рајовић	
КЛОВНОВСКЕ СУЗЕ	18
Зоран Недељковић	
ЕРАТИНО ОГЛЕДАЛО	24
Андрија Лаврек, Предраг Ацкета	
ЕЛБРУС.....	31
Илија Лакушић	
СВЕ – И НИШТА ВИШЕ	64
Љиљана Лукић	
ПУШКИН У ПАПУЧАМА.....	68
Анђелко Заблаћански	
ТРИ ПЕСМЕ	72
Гордана Смуђа	
ПЕТ КРАТКИХ ПРИЧА.....	74
Зорица Бабурски	
ЧЕТИРИ ПЕСМЕ.....	77
Надежда Пурић Јовановић	
ЗА СТОЛОМ	79

Упознавања

Назик ал-Малаика	
ДА СРАМ ОКАЈЕМО	83
Низар Кабани	
ВОЛИМ ТЕ.....	84
Бадр Шакир ал-Сахаб	
СЕНКЕ ЂЕКОУРА	86
Фуад Рифка	
ПЕСНИК.....	88
Салах Абд ал-Сабур	
ДРУГА ПИТАЊА.....	89
Абдул Азиз ал-Макале	
СТАЊА.....	90
Махмуд Дарвиш	
ЛУНИН ПАД	93

Амјад Насер	
ПОНОВНИ ПОКУШАЈ ОПИСАТИ УСАМЉЕНОСТ	95
Марам ал-Масри	
ЈА ТЕ ГЛЕДАМ	96
Амал ал-Јубоури	
КОПРЕНА ОСВЕТЕ	98

Тумачења

Видак М. Масловарић	
СПОМЕНИЦА У ЗНАМЕН ДОБРИЦИ ЕРИЋУ	101
Марија Стојановић	
ЧАСНЕ СПОЗНАЈЕ ОБРЕНА РИСТИЋА	105
Милуника Митровић	
ТРАГОМ ДУМЕ БЕЗДАНИЦЕ ЗА БОЖАНСКОМ ТВАРИ ЛЕЗИКА	109

Промишљања

Стојан Богдановић	
ХЛЕБ И СТРАХ И ПОСЛЕ ТРИДЕСЕТ ГОДИНА	113

Сагледавања

Слободан Антонић	
ДВА ЗАВЕТНА НАРОДА: РУСИ И СРБИ	127

Зајажња

Сретен Петровић	
ЗЛОУПОТРЕБА УМЕТНОСТИ РАДИ ПРОФИТА	175

Галерија Бгења

Владимир Станковић	
ЖИВОПИСНИ СВЕТ ЈОВАНЕ КРСТИЋ	183

Анастасија Живковић ТРАДИЦИОНАЛНИ ПЛЕС РУМЕНКА У ПЛЕСНОМ НАСЛЕЂУ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ.....	195
Филип Савић СВРЉИШКЕ ТРОГЛАСНЕ ГАЈДЕ.....	199
Милинка Јовановић ДВЕ СОЛУНКЕ.....	206
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА.....	214

Сиїнум са купастим тулцем и два симетрична бочна протома у облику змаја, пронађен је на подручју сврљишког села Нишевац (Калница). Висина сигнума 11 cm, ширина 23 cm, пречник тулца 4cm. Припада античком периоду.

Кршивоје Илић

ПОЕЗИЈА И ЖИВОТ

У ВАТРИ ЈЕЗИКА

Да упознаш говор, промене, облике –
душу сваког гласа, мелодију слога:
да ти речи буду егзотичне биљке
у чистој промаји језика и Бога!

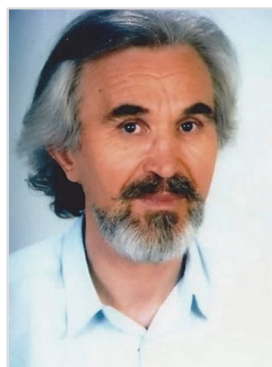
И све да буде лако, једноставно,
као што тече из кладенца вода:
време будуће, садашње, прадавно
само ће себе свему да придода!

То би онда била целина сазнања
живота и смрти, природе и људи,
када се мисао примиче и склања
у ватру језика, у ћутање студи!

ПЕСНИК У СОНЕТУ

Остани у сонету – нека ти буде двор:
ту ћеш једино доћи до постеље и вина;
притаји се и слушај: под земљом пева хор
о слави, која стиже из смрти и дубина!

Испружи руке своје у бескрај, у вечерње,
кад је милостив Бог, и сва његова свита;
видећеш: силази сунце, али се анђео пење
на олтар изгубљених, да тужне молитве чита!

Због тебе овај сонет даљине одгонета:
хтео би да те врати чистој суштини света,
тамо, где више неће владати глад и зима!

Где душа рађа песму, а поље густу раж,
ту је порекло среће, све остало је лаж:
остани – и предај се краљевству вечних рима!

ЗАВИЧАЈ И ЉУБАВ

ШУМА У БРДАРИЦИ

Безбројно дрвеће – родбино једина:
у свету где нас не познаје нико,
само је ветар, на који сам свико,
разумљив мом уху: пуста је ледина

где су некад расли јавори и леске:
нема жбуња; у легла звери, где се
млади вуци коте, неко лишће тресе,
са грма, пренетог у сфере небеске!

ВИЛА-ЛЕСКА

Оцу Миловану

Ено, сред Вила-Леске још спава
големи храст, са стаблом у ваздуху:
т в о ј отац Аксентије, сав у огњу,
разгони над њим громове
што стижу из понора небеса,
једном већ срушени са престола
А доле,
лишени тог јунаштва, са челиком
у наручју, људи пред откос приводе
животињу!

Жетва,
као расечен ветар – гомила крв!
Јеси тако желела, Земљо:
браздама својих њива да течеш!

Оче!

Ми, деца некад, чувамо ноћу
твоју сеновиту гробницу, од уста
Месеца! Ко зна, можда ће негде,
у неком дубоком датуму године –
да те тишине превазиђу, и оспоре!

ЕЛЕГИЈА НА ГРОБУ МАЈКЕ ЗАГОРКЕ

Поверавам се овој ружи што ти на гробу ниче,
и болом њеног трна – искуство мртвих стичем!

И слутим да се смешиш док ове речи пишем,
јер доле лепше мисли у постељу се слише!

Како је људско тело (створено у несвести),
наша једина стварност, коју ће земља свести;

На приказ ишчезлог даха, неке празнине веће,
у којој нас свака хумка подсећа на распеће!

Али сам због другог овде: да ти додирнем лице,
које је постало светлост, под небом Брдарице!

ПОЦЕРСКА ЗИМА

Славки

Све ће то поцерска зима –
на успомену свести:
на неки бели снимак,
у оку и у свести!

Где веје по дрвећу –
тишина снежног праха:
а срце пали свећу –
у лавиринту мрака!

Али, без твоје сени
престаће дах у мени,
и занемеће двери!

Јер патње све су веће,
за душу, која креће –
у небо, да трепери!

НА ОБАЛАМА СТИКСА

Пожури, још се много мрачних
долина налази испред нас! Ти
и не слутиш како се време
поништава: оно што смо до
недавно додиривали рукама,
сад је прах; нема милости за
наша земаљска тела: мрак је
прозрео све што смо толико
година смишљали као одбрану
љубави! Убрзај ход: ево,
истиче час, и све је гневнији
возар на обалама Стикса;
ухвати ме за руку, сад ће
предели страха, где из нас
изводе душу: касно је за твој
осмех којим си иекад
заустављала ноћ! О, сад је
ћутање наша једина наслада,
коју нисмо довољно
остварили у времену живота!

ПЕВАЊЕ, ПЕСНИЦИ

СОНЕТ ЛЕТА

Стевану Раичковићу

Не иди никуд из лета,
из класја које влата;
чујеш ли: туку длета,
клеше се двор за јата

тек слетела на траве,
која ће једном прећи,
са друге стране јаве,
у простор много већи!

Само те светлост може
спојити са бескрајем –
кад небу кажеш: Боже,

једино у теби трајем:
и кад се изнова вину,
сва јата – у висину!

СЛАВА У ГОСПОДУ

Ако је слава само Твоја,
а све друго је прах и пена,
може ли после дугих мена
да се, уз напев Крстивоја,

досегне оно тајно слово –
које је и Твој прилог стиху,
куд се анђео на видикү,
занесен неким мутним зовом,

пресели у вечни склад сонета,
и опет буде сам и сетан –
као да и није бестелесан!

А слава која се тајно склања,
у други облик постојања –
и мени даје место где сам!

МОЛИТВА ЗА УКЛЕТЕ СУЖЊЕ

Пејру Кочићу

Боже, који држиш жезло у рукама –
не дај да Ти сужњи пате у мукама!

Они што су жељни слободе и вина,
очекују вечну правду са висина!

Између два света, на тамној граници,
нека их заштите Твоји посланици!

Кад си већ створио непокорне људе,
не дозволи да им неправедно суде!

Зар нису и они део Твога лика,
и без њих је земља пуна мученика!

Нека им се горка судба преокрене:
ако мораш, Оче, казни само мене!

СРПСКЕ РАПСОДИЈЕ

ЊЕГОШ

Црна ми је луча пред очима –
црна вила вино наточила:
Нема више за мене лијека,
брзо прође *Ноћ скупиља вијека!*

БРАНКО

Збогом браћо у песми и пићу –
већ у зору на далеко бићу:
кад се сунце са запада врати,
Винотради, збојом умиљајши!

ЛАЗИ

Нигде ни зајма, ни мираза –
свима је дужан лепи Лаза:
а нема вина без валуте,
Santa Maria della Salute!

ЂУРИ

„Вина, Мила, вина, Мила...“
још се чује са дна гроба:
оставила дивна вила,
вечно жедног, свога роба!

ДУЧИЋУ

Младо вино из Требиња –
са укусом велебиља:
сва се крчма радовала
Блају цара Радована!

ОТАЏБИНА

ЈЕСЕН НА КОСОВУ 1389.

Прва јесен после Страшног суда –
орлови су поспали по стењу,
звери дрхте од големих чуда:
још се Срби у небеса пењу!

Још устају испод земље мртви –
свака рука своју сабљу тражи:
Вишњи Боже, место им покажи
где се Милош примакао жртви!

Посестриме над Голеш планином –
тужним гласом у ноћи наричу:
„Гле, несрећно племе Немањино
већ полако одлази у причу!“

КОСОВСКА ЕЛЕГИЈА

Никако да чујем клетву, која је и мени сродна,
а сишао сам дубље од бола, самом јауку до дна!

Као да више нигде нема ни језика, ни уста
у овом тужном царству без утехе и чувства!

Само се страшна птица уз своје крике пење
према црном бескрају, без наде у спасење!

Нешто се нечујно креће између сна и јаве,
слутим како ће змије прогнати љуте лаве!

Једна се стара рана још већем болу враћа,
звери беже из легла, пчеле беже из саћа!

Ја стојим сам на брегу, доле је понор густе,
Косово одлази у ноћ, кроз магле, и чељусти!

ПОХВАЛА ПЕВАЧУ

1.
Од Немање, Саве и Стефана,
није лепша песма испевана!

Као што је о мишарском боју:
тако Хомер славио је Троју!

Сунце јавља кроз сребрне нити,
да је Вишњић Певач видовити!

Нема стиха, ни речи, ни слога,
да се нису винули до – Бога!

До војвода, царева и краља,
до колиба, пастира и ткаља!

И још много имена и ствари,
подигли су у вис соколари!

Да пронађу светлост изгубљену,
у крвавом на бојишту плену.

У ходању преко живих рана,
црном ноћи – огледалу дана!

2.

Шта је песма ако Певач ћути,
тражи сунце свемир размакнути!

Траже струне истине у звуку,
време стало – две се војске туку!

И ја застак, зачуђен пред стихом,
тог Певача са божанским ликом!

Постиђен сам од рођеног вида,
сенка песме своју кулу зида.

На Мишару – где знамени стоје;
Аз се писах: *Грешни Крстивоје!*

ИСПОВЕСТ

Све то спевах над гором и водом –
кад задрхта душа за слободом!
Кад Србима земно царство мину
и Бог сруши сунце у празнину!
Сад из, таме, јединог сванућа,
правим ново гудало од прућа!
Кад испружим у небеса руке,
да измирим звуке и јауке!
Али време, звезда наопака,
диже нове зидине од мрака!
Иза којих говор ишчезава,
вену речи у корену трава!
Створитељу светлости и тмине,
подигни ме опет у висине!
Тамо где је срце васељени,
па пробуди анђела у мени!
Нека кличе испод свода плава:
САМО СЛОГА СРБИНА СПАСАВА!

ПЕСМА И СМРТ

СОНЕТ ПРАХА

Ех, једном ће све то бити развејано,
са твојим прахом, изнад Вила-Леске:
кад стигне време само смрти знано,
и земни предели додирну небеске!

Све ће у том праху мисао да згусне:
љубав и дрвеће, радости и сете,
и твоје у патњи занемеле усне,
и руке које су на крст разапете!

Само ће се душа стихом да најави,
и да се зањише у врх стабла павит,
јер су у твом праху и сонет и руда!

И наслеђе тамних, понорних дубина,
где мутно језеро стиче укус вина:
да прими последњу исповест лабуда!

ЗАПИС О ЛИРИЧАРУ

Префињен лиричар, мајстор форме, творац неколиких најлепших сонета савременог српског песништва, Крстивоје Илић је и песник дубоко уроњен, с једне стране, у традицију српске и светске елџије (јадованке, како би казао Лаза Костић), а с друге: у наслеђе узвишене родољубивости осведочене сусретом са световном и са духовном српском повешћу, са питањима унутрашњег идентитета личности и народа.

Све је, свет је, дакле, лирски јунак Илићевих стихова: природа у своме бујању и већењу, живот у долини плача, пролазност, љубав и смрт. При томе је меланхолија тон у којем се догађа и развија укупно Илићево стваралаштво, од почетка (од *Раздора у слуху руже*, 1973) до најновије збирке (*Крстиовдан*, 2021): увек продорним, свежим, новим језичко-поетским сликама и метафорама пева он о оном најтежем и најболнијем – метафизици стварања, постојања и умирања.

На мапи српске поезије друге половине двадесетог и, ево, у почетним деценијама двадесет првог века, певање Крстивоја Илића самоизградило се у велику лирску исповест што захвата у значења и симболику свега видљивог и невидљивог у људској судбини и, такође, у судбини самог певања као првог и последњег израза човекове душе, човекових духовних моћи.

Избор и белешка
Јован Пејић

Иван Рајовић

КЛОВНОВСКЕ СУЗЕ

Пажњу му је привукао тихи шум, једва чујан, као померање гугуткиних крила у пролећно јутро, када се све тресе од птичјег цвркута и зујања разнобојних буба и бубица које журно иду за само њима знаним смислом живота. То што је видео на први поглед учинило му се да је у шаренило свилених, памучних и сатенских крпица упаковано људско лице које га је гледало зеленкастим очима у којима је било неке туге какву Добрица до тада није видео ни у једном живом оку са којим се у животу срео. У ствари, како му се чинило, за разлику од људских очију које су могле да покажу расположење свог власника, све друге очи су у сваком тренутку изгледале исто и у њима се увек могло видети само једно – нека вечита и бескрајна упитаност која је тражила одговор. У очима које је гледао, а које су га пажљиво посматрале, сва та упитаност била је готово окамењена у нешто што је била велика, бескрајна туга човека који није успевао да нађе одговор на питања која су га притискала. Никада му се нешто слично није десило.

Добрица није знао да ли сања или је то што се догађа стварност. Много пута му се дешавало да нешто види или доживи, али да није у стању да разлучи да ли је то стварно или само производ његове маште, да ли су стварни догађаји или исцепкане сличице онога што се десило или ће тек да се деси. Зато је и престао да брине о томе, па је све што му се дешавало, у сну или на јави, прихватао онаквим какво јесте, или му се само чинило да јесте. Јер, понекад заиста није могао да одговори на питање које је самоме себи постављао: да ли он то мисли, да ли мисли како мисли или, што је и најгоре, да ли мисли како мисли да мисли? И зато је понекад престајао да мисли, бар онолико колико му је то успевало, или му се само чинило да му је успевало, пошто су му мисли надолазиле саме, чак и оне које није призивао, о којима није желео да мисли, нити да их уопште има у глави. То је он звао *борба са мислима*, као да се ради о инсектима које је могуће отерати одмахивањем главом, махањем руком или их једноставно игнорисати. Али и мисли, и то нарочито оне које је сматрао непожељним, досадним и нападним, увек су налазиле начин да

избегну све замке, да прегазе све препреке и потпуно загосподаре оним стањем које је требало да буде празнина у глави, као галерија у коју би после Добрица сам уносио сличице, скулптуре и остале експонате до којих му је стало.

Јер, Добрица је био дечак ни мало налик на друге, своје вршњаке и оне са којима се дружио. Занимало га је све оно што га окружује, у глави су му се увек јављала питања: Зашто је ово овако? Зашто је оно онако? Како је ово настало? Шта би било кад би било? И многа друга. И он је, колико је то било могуће, покушавао да нађе одговоре на њих. Али, све што би више одговора налазио у својој детињој свести, појављивала би се нова и нова питања и никада није било краја тој игри која је све више почињала да му причињава задовољство. Зашто је небо плаво? Како разговарају мрави? Колико има бизона? Како се рибе не удаве у води? Сам је Добрица смишљао питања о којима би после размишљао, преиспитивао, мерио... тражећи прави одговор којим би био задовољан. Али никада није био сасвим задовољан. Увек би се појавило неко ново питање које би га збунило, понекад узбудило, понекад запрепастило. Баш као и тог јутра, које је по свему личило на свако друго, али није било.

– Ко си ти? – упитао је, мада још није ни био сигуран да је подигао капке како би видео оно што је требало да види.

– Ја сам клоун – одговори прилика и на лицу јој се појави нешто што није било ни осмех, а ни плач. Било је то нешто између, или једно и друго истовремено.

– Клоун, какав клоун? – упита дечак заинтересовано и протрља очи да боље види прилику која је стајала пред њим, обасјана неким чудним светлом које је осветљавало њену шарену гардеробу и крупне тамне сузе које су непрекидно висиле испод њених подочњака.

– Ево, овакав – одговори прилика, испрси се и јако се кажипрстом куцну по грудима из којих се зачу неки пискутав звук налик на смех у празном подруму.

– А шта ти значи то клоун?

– Ти не знаш шта значи клоун, ти не знаш шта значи бити клоун? – зграну се прилика и образи јој се затресосе од жалости. – Каква су ово деца данас да не знају ни за клоунове, ни за змајеве, вештице, три прасета и Микија Мауса? Не могу да верујем... – покрио је лице рукама и почео да јеца.

– Мислим... знам, све знам, све сам видео на интернету, али никада нисам видео живог клоуна, нити сам разговарао са правим правцатим клоуном.

– Па да, никада ниси видео правог кловна, а шта си виђао, само имитације, преваранте? Али, имитација кловновања...

– Шта је имитација? – прекиде га дете.

– Шта је имитација? Е, то ти је када неко ради исто оно што ради неко други, кад неко покушава да буде оно што није, а волео би да јесте. Та имитација се углавном исплатила онама који су је примењивали и имитатори су пролазили, стицали славу, успевали у животу и напредовали, они су постајали државници, генерали, делитељи правде, професори, писци; они су добијали признања, заслужним грађанима проглашавани, а ја, прави правцати клоvn, професионалац у кловновању, где сам ја? И шта сад, питам ја тебе?

Дете је ћутало и гледало га пажљиво.

– Не знам шта сад, ти ми реци – проговори после кратког размишљања.

– Ти ми реци, лако је рећи „ти ми реци“, и сви би да им се све каже, а нико неће да мисли својом главом. Добро, реци ти мени ко си ти?

– Ја сам ја – одговори дечко.

– Ти си ти, у реду а ја, ко сам ја?

Дечак се мало замисли.

– Ти си ти – рече пошто је добро размислио.

– Значи ја сам „ти си ти“ – рече клоvn.

– Ти си ти – понови малиша.

– Не, ја сам ја – рече клоvn.

– Није тачно – успротиви се дете – ја сам ја, а ти си ти – викну и очи му се напунише сузама.

– У реду, овако ћемо, ја ћу бити клоvn, а ти...?

– Добрица – рече малиша.

– Да, ти ћеш бити Добрица.

– Како бити, зар већ нисам? – упита Добрица.

– Јеси, наравно да јеси, а када јеси онда ћеш и бити.

– Нека ти буде – рече Добрица – а ти си неки зли чаробњак, зар не?

– Ха, зли, а зар ти ја личим на злог чаробњака? – упита клоvn и рашири свој дугачки тамноцрвени огртач од плиша са сјајним металним дугмадима.

– Не личиш – сложи се Добрица – али никад се не зна, зли чаробњаци знају да се претварају, да промене изглед, боју гласа, да промене светове у којима се крећу.

– Не, не, не – прекиде га клоvn – постоје лоши људи, а зли чаробњаци не постоје.

– Не постоје чаробњаци? – зачуди се Добрица.

– Мислим, постоје, али то нису они чаробњаци са штапићима, то су чаробњаци који се налазе у нама. Хоћу да кажем да свако од нас може да буде чаробњак, само ако то заиста жели.

– Стварно! – врисну Добрица одушевљено – а јеси ли и ти неки чаробњак?

– Можда, али ја сам пре свега клоун, рекао сам ти, клоун који је остао без посла.

– Ах, да – удари се Добрица шаком по челу – па обећао си да ми испричаш како си остао без посла.

– Не знам кад сам ти обећао, али ако јесам, онда обећање мора да се испуни – рече клоун, дубоко удахну ваздух и поче да прича:

– Овако је то било. У ствари, Добрице, никада ми не би пало напамет да и мени може нешто слично да се деси, да и ја останем без посла. Клоун без посла, беспослени клоун, клоун који је нико и ништа. Мислим, борили смо се за неке друге ствари, за равноправност, за људскост, за толеранцију, љубав међу људима и све тако редом. Нисмо се за ово борили али, како кажу, то је човекољубље, то је једнакост, братство, па шта ћу, прихватим ја шта ми кажу.

– Знаш, Радојице – рече ми власник циркуса једног јутра – морам нешто да ти кажем.

– А ко је сад тај Радојица? – прекиде га Добрица.

– Па, ја, ја сам Радојица – рече клоун и поново се куцну кажипрстом по грудима, а Добрица са одобравањем климну главом.

– Реците, директоре – рекох ја, а по његовом лисичјем погледу видим да нешто гадно спрема. Лисац је то!

– Без околишења, да не дангубимо, ти знаш каква су времена? – настави он.

– Знам, времена су тешка – рекох ја.

– Е па, морам да ти кажем да си постао вишак и да морам да те отпустим.

– Мене да отпустиш? – рекох ја с неверицом.

– Не, не само тебе, и седам патуљака, гутача баштенских лопатица, два дресера корњача, акробату на шпорету „Смедеревцу“ и давитеља змија.

– И давитеља змија? – вриснух ја у потпуном шоку.

– Да – рече он – ово овако више не иде, деца све ређе долазе у циркус, седе пред компјутерима и телевизорима, играју се мобилним телефонима, пара нема ни за храну, а слоновци су гладни.

– А лавови? – упитах ја.

– И они су гладни, мада су јуче појели Снежану и укротитеља бубашваба.

– А што нису појели укротитеља лавова? – зачудих се ја.

– Зато што је њега прогутао питон – одговори ми он љутито.

– И зато отпуштате давитеља змија? – упитах ја.

Не, не само зато, већ због тога што број запослених морамо да сведемо на најмању могућу меру, а да програм иде. Жао ми је – рече директор – мораћеш да нађеш неки други посао, Радојице.

– Али какав други посао, човече, па ја сам читавог живота био клоун и само клоун, па ја сам рођен као клоун, ја мислим као клоун, ја спавам као клоун, ја читав свет доживљавам као клоун, ја..., ја..., ја...

– Без тог ја, ја, па ја. То је болесно. Жао ми је, почни тај твој свет да доживљаваш као клоун без посла – одбруси ми надувенко и оде. И нек иде с мислим богом – заврши клоун.

Забринут и дубоко замишљен шетао је бесциљно с рукама на леђима око Добрице који га је пажљиво гледао, а онда настави.

– Одувек сам мислио да смо ми клоуповни неке чудне појаве, не могу да кажем бића, мада бих волео, јер још нико, заправо, и не зна ко смо и шта смо ми – клоуповни. Да ли смо божји створови, имитација неких митолошких бића, или смешно-гужне наказе које ни саме не знају зашто су ту, као неки фантоми. Поједини стручњаци мисле да смо ми само нека циркуска зајавала, нашминкане креатуре за које не знаш да ли плачу или се смеју, да ли се шале или мисле озбиљно оно што мисле, ако мисле...

Добрица се трже као да га је боцнуо комарац, али настави да слуша.

– ... а нико још није открио да ли клоуповни мисле или само тихују иза својих маски, подсмевајући се свему и свачему на овоме белом свету. Једино што се сигурно зна јесте да су од када постоје људи, постојали и клоуповни. И тако, све до данас, а ово ново време је, као што сам ти већ рекао, и од нас клоуповна направило само циркуски отпад, часна клоуповска реч.

Бити клоун, кад мало боље размислим, постало је отужно, мучно и досадно. Бити клоун постало је нешто што више некога не може да засмеје, а ни да растужи. Не зато што клоуповни нису смешни, већ зато што никоме овде више није до смеха, нити има те силе која би некога могла да засмеје.

Данас, кад сви плачу, клоновске сузе су тако безазлене, тако празне и блутаве, а клоновски осмех може да изазове и бес, дакако. Бити клоун, данас је скоро немогуће, толико је клонова свуда и на све стране да смо ми прави, оригинални и клоновски клонови, и пре свега овога размишљали о томе да се на неко време уклонимо, да са стране осмотримо како да се укључимо у тај нови свет, да нађемо своје место, ако га икад више нађемо.

Али, када се мало боље погледа, није све то тако једноставно и није од јуче. Заправо, све ми се чини да смо ми клонови универзалне појаве, да знамо све и свашта, али не и оно што је данас потребно. Ево, одговорно тврдим да смо прво настали ми – клонови, па онда све друго. Тек после, много, много касније дошли су краљеви, цареви, кнежеви, племићи, просјаци, политичари, тајкуни, мајкуни и све ово што данас имамо. Они који никада у животу нису били клонови, они и не знају шта значи бити клоун, они су само празне љуштуре које мрдају, које мисле да живе, а заправо само мрдају. То сам већ рекао. За разлику од њих ми клонови мрдамо, дакако, али и много више од тога, ми клоновирамо. Да, баш тако. А шта би клоун друго радио него клоновирао? Као што лекар лечи, пекар пече, ковач кује, клоун – шта? Клоновира, наравно. Човек, да би постао човек, ако икада постане, прво мора да буде клоун, али само ретки имају то задовољство да се роде као клонови, то је награда, дар божји.

И када једна таква појава доживи да за њом нема никакве потребе, да за њу нико не мари, онда је то крај, смак света. Ипак, као и сав нормалан свет, решим ја да одем у завод за тржиште рада, тамо кажу, на том тржишту рада деле рад, мислим посао. Тамо те, рекоше ми људи, лепо приме, посаветују шта и како да радиш, лепо те науче како се тражи посао и онда те пусте, тако образованог, оспособљеног, тако интелектуално опремљеног тражиоца посла у новим временима. И кренем ти ја, тап, тап, полако, самоуверено и куц, куц на тапацирана врата.

Прво поглавље романа у настајању
Космички свештач

Зоран Недељковић

ЕРАТИНО ОГЛЕДАЛО

I

Запалићу свећу испред огледала,
Мрак у соби ко дим кроз прозор нестаје,
Чекам силуету из таме стакала,
Да се одазове, кад глас ме издаје,

Загледан у понор немога пламена,
Зар ће она доћи кроз пролаз сјактави,
Сиромашна светлост паде на рамена,
Ватра једва блесну, и фитиљ се сави,

Учини се као да је иза мене,
Сакрила се тако, стоји као сенка,
Умало посрнух, за мирисом жене,
Али ми не даше очи тог човека,

Месец је већ зашо, зрцало се плави,
Ерато се нама, ноћас не појави.

II

Ерато се нама, ноћас не појави,
Лик ми у одразу, као да се љути,
Зашто да га трпим, док сам ја њен прави
Песник, што јој пева, а не тај што ћути,

Двојник који стално пред њом изазива,
Проверава вешто моју љубомору,
За њега би више она била жива
Кад бих умукао, сличан мртвом створу,

Ако рецитујем, он отвара уста,
Насмејем се гласно, њему очи сјаје,
Без мог тела му је душа сасвим пуста,
Онај ко узима мора и да даје,

Помоли се сунце, од ње траг сандала
Она је богиња, не би нас слагала.

III

Она је богиња, не би нас слагала,
Пресудиће за трен, на чијој је страни,
Тај час, као вечност, не би одлагала,
Завађени увек, срасли полутани,

Окренусмо леђа ко да смо незнанци,
Свак је око себе још једном потражи,
То што се свађамо нису добри знаци,
Далеко од нас је, све због наших лажи,

Пођох ка вратима, он учини исто,
Залупих за собом, тек тада нестане,
Папири посташе нови столњак за сто,
Силина промаје и њега препаде,

Без мене га нема, ништавило зави,
Стрпљиво њу чекам, у сну и на јави.

IV

Стрпљиво њу чекам, у сну и на јави,
Прошетах до Ибра, топола и врба,
Из воде ме гледа, познах га по глави,
речни цар без свите, спопаде га срџба,

Талас га поклопи, сом неста у пени,
У виру степеник води до палате,
У дубу склоништа прича својој жени,
Немушто и немо да га људи прате,

Прелете ме рода, зелену матицу,
Изнад магле маше пурпурним крилима
Грленим цоктањем на јутарњем сунцу,
Клањам се природи и њеним силама,

Раширила прсте као да се моли,
Ко таквоме бићу, може да одоли.

V

Ко таквоме бићу, може да одоли,
Пред капијом жичком, иза зида заћох,
Изнад крста круже сиви соколови,
Уздаси молитве, угледа ме парох,

Ја му се поклоних, целивах му руку,
А он поче причу о Светоме Сави,
Стефану Немањи, голготи и муку,
Удар звона за час прошлост нам представи,

Послужи ме медом монахиња стара,
Помно ме осмотри, откуд тако рано,
Доброћудан осмех срце ми отвара,
С њима се поздравих братски раздрагано,

Размишљах о вери, божанскоме миру,
Ниче и Златоуст због ње се препиру.

VI

Ниче и Златоуст због ње се препиру
Вратих се у собу, после дуге шетње,
Стаклено ме платно у тешком оквиру,
Присили да седнем, за сто без пометње,

Не бојим се да га смехом изазивам,
Ничеово перо спрам Златоустовог,
Иза лица маске вешто се сакривам,
Човек лептир против духа ратниковог,

Он оштрог погледа намером да сломи,
Сваки мој покушај да га заобиђем
Још недорастао вољи која ломи
Не да ми Ерато, чак ни да јој приђем,

Свечева појава у кристалној смоли,
Уз њу песник може нагло да оболи.

VII

Уз њу песник може нагло да оболи,
Заведен на пречац, док стихове пише,
Чак држи му руку, да се узохоли,
Толико је смирен, да без даха дише,

Проверава слова, и редослед речи,
Лудило га хвата, ал од друге врсте,
Не може ни једна жена да излечи,
Јер још памти њене, нежне, дуге прсте,

Ко зна колико је поета имала,
У тамници трена, сваки од њих роб је,
Сви су срећни што је баш њих изабрала,
С њиховим животом сивим и без боје,

Када почну слике, брзо да навиру,
Никог не оставља са собом у миру.

VIII

Никог не оставља са собом у миру,
Тако је ти видиш, ћути Златоусти,
Узвикну мој демон, у злоћудном хиру,
Шчепао ми поглед, никако да пусти,

Севнула у крилу, брката прилика,
Огледала што се огледа и гледа,
Ничеова сенка, његова праслика,
У сутону тихом никако се не да,

Али зато брани, смело своју музу,
Вешто ућуткује славног беседника,
Ерато због њега да не пусти сузу,
Грди и проклиње, Божјег испосника,

Свештеник и мудрац и даље се рву,
Заштити морам и ја љубав прву,

IX

Заштити морам и ја љубав прву,
Погледај ме за час, и баци у севдах,
Стопе ти од ватре, бију ме по нерву,
Ушла си у мене, измамила уздах,

Било је то давно, случајно те сретох,
А где другде, до у метохији песме,
Коју одмах спалих, певах а не рекох
Твоје грчко име, да греши се не сме,

И сада пред овим, старим мајсторима,
Покушавам ето и ја глас да пустим,
Мисле да сам шегрт, да чистим за њима,
Немам права са њих ни поглед да спустим,

А камоли химну за њу да прочитам
Поред љубоморних ништа се не питам.

X

Поред љубоморних ништа се не питам,
Они је не желе као што ја волим,
Мисле мање на њу, више на свој ритам,
Пажњу кад им скренем, зову ме охолом,

Ко си ти да чекаш питао ме Златни,
Замери ми јетко и Дионисов ђак,
За њу можеш бити писар непријатни,
Самом себи слуга, језив и опак,

И филозоф воље загрми на мене,
Ниси је достојан, сем да си натчовек,
Дитирамб је поток што разбија стене,
Живо блато слика, твоје је заувек.

Слушам не верујем, ни за једну мрву,
На то она само подиже обрву.

XI

На то она само подиже обрву,
Видех је напокон, леђа окренула
Завађеној браћи, зрцалу варљиву,
Налакћен за столом, из сна ме пренула,

Нагнула се, нагло, да ми нешто шапне,
Угледах је опет, дотаче ме руком,
И клонух у сан, а она у опне
Ко у лавиринту, шета мојим оком,

Боже где си сада, зар да та паганка
Станује у мени, и пева уз лиру,
Као у шатору, игра ко циганка,
Очима уз очи у немирном миру,

Загрли одједном, баш да помахнитам,
Дрхтавог је гласа, ја од среће блистам.

XII

Дрхтавог је гласа, ја од среће блистам,
Поче да ми прича, као себи равном,
Зна све моје песме, и оне што нисам
Стigio да напишем, зато је сад са мном,

Држи ме под руку, и учи да ходам
После дугог лета, кад крила отпадну
Мисао не слуша, да себе савладам,
Постанем њен монах, спасем душу јадну,

Осмех ми осветли савршенство њено,
Никад досањано када о њој маштам,
Срце гори, плахо, букнуће ко сено
Пласта тајне моје, не смем да се одам,

Залуд ми лукавство, сакрити не могу
Кад припадам Христу, Јединоме, Богу.

XIII

Кад припадам Христу, Јединоме, Богу,
Презрела ме за час, и ко да ме не зна,
Дала да испијем све, у златном рогу
Медовину питку, да побегне из сна,

Ерато јави се, постоје два света,
Два Зорана и две божанствене жене,
Не љути се Господ кад воли поета,
Лавичине очи хладно ужарене,

Пробуди ме прасак стакла огледалца,
Смањило се, ситно на радноме столу,
Трокрилно нестале и моја два зналца,
Где сте сад мудраци, у љубавном болу,

Бози два еона не знају за слогу,
Ерати се само поклонити могу.

XIV

Ерати се само поклонити могу,
 Чаробници којој, све друге завиде,
 Бела јој магија за њу брзоногу
 Да умакне што пре, од мене да оде,

Поможе из собе да нас све напусти,
 Тројицу у једном, ни један ко један,
 Узалуд зовемо, елан кад попусти,
 Наш ум је без речи и јадан и бедан,

Изађох из куће, чак и месец за мном
 Да пошаље светлост с њенога Олимпа,
 Хоће да помогне, усамљеном, тужном,
 Песник што умире, над срцем му липа,

Вратих се у собу, чујем бат стопала,
 Запалићу свећу испред огледала.

МАГИСТРАЛЕ

Запалићу свећу испред огледала,
 Ерато се нама, ноћас не појави,
 Она је богиња, не би нас слагала,
 Стрпљиво њу чекам, у сну и на јави,

Ко таквоме бићу, може да одоли,
 Ниче и Златоуст због ње се препиру
 Уз њу песник може нагло да оболи,
 Никог не оставља са собом у миру.

Заштити морам и ја љубав прву,
 Поред љубоморних ништа се не питам,
 На то она само подиже обрву,
 Дрхтавог је гласа, ја од среће блистам,

Кад припадам Христу, Јединоме, Богу,
 Ерати се само поклонити могу.

Андрија Лаврек
Предрај Ацкеша

ЕЛБРУС

У прозору – непомично зелено грање кроз које се једва назире плаво небо.

Пробудио сам се и тупо зурих онамо. Одмах поред прозора – а све је то лево од мене – кревет са небескоплавим чаршавима и човеком у пиџами.

Преко пута мене – бели зид са широким пролазом од металне решетке којом се кревет завршава па до њега. Десно – један празан кревет. Иза њега још један, очигледно такође болнички кревет.

Сусрећем поглед човека који лежи у њему и фиксира ме сумњичаво. Чудна и сумњива ситуација.

Дакле, ако сам у болници, онда сам или болестан, или повређен. Да ли ме нешто боли? Не. Мрдам руке и ноге – ништа. Дижем десну руку да опипам главу, и... Одједном две ствари: како сам ставио руку на главу (и то, несвесно, баш тамо где треба) осетим бол – не јаку, али јасну, и друго, мој комшија здесна скаче и истрчава напоље. Значи, ја имам повређену главу, а и њему са главом као да нешто није у реду. Институт за... како се зваше... неурологију?

Неких пет минута касније, баш док сам се одлучивао да устанем и одем до прозора или изиђем на ходник, у собу се враћа мој пиџамирани комшија у друштву човека у белом мантилу. Комшија – на свој кревет, доктор – право до мене.

– Добар дан – каже доктор.

– Добар дан – шта ћу, кажем и ја.

– Видим да сте се пробудили.

Гутам коментар о докторској проницљивости.

– Па, како сте данас?

– Ваљда боље него јуче. Можете ли ви мени рећи шта се десило?

– Пали сте и ударили главу.

Сад већ почињем да се нервирам.

– Где сам пао, како сам пао, зашто сам пао?...

– Полако. Видим да се не сећате ничег. Били сте са својим пријатељима алпинистима на Елбрусу, где сте се повредили, па су вас довели овамо.

Значи, био сам са неким алпинистима, само не на Алпима него на Елбрусу... Као да се нисам могао ударити у главу и код куће!

– Добро, а како се онда зову ти моји... – не завршавам реченицу јер одједном схватам нешто веома важно – да не знам ни како се ја зovem. У лекаревом погледу читам разумевање, као да је то схватио пре мене.

– Можете ли ми рећи ваше име? – пита доктор, као за сваки случај.

– Не сећам се... – одговарам. – Па ја онда имам ону... ам-нестезију?

– Анестезију сте добили још ударцем у главу, којим сте зарадили и амнезију. А да ли сте некад добили и амнестију – то ја не знам.

Ала смо духовити! Сад већ не могу да се суздржим:

– Јесу ли сви лекари на Институту за неурологију тако духовити, или се мени посрећило?

Благо зачуђени поглед, а онда господин доктор одговара:

– Видим да вам способност логичког закључивања није умањена. Стварно се налазите на Клиници за неурологију у Новом Саду. А зовете се – Здравко Николић. Да ли се сад нечег присећате?

Здравко Николић? Здрав-ко-ни-ко... а лежи у болници. Да су ми тражили да погађам своје име, погодио бих га мало морген. Одговарам:

– Први пут чујем. – А онда се мало забринем, чак уплашим: – Слушајте, докторе... Зар немате неке лекове... Па морам да се сетим...

– У вашем тренутном стању лекови нису неопходни. Урадили смо вам це-те и констатовали контузију. Што се тиче амнезије, не морате се ништа бринути; то ће сигурно врло брзо проћи.

Да се не бринем, а не могу да се сетим ни свог имена? Мада, можда је доктор у праву: сад кад не могу ничег да се сетим – имам само једну бригу, а кад се сетим свега – ко зна колико ћу их онда имати. У међувремену, доктор је говорио даље:

– Три дана сте мирно лежали овде, сестра вас је хранила, а кад је требало да идете у тоалет почели бисте да се мешкољите и устајете па би вас неко одвео. Иако нисте били при свести, могли сте да ходате, као месечари. Тако су вас и вратили кући ваши пријатељи... – доктор вади бележницу из џепа и чита, па каже: – Градимир Ђорђевић и Александар Гојковић.

Затим доктор гледа у мене са ишчекивањем. Одмахујем главом.

– Добро, сетићете се већ. Важно је да сте дошли свести, а пре свега да немате никакве озбиљније повреде. Благи потрес мозга и пролазна амнезија; видећете и сами. Ваши су замолили да им телефонирам чим се пробудите, и рекли су да ће они обавестити ваше пријатеље са којима сте били у... Грузији.

– У Русији – махиално га исправљам ја. Онда се погледамо.

– Ето, видите, већ сте се нечег сетили. – Ту се доктор смешка мени, ја се смешкам њему, баш ко да смо неки заљубљени пар. Окрећем онда главу да погледам љубазно и оног свог суседа што је звао доктора, а тамо – исти онај сумњичави и помало непријатељски поглед. Ма шта је њему? Да није љубоморан што ми доктор посвећује оволико пажње? Или је он стварно мало?...

– Докторе, да није онај тамо мало?... – питам тихо.

– Ово је Клиника за неурологију, а не институција за ментално оболеле – одговара доктор строго, али исто тако утишавши глас. – Добро. Идем сад да телефонирам вашим, а ви се одмарајте. Вероватно ћете још данас имати неколико посета.

Доктор излази, а ја се опет мало нервирам због савета о одмарању. Па сам је рекао да лежим овде три дана. Три дана непрекидно нисам лежао никад у животу. Устајем и помало одрвенелим ногама одлазим до прозора, да из досад невиђене перспективе бацим поглед на свој заборављени родни град. Али неко високо дрвеће расте одмах поред зграде и кроз прозоре се не види скоро ништа. Неких сто метара одавде као да се гради нова зграда, вероватно у кругу новосадске болнице.

Вративши се у кревет почињем да размишљам о докторовим речима. „Благи потрес мозга”, а ја овде лежим три дана без свести. А ко зна колико сам – и пре свега да ли сам – био и у некој руској болници. Па путовање оданде, возом два-три дана... или авионом један дан? Ваљда ће ми неко рећи колико је све то трајало. Вероватно сам се пукао у главу пре неких недељу дана, па ме зато сад више и не боли много. А и нисам је баш скроз разбио.

Чекајући на обећане ми посете, добио сам ручак у кревет, с тим што ме нико више није хранио – јео сам својеручно. Такође, добих од медицинске сестре чашу воде и неку пилулу. („Нису вам потребни лекови.”) Упитах сестру шта је то, а она рече: „Ништа посебно, само нека таблета.” Колико ја знам,

можда ми дају халоперидол. Не, халоперидол – ако се то тако зове – су јаке пилуле за смирење, дају их посебно немирним живчаним болесницима. Ето, ипак се нечег сећам, иако немам појма где сам то чуо или прочитао.

Најзад ми стиже прва посета: двоје старијих људи од неких шездесет година, и једна млађа женска од, можда, тридесет и пет. Да ми то није жена? Не би ваљало: не допада ми се баш богзна како. Срећом, после суздржаног грљења и распитивања – „Како си?“ и томе слично – сазнао сам да је дотична моја млађа сестра. Тата и мама Николићи и сестра Николић-Фрас. Или се у детињству нисмо баш нешто добро слагали, или сам ја од ударца у главу изгубио осећање братске, па и синовске љубави. Али болеснику са амнезијом и потресом мозга ваљда се толико може опростити.

Елем, моји су били задовољни што сам дошао себи и што нисам озбиљно повређен, и незадовољни што их се уопште не сећам и што се држим тако суздржано, а они су се толико бринули за мене итд. Да их мало одобровољим, упитах: „Како је код куће?“ – и добих одговор да ја и сестра одавно имамо своје куће, само што сам ја још неожењен, али да ћу се сад, ваљда, скрасити... Само што не рекоше: „Ваљда ће те овај ударац по тикви опаметити!“ Попричали смо још мало, рекоше да су обавестили Градимира и Александра, са којима сам био на том Елбрусу, и да су ови рекли да ће одмах доћи да ме обиђу; сестра ми је скренула пажњу на мобилни телефон који је стајао на болничкој нахтасни, и који сам већ приметио али не и препознао као свој, па затим, оставивши ми код оваквих посета ваљда обавезно кило поморанци, одоше. И само што су изишли, у отвореним вратима се појављује чикица са готово сасвим седом косом и брцима, гледа у мене и прилази мом кревету. Да није гледао у мене, не бих ни знао кога је дошао да посети. Овако, мора бити да је то један од оне двојице.

– Градмир или Александар? – питам ја кад је стао поред мог кревета.

– Аца – каже он.

Ја му пружам руку и представљам се именом за које ми рекоше да је моје. Ручујемо се, обојица свесни апсурдности ситуације; знамо се већ ко зна колико година, а сад се ту ручујемо и упознајемо. Али томе свакако није крив он, него малаз који је ишао на Елбрус по амнезију.

Аца седа на крајичак кревета и гледа у мене. Чикица није баш причљив, мислим ја, али се суздржавам од било каквог заједљивог коментара. Па он и наш заједнички пријатељ Градмир спасили су ми, ваљда, тамо живот, а затим су живог и

нездравог Здравка вратили у домовину. И тек на поновну помисао о изгледу тог „чикице” схватам још једну важну ствар – па ја уопште не знам како изгледам ја!

– Имаш огледало? – питам.

На овакво моје прво питање Аца се видно изненади.

– Уопште не знам како изгледам; не знам ни како се зovem ни како изгледам, можеш ли ти то да замислиш?

– Да, твоји су ми рекли да си се пробудио, али да се ничег не сећаш... да имаш амнезију. А огледало немам, могао бих само да те опишем.

– Описуј!

И Аца ме живо и детаљно описује: онако, ни мршав ни дебео, ни висок ни низак, ни леп ни ружан. Из тог богатог појединостама описа сазнао сам да сам шампион просечности. Али шта оно рече доктор – да имам добро развијену способност за логичко закључивање? Е, па, и то је нешто. Кад је неко тако добро логички развијен, онда има одговорност и пред собом и пред другима да не лупа нешто онако као „амнестезија”. И док ја мислим шта сад да кажем, а да буде паметно и логично, Аца вади из ташне пластичну кутију са CD-ом и подебљи штос листова – формат А4, велика спајалица у горњем левом углу.

– Шта је то? – питам.

– Мислио сам, ако имаш амнезију, да ти одштампам и донесем ово. То је дневник пута, све што нам се десило тамо и успут... Бележио сам и фотографисао а, откако смо се вратили, укуцао сам то у компјутер и одштампао за тебе...

Гледам и ишчуђавам се. Па ту има – узимам листове у руке: на свакој страни број, а на последњој број 65 – 65 страна текста без прореда и готово без маргина! Толико, ваљда, ни Балзак за три дана није „постизавао”.

– Донео сам ти и CD са фотографијама, али овде немаш где да их прегледаш, него кад се вратиш кући. Дотле можеш да прочиташ; ваљда ће ти помоћи да се сетиш шта је било...

– А шта је било – како сам се ударио у главу?

– Па то ми не знамо; нас двојица смо се попели на Елбрус, а ти ниси ишао са нама све до горе. Вратио си се с пола пута, а после, кад смо се и ми вратили, нашли смо те таквог, кржаве главе и мокрог... уосталом, прочитаћеш. Кад се сетиш, испричаћеш ти нама шта си радио.

Све боље од бољег! Одлетиш две хиљаде километара до Елбруса (зачудо, тачно сам знао колико има одавде до тамо, и где је то „одавде”. Очигледно, кад живиш у једној овако срећној и просперитетној земљи, никаква амнезија не може

да ти одузме свест о томе!), а онда се тамо чак и не попнеш на њега, него се с пола пута вратиш и... шта, јесам ли у повратку пао? Појма о појму немам. У праву је Аца: треба да прочитам ово, па ћу се, ваљда, присетити нечег.

Као и малочас са мојима, попричасмо још пар минута – ја сам питао њега где и шта иначе ради (осим што се пење по разним Алпима), он је обавестио мене где и шта иначе ја радим (осим што лупам главу око Елбруса), и томе слично – па он оде, остављајући ме да читам „Дневник пута”. И тек кад је отишао, сетио сам се да ни њега нисам питао кад се тачно десило полутрагични инцидент. Паде ми на памет да прелистам „дневник”, и стварно, осим што је обележио стране, скоро на свакој страни били су дан, датум и сат кад и одакле смо пошли, кад и где смо стигли и уопште све што треба. Да је Колумбо имао таквог хроничара, не би могао да вара своју посаду по питању тога колико су прешли. (Одакле ми сад то? Слично као и са Балзаком – као да сам некад чуо или прочитао да је Колумбо давао посади лажне информације: умањивао је број преброђених... километара, миља?... како би веровали да им је дом још увек близу и да ће се лако вратити.) Ето, и тога се сећам. Можда је у праву онај доктор са својим оптимизмом, можда ћу се заиста брзо сетити шта ми се десило. А да би то што брже и лакше било, треба да прочитам Ацин дневник, и то отпочетка. И ја почињем да читам.

„Naš put na Kavkaz bio je veoma veliki izazov. Pošto je Pavle Draganić iz beogradskog PD „Pobeda“ otkazao odlazak grupe, Gradimir Đorđević, Zdravko Nikolić i ja odlučili smo da se uputimo na Kavkaz sami. Pošto imam mogućnosti da avionom odem na Kavkaz nagovorio sam Gradimira i Zdravka da idemo avionom. U avionu postoji ograničenje težine prtljaga, ali pošto Zdravko nije planirao da se penje na Эльбрус i zbog toga je imao daleko manje prtljaga, preuzeo je deo našeg. Na Internetu sam pronašao raspored letova i cene ruskog avioprevoznika Aeroflot. Cene su se menjale i jedva sam našao let sa cenom prihvatljivom i za njih dvojicu.”

Ипак нисам имао стрпљења да читам баш све редом, па сам већ овде неколико редака само прелетео очима и наставио пажљивије да читам од следећег места:

„Ja sam u stvari imao 2 cilja. Prvo, hteo sam da konačno demistifikujem Kavkaz. Svake godine se priča o bar jednoj grupi planinara koja se penjala na Elbrus. Već više puta sam slušao te zastrašujuće priče a već sam skoro i zapamtio neka mesta koja se često pominju. Već je dosta mojih drugara ispenjalo Elbrus. Us-

ponu na Elbrus obično, zavisno od grupe, prethode 2 do 3 dana visinskih priprema, a posle se juriša na vrh i po povratku odmah juri nazad ka Srbiji. Ja bih to nazvao paket aranžmanom gde se u suštini ništa posebno od Kavkaza ne vidi. Kad se stigne na lednik na 4000 m sledećih nekoliko dana trajanja uspona se ne vidi skoro ništa osim beline i, ako je lepo vreme, Kavkaz kao na dlanu, s tim što je to skoro uvek praktično isti pogled. Pri usponu ne sme se nigde skretati jer u ledniku može biti pukotina, pogotovo ako je iole toplije vreme nego obično. Posle tolikih zastrašujućih priča čovek se počne pitati da li je to sve uopšte tačno. Da li ljudi preteruju da bi svom uspehu pridali veći značaj? Možda se na Elbrus ipak može popeti bez velikih priprema ako vreme ili neke druge okolnosti budu povoljni.

Drugo, želeo sam da pomognem Gradimiru da se ove godine ipak domogne Kavkaza i ispita svoje mogućnosti. Gradimir je prevremeni penzioner i u penziju je otišao iz zdravstvenih razloga. Gradimirova mladalačka želja bili su usponi na visokogorje, ali ga je bolest u tom nastojanju prekinula. Međutim, on je veoma uporan. Pre 6 meseci ostavio je pušenje, u poslednje vreme prelazio je planinarske maratone po Fruškoj gori i drugde, i stekao je kondiciju tako da mu i duže šetnje po manjim visinama ne predstavljaju problem. Zato je ove godine osetio da bi trebalo da još jednom pokuša sa visokim planinama. Već ima 55 godina i stvarno je krajnji momenat da s tim počne ako uopšte želi početi. Elbrus je trebao biti samo početni korak, koji bi mu, ako uspe, bio motiv da se penje i na veće visine (Akonkagva, Pamir, Himalaji). Za takav alpinizam neophodna je veoma skupa oprema, a njegova penzija je mala. Od otpremnine koju je dobio prilikom penzionisanja kupovao je opremu 3 meseca i nešto novca sačuvao za put.”

Добро, нећу толико да читам о јадном Градимиру. Ја сам, ваљда, још јаднији од њега, чим отпочетка није ни било планирано да се попнем на Елбрус. Да видимо шта има даље.

„...U svakom slučaju na vreme smo prošli carinsku kontrolu uz jedan moj veliki kiks. Naime, pomoću skeniranja mog ručnog prtljaga je utvrđeno da u njemu imam bricu – nož koji mi služi za jelo. Morao bih se vraćati da to posebno prijavim a sve bi bilo u redu da sam se setio da nož stavim u veliki prtljag. Nije mi se vraćalo tako da sam bricu poklonio carinici, na šta sam dobio jedno hvala, a ona ju je ubacila u jednu za to pripremljenu providnu kutiju koja je već bila dobro napunjena zaplenjenom robom. Izgleda da se takve stvari često dešavaju. Tako sam ostao bez moje stare brice i tokom puta stalno sam pozajmljivao nož. U avion smo ušli u 14 h 50 min., a poleteo je u 15 h 40 min. Broj

leta je SU162V što znači da smo stvarno leteli ruskim avionom. Kad smo se vraćali u Srbiju umesto planiranog ruskog aviona leteli smo JAT-ovim, mada je kapetan naglasio da je to zajednički let JAT-a i Aeroflota. Dnevno postoje dva leta na relacija Moskva – Beograd (ruski i srpski) ali izgleda da, kada nema dovoljno putnika, sve odradi jedan avion. U JAT-u su se dosetili koliko su nespretni ručkovi u plastičnim kutijama, pa sada serviraju gotove sendviče. Znači nema kolača, nema puterčića koje treba razmazivati, silnog plastičnog pribora za jelo koji često putnici ponesu, velikog posla oko otpakivanja. Mislim da su pored praktičnosti takvi sendvič-ručakovi jeftiniji, mada takođe mislim da tu JAT ne pruža putnicima onoliko koliko Aeroflot. Ali zato mogu samo da pohvalim pilota JAT-ovog aviona. Od njega smo o podacima vezanim za let dobili mnoštvo informacija, što je svakako zabavno, dok na 3 leta sa Aeroflotom jedva da je rečeno na kojoj visini letimo. Rusi kao da su naučili da daju što manje informacija ako nisu neophodne.

Let je brzo prošao. Ja nisam leteo avionom punih 18 godina i pomalo sam zaboravio procedure, a ovaj put nije bilo ljudi iz turističke agencije da o svemu vode računa. Ruski ne znam da govorim, a nisam sve ni razumeo što bi mi oni rekli, tako da nije sve išlo glatko. U avionu Aeroflota postoji ustaljena procedura. Kad se avion uzdigne prođu stjuardese koje nude neko piće. Ako se odlučite za viski ili pivo, mora se platiti, dok su sokovi i topli napici besplatni. Skoro odmah posle toga donose obrok spakovan u plastičnu kutiju. Ima dosta posla dok se sve otpakuje i na to prođe još vremena. Kod svakog sedišta osim uputstva za slučaj opasnosti nalazi se i veoma debela knjiga – prospekt, u kojoj ima interesantnih stvari o raznim zemljama, a ne isključivo o Rusiji. Tu su interesantne reportaže, priče o znamenitim ličnostima svetske istorije i mnogo šta drugo. Jedva sam stizao u toku leta pregledati sve što je bilo zanimljivo. Inače, bili smo u tzv. ekonomskoj klasi jer su avionske karte za biznis klasu, naravno, skuplje. To je značilo da smo sedeli u zadnjem delu aviona. Zdravko nikad još nije leteo avionom pa me je začuđeno pitao kako to da mnogi putnici toliko grabe prema svojim sedištima. Objasnio sam mu da oni i ne grabe prema svojim sedištima, nego zato da zauzmu sedišta pored prozora bez obzira na to koja mesta imaju prema karti. Nas trojica smo ipak seli na svoja mesta, jedan pored drugog, i Zdravko je bio presrećan što je baš on dobio mesto pored prozora.”

– Хајде да се мало заменимо!

Шта је сад то? Осврћем се око себе – ниједан од мојих собних колега у болници не гледа у мом правцу; очигледно,

они нису ништа рекли. Онда схватам да је тај глас одјекнуо у мојој глави. Мора бити да сам се одједном сетио шта је рекао један од њих двојице у авиону, док сам ја седео поред прозора. А пошто ми је глас непознат, значи да је Градимиров; Ацин сам малочас чуо. Добро, претпостављам да сам се заменио са њим и са Ацом, тако да смо сва тројица помало седели поред прозора. Само што се ја не сећам шта сам у том прозору и видео.

„U Moskvu smo sleteli u 20 h 30 min. Let je naizgled trajao 2 sata duže nego što je stvarno trajao, što je posledica različite vremenske zone u odnosu na Beograd i letenja na istok. Na pasoškoj kontroli žena se samo nasmejala kad nas je videla s ruksacima i kad sam joj rekao da idemo na Kavkaz da se penjemo na Elbrus. Većina ljudi smatra planinare čudacima.”

Ма одакле му то? Ја нисам приметио да већина сматра планинаре чудацима. А иначе, кад сам оно помислио да је „чикица ћутљив”, и кад ме је онако описно описао, нисам имао појма да је способан овако опширно и занимљиво да пише. У сваком случају, већ сам се нечег сетио читајући његов дневник пута, и сад сам сигуран да ћу се сетити и свега остало.

„Za Kavkaz je trebalo da poletimo sa aerodroma Šeremetjevo I koji je namenjen za domaći saobraćaj. Sa Rusima je uglavnom razgovarao Zdravko. Ja, kao što sam već rekao, slabo govorim ruski, a Gradimir, čija je baba bila Ruskinja, govori i ruski i uopšte sve slovenske jezike čak veoma rado – samo ne baš i dobro. Stigavši na Šeremetjevo, Zdravko se upustio u razgovor sa jednim putnikom i saznao od njega da je čuveni moskovski aerodrom Domodjedovo prešao u ruke privatnika, i da sada mnogo bolje izgleda od Šeremetjeva koji je i dalje državna svojina. Aerodromske usluge tamo su bolje u svakom pogledu pa je većina inostranih aviokompanija počela da koristi taj aerodrom. Dovoljno je reći samo jedan podatak. Iako su aerodromi Šeremetjevo I i Šeremetjevo II blizu jedan drugom, niko da se seti da ta dva aerodroma na neki način poveže tako da se pešice može preći s jednog na drugi. Umesto toga napravljena je jedna višekilometarska obilaznica i sad je neophodno za prelaz s jednog na drugi aerodrom koristiti razne taksije i autobuse. To je vrlo nepraktično, pogotovo kad se napušta Rusija jer uvek morate na kraju da imate rubalja za taj prevoz a pri dolasku stranci često nemaju rublje pa moraju da menjaju na aerodromu. Razni privatni prevoznici, naravno, koriste priliku da zarade i zahvalni su lošoj organizaciji aerodroma, ali svaka bolja aviokompanija sluša pritužbe nezadovoljnih putnika i reaguje u skladu sa njima.

Postoji još jedan aerodrom – Vnukovo, koji uglavnom koriste diplomate.”

На аеродрому Шереметјево I сазнали смо да лет за Минералне Воде на Кавказу имамо тек сутрадан. Аца је описао и како смо провели тај један дан у Москви али, прелетевши то место погледом, нисам нашао ништа посебно занимљиво. А и био сам заинтересован да – из свог болничког кревета – посетим што пре за Кавказ, па сам потражио то место.

„Avion prema Kavkazu, tačnije do mesta Минеральные Воды, poleteo je u 16 h 35 min. a na cilj je stigao u 19 h 05 min. Ovde je u pitanju ista časovna zona tako da nismo morali pomerati časovnike. Let je bio sa oznakom SU787V. Bez problema i sa malim kašnjenjem stigli smo na odredište. Posebnim autobusima putnici se prevoze do aerodromske zgrade. Na ovom aerodromu imao sam prilike videti avione dosta egzotičnih ruskih aviokompanija. Da li to znači da Aeroflot kao državna kompanija obavlja možda ekskluzivno međunarodni saobraćaj sa Rusijom, a u unutrašnjosti Ruske Federacije može se birati između raznih aviokompanija i eventualno proći jeftinije sa kartom? U svakom slučaju, gledano iz perspektive Beograda Aeroflot je najjednostavnije rešenje.

Kad smo izašli sa aerodroma jednostavno smo zaobišli sve moguće taksiste znajući da su došli da bi oderali neobaveštene putnike za prevoz i pošli smo pešice prema mestu. Prošli smo pored stanice milicije na izlazu prilaznog puta ka aerodromu, a upravo sa milicijom smo pri povratku imali velik problem koji ću na kraju ovog putopisa izneti, i koji je pokvario lep utisak sa ovog puta, pa na kraju ipak moram da zaključim da ne bih nikome savetovao da na ovaj način samostalno dođe u Rusiju. Ovaj put sâm sam prišao milicionerima i pitao ih za put, pa od njih doznao da do grada ima 3 km.”

Шта је сад ово? Као да није доста што су имали проблем са мнош, него још и са руском милицијом. А можда су та два проблема у некој вези? Али боље да не брзам, него да читам редом даље.

„Pri dolasku smo imali još jedan problem. Ja kod kuće nisam našao odgovarajuću kartu ovog kraja, nekako sam se oslonio na svoje saputnike, i sad nijedan od nas nije znao koliko je veliko mesto Минеральные Воды, da li se u njemu može naći prenoćište jer se bližila noć, i na kraju krajeva da li uopšte postoji takvo mesto ili samo aerodrom koji nosi to ime. Zanimljivo je da je autobuska međugradska stanica za mesto Mineralne Vode na aerodromu, pa se treba odmah odlučiti ako se ne želi ostati u tom

mestu. Srećom, kroz Mineralne Vode prolazi pruga a velelepna zgrada železničke stanice je u samom centru mesta, tako da se nismo morali vraćati natrag na aerodrom kad smo sutradan napuštali Mineralne Vode.

Kad smo pošli sa aerodroma izgledalo mi je kao da sam stigao na kraj sveta. U blizini se videla jedna planina – praktično breg usred ravnice (Змейка, 994 m) i ona je jedina najavljivala Kavkaz. Povrh svega, ovde nas je dočekala kiša, srećom nevelikog intenziteta.”

Тог часа зазвони неки телефон. Погледах: наравно, био је то мој. Узех га у руку, махиално укључих (ни то нисам заборавио), и рекох:

– Ало?

– Еј, здраво, овде Макса.

– Који Макса? – упитах зачуђено, а онда се сетих да сам већ чуо тај глас – чуо сам га у својој глави. Па одмах рекох: – А, знам, препознао сам ти глас.

– Препознао си ми глас, а не знаш који Макса?

– Чуо сам твој глас... у глави.

Могу да замислим његово лице на овакву изјаву. Али ни мени није било јасно – како „Макса”, кад се човек зове Градимир Ђорђевић? То и рекох:

– Није ми јасно како ти може надимак бити „Макса”, кад се зовеш Градимир.

– Па већ сам ти то објашњавао... Добро, објаснићемо се после поново. Него, зовем да ти кажем да не могу данас стићи код тебе. Јавио ми се Аца, каже да си добро и да ти је оставио „Дневник пута”. Мени ће га дати после, као и фотографије што је направио, а ја ћу њему своје. А ти си свој фотоапарат изгубио, сећаш се?

– Не сећам се ни како се зовем, а не како сам изгубио фотоапарат. Али, ево, читам Ацин дневник и већ сам нечег почео да се присећам.

– Е, добро. Доћи ћу ти сутра поподне у посету, осим ако се дотле не испишеш из болнице.

– Да знаш да има шансе. У том случају јавићу ти се. Само, који ти је број телефона?

– Па имаш то у свом мобилном. Добро, чућемо се већ и видети, имам сад нека посла. Здраво.

– Здраво – узвратих. Чудно, Аца је записао да је Градимир пензионер, а овамо има толико посла. Можда његовој жени смета да се толико посвећује старим другарима? Или је неочењен као и ја, па је довео кући неку женску. Али то већ није моја ствар. Да се ја вратим „Дневнику пута”.

Само што нисам више имао нерава да читам пажљиво редом. Аца је описивао како и где смо се сместили у Минералним Водама (логично: у хотелу „Кавказ“), а затим је прешао на опис читаве области и саме планине. Ово је, ипак, било занимљиво:

„Сео рејон Кавказкие Минеральные Воды nalazi se na 100-tinak kilometara severno od pobrđa Kavkaza. Kavkaz je velika planina, ali spada u младе planine tako da ima puno mineralnih izvora, ali занимљиво je da je можда najveća koncentracija mineralnih izvora severno od planine. Deo Kavkaza koji je razlog ovog putovanja nalazi se u Kabardino-Balkarskoj Republici koja je такође sastavni deo Ruske Federacije, a graniči se sa Stavropoljskim Krajem odnosno sa njegovim рејоном Kavkaske Minerale Vode. Kabardino-Balkarska Republika se nalazi јужно od рејона Kavkaske Mineralne Vode. Јужна granica Kabardino-Balkarske Republike pruža se po glavnom grebenu planine Kavkaz где ima mnogo vrhova visokih preko 3000 pa i 4000 metara. Међутим najveći vrhovi Kavkaza začudo nisu na njegovom glavnom grebenu koji je, uzгred, државна granica Ruske Federacije sa susednom државом Грузијом. Najвиши врх Эльбрус (5642 m) nalazi se na jednom manjem pobočnom grebenu unutar Ruske Federacije koji se pruža po granici две ruske republike Kabardino-Balkarske Republike i Караџајево-Љењинске Republike и удаљен je od glavnog grebena Kavkaza око 15 km на север.

Elbrus je највиши врх планине Kavkaz, највиши врх Европе и највиши врх Русије. Elbrus je у ствари двовршни конус – угашени вулкан. Najвиши je Западни Elbrus (5642) док je Источни нешто нижи (5621 m). Између врхова je седло на које се пење пре коначног успона на неки од врхова.

Kabardinac Killar je први који се у новјој историји попео на Источни врх (1829-е године). Западни врх први су освојили енглески алпинисти (њих четворика), и то 1874. године.”

Килар? Зар није Хилари? Чекај, ту нешто није у реду... Хилари, Едмунд Хилари, освојио је Монт Еверест 1953. године! Одлично, сетио сам се још нечег. Како само Аца није приметио ову коинциденцију, ову сличност имена? Или можда и јесте, али није споменуо.

„Dugo je osporavano da se Elbrus nalazi u Evropi, pa se smatralo da je највиши врх Европе много нижи Монблан у Француској. I даље се пропaгира та теорија, али ипак је сигурно да је Elbrus највиши врх Европе, без обзира што то Француској не иде у прилог, а Француска је прилично моћна земља Западне Европе. У међувремену доста је урађено да се овај крај уреди да постане ту-

ristička Meka po zapadnim standardima, mada još više toga ima tek da se uradi.

Elbrus se nalazi u centralnom delu Velikog Kavkaza. Oko njega se formirao lednik površine 144 km² koji spaja više od 50 raznih lednika.

Kavkaz je region koji se nalazi između Crnog mora i Kaspijskog jezera, odnosno Evrope i Azije. Dobio je ime po planini Kavkaz.

Kavkaz je planinski masiv koji se nalazi između Crnog mora i Kaspijskog jezera, u Kavkaskoj regiji. Ovaj masiv se obično smatra prirodnom jugoistočnom granicom Evrope. Kavkaz se sastoji od dva odvojena planinska sistema, a to su Veliki Kavkaz i Mali Kavkaz. Najviši vrh je Эльбрус (5642 m n/v).

Veliki Kavkaz (ruski: Большой Кавказ, azerski: Böyük Qafqaz Dağları, latinski: Caucasus Maior) je najveći gorski lanac u Kavkazu.

Prostire se u dužini od 1200 km u pravcu zapad-severozapad do istok-jugoistok, između poluostrva Tamana na Crnom moru do poluostrva Abserona na Kaspijskom jezeru, od Kavkaskog parka prirode (Кавказский государственный биосферный заповедник) u blizini Sočija na severoistočnoj obali Crnog mora i skoro dosežući Baku na Kaspijskom jezeru.

Državna granica Ruske Federacije sa Gruzijom i Azerbejdžanom ide većim delom njegovim grebenom.

U kavkaskom regionu se nalaze 3 nezavisne države, to su: Gruzija, Jermenija i Azerbejdžan."

Овде се Аца упустио у разматрање „сепаратистичких тежњи појединих руских области за отцепљењем”. На страну својеврстан плеоназам у његовој реченици, тема о сепаратизму и кукњава поводом тога била ми је некако одбојна, као да сам се некад већ наслушао тога, па прескочих и то место. Али ево, и Макса се ту спомиње. Шта је он рекао?

„Толико о политици. Углавном јасно је да смо дошли на политички веома ровит терен, јер ниједно од ових кризних подручја није далеко. И можда није далеко од истине Максина мишљење да ће се, могуће, и у Кабардино-Балкарској Републици појавити тежње за отцепљењем, само се чека да Руси одраде веће послове и направе од Елбруса и околног дела Kavkaza туристичку Меку. Видели смо графите са натписом „Балкарская Республика“ – значи већ постоје тежње одвајања једног дела републике од другог, али мислим да за сада тежње још нису јаке.”

Па, претпостављам да су обојица у праву. Има нешто око свих тих отцепљења чега, изгледа, не бих волео ни да се сетим. А у свом дневнику Аца је наставио са описом града Мине-

ралне Воде, о томе како је сам направио једну шетњу градом, купио мапу региона, на сваком кораку виђао мале цистерне из којих се продаје квас („руски квас”, то је израз који ми се одмах јавио у глави; да ли сам га радо пио тамо, или још раније овде?), а онда је уследило овакво запажање:

„U blizini mog hotela otkrio sam Dom kulture ispred koga je velika bista Karla Marksa ukrašena vencem, zatim spomenik žrtvama Otadžbinske vojne (poginuli u Drugom svetskom ratu), i na kraju sam došao do velike pijace kroz koju sam prošetao. Izgleda da je nostalgija prema vremenu socijalizma ovde još uvek jaka o čemu svedoči venac na spomeniku Karlu Marksu, ispred Doma kulture. I taj Дворец културе u коме se odvijaju bioskopske i druge kulturne predstave podseća na prošla vremena. Svako malo veće mesto imalo je svoj Dom kulture. U Rusiji ne uklanjaju spomenike iz neposredne prošlosti, što je u neku ruku u redu. Problem je jedino ako se kroz to ostavljanje spomenika ne pokušavaju vratiti i stari načini razmišljanja, gde je pojedinac bio u potpunosti potčinjen kolektivu.”

Овде, код нас, уопште се више не продаје руски квас. Некад се продавао, сад више не. Значи, још једна ствар које сам се сетио захваљујући дневнику. А зашто се не продаје руски квас, а продаје се одлично кока-кола (аха! још један детаљ)? Мора бити да народ овде не воли те Русе и ништа њихово. Па да, присетих се и да су биоскопи и ТВ-програми пуни америчких филмова, а руски се уопште не приказују. Или, можда, Руси не умеју да снимају добре филмове? А што се тиче Ациног запажања о споменицима – као да сам у свом претходном животу, пре амнестије (амнезије, идиоте!), негде прочитао да је у Русији неки споменик минираан. Чији споменик, ко га је минирао – вандала или власт – тог још не могу да се сетим.

Аца је у дневнику још мало описивао град и околину, још мало бистрио политику, па је уследио опис путовања возом до Пјатигорска, који је био још ближе нашем крајњем одредишту Елбрусу. Ево једног упечатљивог тренутка и призора за њега, а ваљда и за нас двојицу, мада нас ту није ни споменуо:

„Pred samim gradom pogled mi odluta u daljinu i preda mnom se ukaza čudesan prizor. U daljini se ukazala snežno bela dvovrha kupa Elbrusa. Vidljivost je bila neverovatno dobra kada se Elbrus mogao videti sa udaljenosti od 90 km vazдушnom linijom. Ovu udaljenost sam naknadno utvrdio mereći na karti. Samo tako velika planina može se bez problema lepo videti sa takve udaljenosti. Mi na Balkanu takvih planina nemamo. Na neki način Elbrus kao da je hteo da se najavi i da me pozdravi. Ni-

kad neću zaboraviti taj prizor. Srećom, uspeo sam napraviti dva snimka iz voza u pokretu.”

Те снимке, као и све остале, погледаћу код куће у компјутеру. Мада, зашто не бих сад одмах отишао у докторов кабинет; он тамо сигурно има компјутер. Или је боље да ипак не гњавим доктора? Најзад, шта ми фали овако. Топло је, удобно, имам занимљиво штиво; још да имам нешто за грицкање док га читам... С једне стране, није ми се више ни журило да прочитам ово до краја и да се, ваљда, свега сетим. Али, с друге стране, јесте. А сад смо већ близу. Тај Петогорск је, ваљда, испод саме горе Елбрус? Да видим.

Читам брзо даље и увиђам да сам се преварио: из Пјатигорска смо се још одвезли до некаквог Терскола. Тек одавде се креће право горе, на Елбрус. Аца опет описује смештај и околину:

„У првом од приватних hotela (hotel Cheget) tražili su za prenoćište 600 rubalja, a u drugom, mnogo skupljem, nije bilo mesta. Srećom, uspehli smo da se smestimo u jednoj privatnoj kući za 550 rubalja po особи. Videli smo da u Terskolu ima dosta radnji i da bar što se tiče snabdevanja neće biti problema. Pronašli smo i centar spasilačke službe gde se prijavljuje pre nego što neka grupa ili pojedinac krene na Elbrus. Sledećeg dana kad smo se prijavljivali videli smo kako se to radi. Bitno je naglasiti kog dana se najkasnije planira povratak i neophodno je prilikom odlaska odjaviti se. Jer, ako se to ne uradi, kreće spasilačka ekipa. Kad smo obilazili kamp sutradan, tu je bila neka ekipa alpinista, a zatekli smo ih u vežbanju penjanja na jedno drvo uz pomoć užeta.”

У болничкој соби се одједном упалило светло. Махинално погледах према вратима. Тамо је стајао онај намргођени што је онако зурео у мене. Схватио је да сам толико занет својим штивом да и не примећујем како се већ прилично смркло, па је отишао да упали светло. Испада да он и нема ништа против мене, него му је ваљда само фаца природно намрштена. Захвалих му се и наставих да читам даље.

„У горској служби пријавили смо успон на Elbrus a zatim pošli drumom pešice u Azau. Azau je poslednje mesto u dolini reke Bakсан. Stigli smo za manje od sat vremena tako da smo tamo bili u 16 časova. Opet je sledilo detaljno raspitivanje oko vremena rada i cene žičare,

Oni koji se penju na Elbrus gotovo uvek koriste žičare do stanice Garibaši (3800 m), pa u stvari savladaju samo razliku od 3800 do 5642 m, znači nekih 1850 metara. Oni startuju iz Azau koji je već na 2300 m a zatim sledećih 1500 metara ispenju

žičarama. Videli smo i tablu sa cenama ski pasa. Manja žičara sa sedištima, koja se pruža paralelno sa prvom žičarom koja je sa gondolom, namenjena je skijašima. Pretpostavljam da su radovi, koji su izrovali padinu, i namenjeni pravljenju staze za skijaše. Izgleda da neko ima ideju o spuštanju na skijama sa Elbrusa skroz u Azau.

Pored toga videli smo i veliku tablu o dolini Azau. Tabla je iz vremena socijalizma i u dosta lošem je stanju. Označeno je sve što bi moglo biti interesantno u toj dolini. Možda je šteta što nismo probali jedan dan proći tu dolinu koja u stvari predstavlja područje gde izvire reka Baksan, no vrlo je verovatno da i za to treba pogranična dozvola. Pogranična zona na Kavkazu prema Gruziji ponegde je jako široka i obuhvata i celokupne doline dugačke 20-ak km.

Tako nam je taj prvi dan, iako nismo ništa konkretno penjali, bio veoma naporan. Vratili smo se u naš hotel u Čegetu.”

A ja sam mislio da smo konačno počeli da se peњemo na Elbrus, to jest da ћu konačno naiћи na mesto u dnevniku kada se oni пењу горе, а ја радим... шта? Некако сам предосећао да је то кључно место, да ћу се, читајући о догађајима временски најближим тренутку мог пада и ударца у главу, сетити свега што се десило. Очигледно је да смо се овде вратили до нашег преноћишта и да су њих двојица кренули на Елбрус тек сутрадан. Прескочио сам део о капама и поткапама, марамама за врат, кремама и наочарама за сунце, а споменути су и ратраци, и наставио да читам од следећег места:

„Sutradan nismo baš poranili koliko smo planirali, tako da smo na žičari bili tek oko 10 časova. Ceo dan je bilo oblačno ali nije ništa padalo. Ipak, oblačno vreme nas je požurivalo jer uvek je postojala mogućnost da kijamet počne. Vreme ovde zna zbog visine veoma brzo da se menja. Kažu da je to naročito tačno kad se krene na uspon na Elbrus.

S jedne strane oblačno vreme je idealno za planinarenje, no s druge strane zbog oblaka bili smo prikraćeni za vidike. Srećom, mi se nismo nalazili u oblacima tako da smo mogli gledati okolne doline, ali i vrhove na onu stranu gde nije bilo previše oblaka. Tako smo neprekidno mogli da gledamo južne vrhove koji pripadaju velikom Kavkaskom grebenu i po kojima se pruža granica sa Gruzijom. Najveća je šteta što se sve vreme gotovo uopšte nije mogao videti Elbrus. Samo ponekad oblak bi se razmakao i kroz uzani prozor ukazao bi se deo istočnog vrha Elbrusa ili deo sedla, ponekad deo lednika ispod, a zapadni vrh se nije ukazao nijedanput. Bilo je to kao u bioskopu. Za taj dan je i

prognoza za Elbrus bila loša. I zaista, nismo imali sunca osim u vrlo kratkim intervalima.”

У собу уђе медицинска сестра гурајући колица-сточић са вечером за болеснике, то јест за нас; никад још нисам лежао у болници а и сад се нисам – осим губитка памћења – осећао болесно, па ми је било чудно да уврштавам себе у болеснике. Њен долазак ме је озловољио – прекинула ме је у читању. С друге стране, осетио сам глад. А ко каже да се ту не би могао направити неки компромис? Почех да вечерам истовремено држећи у левој руци листове дневника и намеравајући да читам; то ми је, некако, било природно, вероватно сам тако и раније радио. Међутим, сестра је приметила моју намеру.

– Не би требало да читате док једете.

– Све је у реду; имам специјално лекарско одобрење.

Она ме погледа мрзовољно; ваљда су јој дозлогрдиле „духовитости” пацијената.

– Читам због амнезије, помаже ми да се сетим – објасних јој. Она слеже раменима и изиђе из собе.

Читајући даље схватих да још нисам стигао да најважнијег за себе места у дневнику: дан који је Аца овде описивао био је дан припрема за успон. Током вожње жичаром Аца је правио панорамске снимке, то јест фотографисао је на све стране света, чинећи пун круг, и бележио опис онога што је фотографисао. Прелетео сам погледом те описе, као и наредни део текста. Запазих да је овде речено како смо сва тројица купили руске картице за мобилне телефоне, и како смо их одмах испробали кратко међусобно телефонирајући.

„Sledećeg dana „Griša” i ja smo rešili (Ma kakav sad „Griša”?! Добро, то мора да се односи на Градимира. Али како сам пропустио тренутак кад је „Макса” постао „Гриша”? Или Аца то није ни споменуо у дневнику. У сваком случају, њих двојица претерују са тим надимцима) da je došao dan za osvajanje Elbrusa. Prepravili smo stvari u ruksacima, ovaj put za uspon. Dogovorili smo da će Zdravko ostati u istoj sobi još bar jednu noć tako da možemo ostaviti ovde ono što nam ne treba za uspon. Pošto žičara počinje sa radom u deset, pošli smo u 9 h 30 min. Zdravko je pošao sa nama da nas isprati deo puta.”

Опет нестрпљиво забрзах погледом унапред: вожња таксијем до жичаре, па жичаром, па ратраком. Ипак сам пар одломака прочитао пажљивије.

„A sad malo o vožnji ratrakom koja je doživljaj svoje vrste. Vozač je u velikim brzinama savladao retke okuke na našem putu koji odlično poznaje. Na sve strane videle su se manje hrpe crnih stena vulkanskog porekla koje vire iz lednika kao da ih je

neko razbacao. Sa nama u ratraku bio je jedan bračni par sa skijama. Izgleda da su Rusi ali znaju engleski. Na nekim deonicama ratrak je savladivao popriličan uspon i trebalo je dobro se osloniti da ne bi otklizali nadole. Ruski par je sedeo skroz nazad a na pod su stavili svoje skije. Na podu su bili i moj i Maksin ruksak, dok smo nas trojica sedeli sa strane držeći se za ogradu. Morao sam se dodatno obezbediti da mi ne kliza noga dok slikam.

Prošli smo pored stanice Гарибаши (3800 m). Tu je planinarsko sklonište „Bočke“ (dugačke valjkaste cisterne kapaciteta desetak osoba). Maksa je od nekog čuo da se spavanje u tim cisternama ne plaća, ali se ispostavilo da je i tu cena smeštaja 400 rubalja. Stanica Garibaši ima i klasične bungalove kakve smo videli na skloništu Prijut 11. Do stanice Garibaši je sprovedena struja dok na skloništu Prijut 11 radi agregat tako da i tamo ima struje. U toku vožnje, kako smo dobijali u visini, prilično je zahladilo i trebalo je dobro se zaštititi. Nagib je na mahove opet postajao veći.

U 10 h 18 min. ratrak nas je ostavio kod skloništa Prijut 11 (4200 m). Pogled je bio zaista veličanstven baš kao i taj osećaj prostranstva i beline. Ja sam se tako ratrakom popeo na najveću visinu u mom dosadašnjem životu ne računajući visine kad sam bio u avionu. Ali uskoro će i ta visina biti nadmašena, jer me čeka uspon na Elbrus. Zdravko je izgleda počeo da žali što i on ne ide sa nama, ali kad smo tako već ranije odlučili i kad nije ni poneo ni zakupio opremu, onda je najbolje da se držimo plana. Rekli smo mu da može biti zadovoljan već i time što je stigao na ovu visinu, gde je mnogo iznad Triglava i samo malo ispod Mon Blana. Uzgred smo ustanovili da Zdravko i na zna koliko su visoki Triglav (2863 m) i Mon Blan (4807 m), te se tako za njega i ne može reći da je pravi planinar. Dakle, ovde nas je Zdravko napustio, kako bi čuvao dole ostatak našeg prtljaga i kako bi se, po njegovim rečima, prošetao okolinom za svoj račun.”

Значи, ово је, коначно, тренутак кад остајем сам. Од овог места у дневнику Аца је описивао шта се на успону дешавало њему и Макси, и чини се да је томе било посвећено наредних пар страна. То ме не занима много; барем не у овом часу. Него, шта се десило мени? Осетих некакав притисак у глави, ваљда жељу да се свега присетим. Истовремено, осетих и велики умор, а и бол у очима. Није ни чудо, читао сам читаво поподне. Није ли боље да сад прекинем са свим тим и да одспавам? Сутра, одморан, наставићу да читам и ваљда ћу се коначно свега сетити. Јутро је паметније од вечери; то звучи логично и разумно чак и ако нисам ја сад смислио. Још увек

са оклевањем и отпором, спустих листове дневника на болничку нахткасну, а главу на јастук. И истог часа заспах.

Пробудих се са свим. Са комплетним памћењем. Па да, не кажу бадава да је сан најбољи лек. Сада сам тачно знао да ни оно о јутру и вечери нисам ја смислио, да је то српска народна изрека. Сви детаљи нашег пута до Елбруса, и до часа кад сам остао сам у соби и од тог часа, искакали су ми у глави и пред очима, као да желе да скрену пажњу, сваки од њих, на себе. И то им је успевало, мада не баш по реду важности. Сетих се како је Градимир постао овде „Макса“, а тамо, у Русији, „Гриша“. Био је „Макса“ зато што је имао два презимена, Ђорђевић и Максић, а умео је да се представља и трећим, оним руским, по баби. А „Гриша“... Још у авиону за Минералне Воде баш Макси је пало на памет да би, док су у Русији, могли имати и руске надимке, па је Аци доделио надимак „Аљоша“, на шта му је Аца одмах узвратио частећи га надимком „Гриша“. Ја сам просведовао, упозоравајући их на то да је „Аљоша“ надимак настао од имена Алексеј, а не Александар, док „Гриша“ долази, ваљда, од руског имена Григориј. Али Градимира и Александра то није много занимало, чак су покушали и мени да исконструишу надимак од имена „Здравко“. Те сам покушаје пресекао у зачетку; па нису се моји родитељи потрудили да смисле такво име од кога се баш *не може* правити надимак, да би они сад ту мудровали. Сетих се затим да људи у Србији тобоже много воле Русе (исто као што су тобоже много религиозни), али да се овде ни руске књиге не читају, ни руски филмови не гледају, нити се пије „руски квас“ који је далеко бољег укуса од америчке цоцине цоле. А да се и не спомиње колико је здравији. Што се филмова тиче, пре нашег поласка за Русију сам – како бих мало слушао жив руски језик – потражио и једва нашао неколико руских филмова на DVD. А онда сам установио да су филмови врхунски, управо на америчком нивоу продукције, само без америчких имбецилних детаља у сценарију и бедних филмских петарда-ефеката. Па и у Совјетском Савезу су умели да сниме добре филмове, а ови снимљени после распада СССР-а су сјајни. Али то у Србији не знају и неће да знају. Суштина је у томе да Срби, заправо, не воле Русе, али желе да Руси воле њих (исто као што сваки час псују бога, а онда га – чак и у химни! – зову да нам помогне и траже од њега да буде на нашој страни).

Али ту засад, и можда још задуго, нема помоћи. Да се ја сконцентришем на оно што ми се десило под највишом европском планином. А ево како је то било. Оставивши Ацу и Максу, сишао сам са Елбруса, али не кроз доле, и нисам се

враћао до Терскола најкраћим путем. Прво сам неколико сати провео шетајући подножјем Елбруса и још једне планине, затим сам у некој продавници поред цесте купио стандардну повећу руску конзерву сардине и хлеб и ручао, па се полако запутио назад. Дакле, тог дана ми се ништа није десило. Вратио сам се у нашу собу у Терсколу и провео не баш мирну ноћ, јер су гости из суседне собе лупали на врата и тражили да им се позајми један кревет. Наша соба је заиста била готово закрчена са четири кревета, и могао сам им дати један, али њихови полупијани гласови и нељубазни захтеви нису ми се допали, па сам се правио да не разумем шта им треба, одговарајући на енглеском. Најзад су одустали и више се нису јављали, мада је из њихове собе још дуго допирала бука. Сутрадан ујутру сам се спремио да без пртљага направим шетњу по околини. Ацин и Максин повратак са Елбруса се могао очекивати тек поподне, па ни ја нисам имао разлога никуд да журим. Пошто сам ствари остављао у соби, пажљиво сам је закључао и понео кључ, иако нам је газдарица рекла да обавезно предамо кључ кад излазимо. Али већ сам се уверио да овде приватност и сигурност нису на највишем нивоу, а и што да се гњавим тражећи је сад да јој оставим кључ, а после да јој га узмем.

Овог пута сам пошао у супротном правцу од Елбруса, долином реке Баксан. Ишао сам испод планина и ледника Азау и Чегет, без намере да се и успињем на планине. Дан је био сунчан и веома леп, тако да сам ишао само у кошуљи. Истина, вода у речици Баксан била је очигледно ледена, пошто се на паја потоцима који се сливају са ледника, а и као да је неки ледени поветарац дувао одозго. Али то је био више психички него физички утисак. То се нама овде у Србији чини да на Кавказу мора бити увек студено, али су, заправо, лета и тамо сасвим топла и пријатна. У Москви, која је знатно северније од Кавказа, у том часу можда су пекли јаје на асфалту, како они сами воле да описују летње московске температуре. Ишао сам, дакле, земљано-каменом стазом између речице Баксан и планине, кад сам прво налетео на неког старог, топло одевеног и са качкетом на глави. Док сам ја, на неколико корака од њега, одлучивао да ли да му се јавим са руским „Здравствујте”, он се мени први јави речју „Селам”. Већ сам знао да се на „Селам алејкум” отпоздравља са „Алејкум селам”, али пошто је он мене само селамио, узвратих и ја њему истом мером, па се тако, задовољни, мимоиђосмо. Да је био Јевреј а не муслиман, јавили бисмо се један другом са „Шалом”; ако се не варам, селам то јест шалом значи „мир”, и није ништа гори поздрав

од нашег словенског „Здраво”. Елем, пошто смо се тако мирољубиво мимоишли, ходао сам још неких пола сата, уживајући у кавкаској природи и правећи по који снимак фотоапаратом. Понеки папирић или најлон кеса ваљали су се на тлу, а и цеста са ретким возилима повремено се видела, тако да ме утисак нетакнуте природе ипак није могао заиста обузети. Зато сам се готово обрадовао наишавши на поток који се уливао у Баксан и, мада сам га могао некако прегазити или прескочити, поћох њиме узводно, уз планину, са намером да га горе пређем, а и да се бар мало уздигнем над долином и направим бољи снимак. Нада мном је био, ваљда, Чегет; нисам то знао и није ме заправо ни интересовало. Аца би у оваквој прилици пажљиво испланирао маршруту, па још успут све бележио и фотографисао. Ја сам само ишао, готово и не размишљајући ни о чему. Пробио сам се, дакле, кроз густиш куда је поток текао и избио на чистину. Још мало изнад мене налазио се водопад висок свега метар, али зато широк близу два метра; вода се тамо сливала се неке стене у ретким млазевима налик на чешаљ без већег броја зубаца. Фотографисао сам тај мали водопад са места где сам стајао и пошао узбрдо ка њему, како бих се попео изнад њега на стену и одатле, преко врхова дрвећа које је расло поред речице, снимио и долину Баксана. А онда, успињући се тих пар десетина метара и приближавајући се водопаду, приметих нешто чудно.

Кроз млазове воде се видела једна дугачка коса линија, а тридесет или четрдесет сантиметара испод још једна, краћа, али потпуно паралелна са овом. Прићох сасвим близу и пажљиво погледах: личило је на оборене камене стубове. А можда то нису камени стубови, већ окамењени, делимично обрађени, балвани? Петрицирано (или би требало рећи петрификовано?) дрво. Три комада исте дебљине, а можда и дужине – крајеви им се не виде јер су под земљом и стеном. Некад су, ваљда, ти балвани били чврсто спојени нечим, али се сада не види чиме. И оно најважније: на средњем приметих урезе, линије, праве и заобљене. Бројеви или слова? Нешто што личи на осмицу без горњег полукруга, па ћирилично слово р, па још неколико црта и линија који подсећају на нека слова, или би могли бити делови полуизбрисаних слова. Шта би то требало да буде? Зар је овде постојала нека грађевина чији су ово остаци? Знаци су били урезани у хоризонталној линији; значи, није реч о некаквим стубовима са вертикално урезаним натписом. Стао сам једном ногом на камен усред потока а испред водопада и фотографисао овај чудан приказ. Затим ми паде на памет да би ово, за сваки случај, било добро

и преписати. У џепу кошуље имао сам увек хемијску оловку, а у новчанику ће се већ наћи неки папирић. Нашао сам само мали календар, али је на његовој ивици било довољно места да се знаци препишу. Кад сам завршио са тим и вратио новчаник у задњи џеп панталона, помислих да бих са истог места могао и фотографисати долину реке Баксан. Подигох зато фотоапарат и почех се окретати на оном камену. А онда сам изгубио равнотежу и...

... И пробудио се у болничком кревету?

Па да, опет нисам био у праву. Нисам се сетио стварно свега. Јуче сам се пробудио, јутрос сам се сетио дела оног што ми се десило, а ово од тренутка пада и ударца у главу до буђења у кревету, то ћу се, ваљда, сетити сутра. Акобогда. Ипак је напредак евидентан. Штавише...

– Колега!

Шта? А, то је онај мој комшија здесна. Устао је из кревета и зове ме због нечег.

– Молим?

– Хоћемо ли у трпезарију на доручак?

– Хм... Нека, ваљда ће ми опет донети у кревет.

Он оде, незадовољан. Ето, коначно се одлучио да се љубазно обрати комшији, а овај изиграва примадону којој се доручак мора носити у кревет. Сад ће се опет дурити и мрштити на мене.

Али само који тренутак касније у собу заиста уђе медицинска сестра са оним сточићем-колицима и доручком за мене. Очигледно, није добила никакве другачије инструкције од главног.

– Сестро, могу ли да разговарам са доктором; вратило ми се памћење, али...

– Боље прво доручкујте, а одмах после доручка је визита. Можете онда доктору рећи шта год вам треба.

Па, у праву је. А и гладан сам. Канда се баш и нису претргли она три дана хранећи ме на кашичицу, чим сам јуче и данас овако гладан.

Дакле, доручковао сам, све мислећи на оно своје откриће на Кавказу. Макса је рекао да сам изгубио свој фотоапарат, значи да немам никакав доказ... Чекај, а препис на ивици џепног календара? Нико није рекао да сам изгубио новчаник. Где ми је одећа?

На једном крају болничке собе налазили су се некакви плакари. Вероватно је у њима и наша – нас болесника који ту лежимо у пицамама – одећа. Али досетих се да прво погледам у нахткасну. И стварно, мој новчаник је био ту. У њему – ни

пребијене паре. Ко ли ми то узне сав новац? Можда су га узели моји, намерно, да ме у болници неко не покраде. Али лична карта је била ту, а ту је и онај цепни календарчић са пажљиво преписаним знацима на ивици. Срећом сам код себе имао хемијску оловку која пише врло танко, па су и преписани знаци доста јасни. Код куће ћу то преписати још једном, на неки папир, и покушати да дешифрујем.

А шта ми се десило од тренутка кад сам се ударио у главу до буђења у Клиници за неурологију, то ћу, бар делимично, открити читајући и даље Ацин дневник. Па ћу се ваљда сетити и свега шта је за сећање остало. Поново узех листове папира у руке и почех да тражим место где сам прекинуо читање.

Ево га: „*ovde nas je Zdravko napustio*”. А затим, да погледам... четири стране описа Ациног и Максиног успона на Елбрус. То је нешто што се десило само њима, и мени не може помоћи да се сетим шта је било са мном. Очигледно, Аца би писао овај дневник и да ја нисам ишао с њима, или да ми се ништа посебно није десило самом. Дакле, Аца говори о томе како је успон био тежак, не зато што је стаза (а већ постоји добро утабана стаза) толико стрма, већ зато што је ваздух разређен, тешко се долази до даха и веома споро корача. Као што је Макса рекао, а Аца прибележио: „планина те погађа тамо где си најслабији”. А Макса је најслабији баш у погледу долажења до даха. Иначе су обојица у одличној физичкој кондицији. Елем, обојица су „испењала Елбрус”, горе је, опет, Макса приметио неког дедицу који је „просто претрчао седло између Источног и Западног Елбруса”, а Аца је направио своје знамените панорамске фотографије. Сигурно му је било жао што нема филмску камеру, али ко би још и то теглио горе. И, најзад, полагаани повратак са Елбруса до Терскола и куће у којој смо се сместили. А онда:

„*Još dok smo bili na stepeništu začuli smo nekakvu žustru raspravu na ruskom kao i na lokalnom jeziku. Kad smo se popeli, dočekaо nas je neočekivan i mučan prizor. Zdravko je sedeo pred vratima gotovo sasvim mokar i krvave glave i košulje, a oko njega su stajali našа gazdarica i neka nepoznata dva muškarca i raspravljali se. Brzo smo prišli i upitali ih šta se desilo. Iz odgovora na tri jezika – pokušali su da nam objasne i na engleskom – saznali smo samo ono što smo i sami videli, a to je da je Zdravko negde pao i razbio glavu. Gradimiru je ovde prekipelo, pa je počeo da viče na gazdaricu da smesta otvori vrata, da nam pomogne da se pobrinemo за Zdravka i pozove доктора. Gazdarica je nevoljno otključала vrata (dotle je držала ključ u ruci, mora da joj га je Zdravko dao pre nego što je izišao), гунђајући, чини се, како*

će joj Zdravko, ovakav, upropastiti svu posteljину. Gradimir joj je dao svoj mobilni i zahtevao da ovde pred nama pozove doktora, jer je bilo očigledno da ona to sama ne bi uradila. U međuvremenu, pre nego što je doktor stigao, presvukli smo Zdravka i obrisali mu krv sa lica. Rana očigledno nije bila duboka jer je krv već prestala da lipti. Ali Zdravko se ponašao vrlo čudno, bio je pri svesti ali je izgledalo kao da nas ne prepoznaje. Po tome smo shvatili da ima potres mozga.”

А иначе, одакле газдарици мој кључ? Биће да сам се ја, оствестивши се након пада, некако и не знајући шта чиним довукао до Терскола и куће где смо били смештени, а онда, док сам покушавао да откључам врата, газдарица ми је одузела кључ како не бих онакав ушао унутра и упропастио јој драгоцену постељину. А она двојица непознатих локалних житеља? Можда су ми помогли да дођем, или су ме само пратили чуђећи се мом изгледу. Уосталом, Терскол је мало место, морали су ме приметити сви који су били на улици, а можда су ови већ и знали где смо нас тројица одсели.

„Doktor je stigao brzo, ali je samo pažljivije isprao Zdravkovu ranu i previo mu glavu. Zatim nam je na lošem engleskom objasnio da povreda nije opasna, ali da bi ipak trebalo da odvedemo našeg kolegu u bolnicu. Takođe, potrebno je i da se obavešti milicija, jer je on mogao negde biti napadnut i opljačkan. Gazdarica je na ovo burno reagovala, odmahujući glavom i vičući: „Njet, njet!” – a zatim, obraćajući se samo nama dvojici: „Nou atak, nou atak, evrifying o-kej!” Očigledno, bilo joj je toliko važno da se ne zove milicija, da je naprasno progovorila na engleskom. Možda je ranije imala neka neprijatna iskustva sa milicijom, pa nije želela da opet bude dovedena u nezgodnu situaciju. A doktor kao da nije ni primetio da Zdravko nije sasvim pri svesti. Mi smo već znali da Zdravko nije napadnut i opljačkan, jer je imao svoj novčanik sa rubljama, evrima i dinarima. Zato smo dali doktoru nekih petsto rubalja rekavši da ćemo se za sve pobrinuti, i on je otišao.

Pošto smo bili veoma umorni, a bilo je i kasno da se kreće, Gradimir i ja smo se dogovorili da još ovu noć ostanemo u Ter-skolu, pa da se sutra ujutru odmah spremimo i krenemo za Srbiju. Zdravko je bio veoma tih i miran. Sam se spustio na krevet i odmah zaspaо.”

Ово ми, засад, ништа не помаже. Не сећам се ничег од овог што Аца описује. Даље, колико видим, кратко описује пут до града Минералне Воде, где би требало да седнемо у авион за Москву. Али у овом одломку се спомиње милиција. Шта се ту дешавало?

„Stigavši u Mineralne Vode, odmah smo se uputili na aerodrom. Ali onda je počeo košmar. Zaustavio nas je jedan čovek u civilnom odelu i pokazao svoju službenu legitimaciju tražeći da mi njemu pokažemo „pasporte”. Očigledno, privukao ga je neobičan Zdravkov izgled, jer su se ispod kape videli zavoji, a još ga je u tom času Maksa vodio pod ruku. Sve vreme smo ga tako vodili, smenjajući se. Milicajac u civilu nas je posle toga odveo u obližnju milicijsku stanicu da bi nam pregledali stvari. Slučajno sam pre tog događaja snimio fotoaparatom i tu milicijsku zgradu. Unutra su nam odmah prišla dvojica milicionera u uniformama, pitajući nas „što slučilo s vašim drugom”. Pokušali smo da im objasnimo da smo bili na Elbrusu i da je Zdravko tamo doživeo nesreću, ali oni kao da nam nisu verovali, ili su se samo pretvarali da nam ne veruju. Osim dokumenata tražili su od nas da pokažemo novac. Mi smo poneli iz Srbije prilično mnogo novca jer smo bili svesni da nam ga na putovanju niko neće dati. Tražili su nam deklaraciju, ali mi pri ulasku u Rusiju nismo prijavili novac koji unosimo. Uostalom, i da smo imali deklaraciju, oni bi uzeli koliko smatraju za potrebno. Mislim da, ako u pasošu imam poslovnu vizu, deklaracija i nije obavezna. Mlađi milicajac je govorio kako je nama u Srbiji lako jer možemo da putujemo po celom svetu bez viza, a ja sam mu objašnjavao da je to bilo tačno ranije kada je Srbija bila deo Jugoslavije, a da sada državljani Srbije, bar što se tiče viza, teže putuju u inostranstvo od državljanina Rusije. Ali izgleda da je on samo hteo da umiri svoju savest.

Novac i naša dokumenta, uključujući avionske karte, bili su na stolu dok nam je jedan od njih naređivao da ispraznimo ruksave navodno tražeći drogu. Nikakvu drogu, naravno, nisu našli, ali su nam zato rekli da moramo platiti kaznu jer nemamo deklaraciju. Gradimir i ja smo se bunili tvrdeći da onda nećemo imati dovoljno za povratak u Srbiju. Milicajac koji je sedeo za stolom uzeo je formulare da napiše kaznu za svu trojicu, i na kraju je napisao na papire 100\$ da bi pristao na po 100 evra jer nismo imali dolare! Nismo dobili ništa napismeno da smo platili kaznu. Dok smo se mi raspravljali sa njim, onaj milicajac u civilu i onaj uniformisani bavili su se našim novčanicima, da bi nam ih na kraju predali, tvrdeći da su već uzeli po 100 evra svakome, i da sad treba da idemo. Čak su pozvali prvog taksistu i naložili mu da nas prebaci pravo do aerodroma. Očigledno su se plašili da ćemo nekom prijaviti pljačku. A mi smo tek na aerodromu utvrdili da su nam milicajci pored onih 300 evra uzeli još mnogo više. Ostavili su nam dinare, kojih je bilo vrlo malo, ostavili su nam

par novčanica od po deset evra i isto tako one sitnije ruske novčanice. Avionske karte sam ja kupio još u Beogradu za svu trojicu za sve letove do Mineralnih Voda i nazad – koštalo je dobrih 1900 evra. Dakle, lupeži su nam ostavili samo nešto novca za najminimalnije potrebe, a i koliko da nam novčanici ne ostanu prazni. Izgleda da smo naleteli na odlično uigranu ekipu!”

Па да, знао сам ја то! Знао сам да су морали имати неких неприлика због мене. Ни Аца ни Градимир нису ми хтели ништа рећи о овоме у разговору; ко зна, можда је Аца рачунао баш на то да ће ми овај опис пљачке, којој смо били жртве и који се налази при крају дневника, сигурно вратити сећање.

Од једа ме је заболела глава. Тог часа у собу уђоше лекар и медицинска сестра. Да им се жалим на своје тренутно стање и откривам да се нисам баш свега сетио – не вреди; боље да се држим оног што сам раније одлучио. Те тако рекох доктору да ми се сећање сасвим вратило, да се осећам одлично и молим да ме одмах пусте кући. Доктор је изгледао потпуно задовољан тиме. Излетело му је да баш очекују два нова пацијента, а да су у дефициту са болничким лежајима. Према томе, кад си здрав, купи се кући! У земљи Страдији никад довољно места у установама овакве врсте.

Дакле, одмах после визите доктор ми је исписао отпусну листу, и није много шта унео у њу. Никакве терапије, никаквих одређених рокова за јављање на преглед. Ако ми се стање погорша (што се не очекује, одмах је додао), да се јавим свом лекару опште праксе или, по потреби, овамо. А заправо, нисам имао никаквих разлога да се жалим на њих. Четири дана су ме ту дворили док су им други пацијенти, можда, чекали тешке операције на мозгу или се опорављали од оперативних захвата. Дакле, задовољан барем овим развојем догађаја, обукох се, телефонирах прво својима, па Аци и Градимиру, и рекох им да се враћам кући и да нема више никаквих посета у болници. Онда изиђох из зграде Клинике и из круга новосадске Покрајинске болнице, питајући се зашто је Клиника за неурологију уопште овде, усред Новог Сада? Пре бих очекивао да буде у Сремској Каменици, на висини, окружена боровима. Добро, тамо су плућни болесници, али ваљда би и за нас са „главним” проблемима такво окружење било благотворније. Вероватно горе, на брду, нема довољно места. Кад посеку оне борове, саградиће ново крило.

У мало другим околностима пешке бих се вратио кући, тек да видим да ли се у граду штогод променило за овог мог двонедељног физичког и психичког одсуства, али сада сам жу-

рио а и нисам био оран за пешачење. Кроз прозор аутобуса све је изгледало као и обично, али сам знао да ћу, ако увече погледам неку од локалних ТВ станица, чути градоначелника како поносно изјављује да је у протеклом периоду изграђен један нови булевар, десет нових улица и двадесет километара обилазнице око града. Па нека га, сад ми је то политичарско баљезгање било најмање важно. Морао сам да размислим шта да радим са својим открићем испод Елбруса, а пре свега да покушам да схватим шта сам то, заправо, открио.

Стигавши кући и уверивши се да је ту све у реду, прво написах са ивице џепног календара на већи папир оне знаке које сам нашао на стубовима или петрофикованим балванима. Она осмица без врха – то као да сам негде већ видео. Сетих се да ми је тај чудан знак изгледао као да такав баш и треба да буде, да место изнад није било оштећено већ сасвим пуно, са урезаним знаком доле. Помислих да би то могла бити слова јерменског писма; на путу до Елбруса, којег сам се сећао, већ сам негде нешто слично видео. Могао бих то да проверим на Ациним фотографијама. И тако укључих компјутер и убацах Ацин DVD. Испоставило се да је Аца направио преко хиљаду фотографија. Колико их направио Макса нисам тачно знао, али ја сам их имао највише стотину пре него што сам изгубио фотоапарат.

И тако сам у компјутеру наместио „slide show” и, задржавајући се углавном по датих пет секунди на свакој фотографији, наредна два сата посматрао Ацине снимке. На пар места сам заиста видео неке фотографисане табле са јерменским – или можда кабардинским?... – натписима, али та слова нису личила на знаке које сам ја открио. Добро, на који бих још начин могао установити чије је то писмо? Па јасно – помоћу компјутера; треба само да укуцам неки знак и да га потражим... где? Ту схватих да прво морам пронаћи међу фонтовима одређени знак, да бих уопште могао да га укуцам. Фонт којим сви куцају, Times New Roman, има симболе, па бих тамо можда могао наћи и ове „своје” знаке. Прегледах, дакле, симболе у „Тајмсу”, нађох тамо и Hebrew letter и Arabic letter, али не нађох онакву осмицу без горњег дела. Али зато сам схватио да је довољно да нађем неки знак, па да ми компјутер сам каже ком писму он припада. Па заређах по фонтовима. У фонту Sylfaen нађох armenian, и у њему једну „непотпуну” осмицу, али је она изгледала другачије, овако: Յ. Других сличности са „мојим” знацима није било. Наставих потрагу на срећу, и готово неочекивано налетех на тражени знак – Շ. Знак се налазио у фонту Shruti, и у језику gujarati се њиме

бележи број четири. Али чији је то језик гуџарати, односно гуџарати? Колико сам ја установио, на Кавказу се говори грузијски, јерменски, кабардински, черкески, чеченски и још пар језика, али за гуџарати чуо нисам. Значи, време је за Интернет Свемоћни (некад је свемоћан био Јехова, данас је то, кажу, Интернет). Након кратке претраге интернета, сазнао сам да је гуџарати један од осамнаест званичних индијских језика. Ту нешто не штима. Индија је ипак предалеко од Елбруса. Док не смислим шта даље, и док сам на Интернету, проверих да ли заиста постоји и шта је то онај „халоперидол”. И свезнајућа мрежа ме је обавестила да је „Haloperidol, drug used to treat the hallucinations that accompany certain mental illnesses such as schizophrenia”. Добро, овде није потребно гадноузхау знати енглески да би се схватио текст. Ја, ваљда, нисам патио од халуцинација изазваних менталном болешћу као што је шизофренија, и нису ми на клиници давали тај халодерипол. Ах, да, док сам ту могао бих да проверим и шта је онај це-те, то јест, вероватно, СТ. И интернет ми рече да је СТ – Computed Tomography, односно, сазнадох да се може вршити СТ scanning. Ставе те пред компјутер и он ти скенира главу, ако сам добро схватио. Ето шта је савремена технологија.

Извукох се из мреже и стадох размишљати о нечем другом. Још пре поласка у Русију копкало ме је питање шта сама реч „Елбрус” значи. Знао сам да су називи река Лабе и Елбе у директној вези са латинском речју „алба”, и са словенском речју „лабуд” – у сваком од тих случајева реч је о нечем што је „бело”. Да ли онда Елбрус значи „бели Рус”? Али ваљда су кавкаски народи дали име својој планини пре него што су уопште чули за Русе. Или је то, вероватније, „Ел брус”, при чему Ел означава име јеврејског и уопште блискоисточног врховног бога, кога су Арапи звали „Ал”, па је онда Мухамед спојио његово име са именом другог бога, Лаха, и тако је рођен „Аллах”. У том случају Елбрус испада „Божји брус”, што би било бесмислено да ова планина није вулканског порекла, и да местимично испод белог снега не провирују оштре црне назубљене стене. Да се планина може узети у руку, Елбрусом би се заиста нешто могло брусити. Али и ово ми је изгледало као натегнуто и неозбиљно објашњење. Боравећи тамо оних пар дана пре него што сам изгубио свест, нисам се ни сетио да неког од мештана да питам о томе; последњи кога сам уопште могао да питам био је онај стари муслиман који ме је први поздравио са „селама”. Да сам искористио ту прилику, не бих сад лупао главу и око тога. А Аци и Градимиру вероватно није било на крај памети да се распитују о значењу речи Елбрус, поготово

кад им се на грбачу спустио много озбиљнији проблем. Па се ја одмах вратих на мрежу и потражих „Елбрус“. И сазнадох неочекивану ствар – а не би ми била непозната да сам прави планинар. Елбрус има алтернативно име Ел бурс, и има два Елбруса, а тај други је планина која се налази између главног иранског града Техерана и Каспијског мора, са највишим врхом који је само – пази сад – 30 метара нижи по једној мапи (5604 метра), или 30 метара виши по другој (5670 метара), од нашег Елбруса. Али свеједно се са врха једног Елбруса преко Каспијског мора готово може видети врх другог. Мада, ипак, не може; једном давно био сам на авалском торњу и са њега, уз добру видљивост, једва угледао Фрушку гору, а то је тек седамдесет километара. А овде је између два Елбруса растојање од – проверих и то – преко хиљаду километара. Ту, сигурно, никакви дурбини ни телескопи не би помогли, јер ваздух није тако прозиран као што се нама чини. Онда се сетих да је бурса – богословија, и да одатле долази наше презиме „Бурсаћ“. А и синови Тараса Буљбе, Остап и Андриј, у Кијеву су морали да иду у римокатоличку бурсу. Испада да је „бурса“ и хришћанска и исламска реч, и да је Елбрус дословно „Божија богословија“. Добро, бар једно питање сам разрешио.

А шта ћу са оним тајанственим знацима? Али изгледа да је помогло то што сам неко време мислио о нечем другом: сетих се да сам знак, за који сам у први мах претпоставио да је ћирилично слово р, видео негде међу фонтовима, а да то није било у групи наших ћириличних слова. Па тако опет кренух редом: фронт Тајмс Њу Роман, Симболи... и међу хебрејским словима спазих знак налик ономе на окамењеној греди: ׀. Хебрејско слово „куф“. Али међу овим, хебрејским словима се не налази знак ׀, иако неки знаци као да личе на оне... Како сад то треба да схватим?

Схватио сам толико да би најбоље било наћи неки хебрејско-српски речник, па и тамо проверити ту ствар. Речник ми мора рећи више него компјутерски фонтови. Али данас је касно за обилазак књижара и библиотека – а некако сам наслућивао да такав речник нећу наћи одмах у првој.

Једино што сам још данас могао учинити било је да дочитам Ацин дневник; остало је такорећи само неколико речења.

„U Moskvi smo sleteli na aerodrom Šeremetjevo I. Zbog komplikovanih procedura pokazalo se da tih 3 sata koje smo imali na raspolaganju u Moskvi jedva da je dovoljno vremena da obavimo sve pre poletanja drugog aviona, za Beograd. Na naše čuđenje, ni ovde ni na aerodromu u Mineralnim Vodama niko

nas nije zaustavljao zbog Zdravkovog neobičnog ponašanja i izgleda. Ali bio je i red da nas barem toliko posluži sreća. Napolju je čekalo mnogo kombija, a saobraćaju i autobusi koji voze do međunarodnog aerodroma Šeremetjevo II. Ušli smo u prvi kombi. Umesto 200 rubalja nama je, navodno zbog prtljaga, vozač naplatio 300. Bilo nam je već svega dosta, imali smo još toliko rubalja, pa nismo hteli da se objašnjavamo. Posle smo u aerodromskoj prodavnici hteli da kupimo neki sok, ali se ispostavilo da smo već sve potrošili. Srećom, u samim avionima smo mogli nešto da prezalogajimo, mada je Zdravka trebalo hraniti kao malo dete pa se i tako sav umazao. Po dolasku u Beograd, od aerodroma smo se prebacili autobusom za samo 600 dinara. Bus nas je ostavio kod Slavije, odakle smo telefonirali u Beograd i u Novi Sad kako bismo odlučili šta sad da radimo sa Zdravkom, jer ga je trebalo obavezno smestiti u neku bolnicu. Saznali smo da Beograd ima Institut za neurologiju, ali da i Novi Sad ima Kliniku za neurologiju, pa kad smo ga već dopeljali, kako se izrazio Maksa, od Kavkaza do Beograda, možemo i odavde do Novog Sada. Dinara smo imali taman za tri vozne karte u putničkom vozu. Iz njega smo telefonirali i Zdravkovim roditeljima, koji su nas čekali na stanici u Novom Sadu i odmah tu nas rešili naše najveće brige.”

Које бриге, то је јасно. Не би било превише да их предложим за награду за подвиг године. Али сумњам да би је и добили. Па у овој земљи стално се неко дави, чак и буквално (фигуративно се давимо скоро сви), а нађу се и такви који скачу у ледене брзаке и извлаче дављенике, те тако Макса и Аца вероватно не би добили награду. Добро. Са Ацином дневником сам завршио. А било је већ и касно - време за поновну проверу оне народне „јутро је паметније од вечери” - па легах на спавање.

Следеће јутро је можда и било паметније од претходне вечери, али ја нисам. Нисам се сетио ничег новог. Па добро, довољно је и ово што имам. Спремио сам се и отишао до најближе библиотеке. Колико знам, библиотеке су нам последњих година толико опседнуте читаоцима, да библиотекари у њима просто не стижу да свакоме нађу жељену књигу. Можда ће ми се библиотекар (библиотекарка?) чак обрадовати, само ако га не тргнем из сна својим упадом у тихи храм књиге.

Био је библиотекар. И стварно као да ми се мало обрадовао. Упитах га има ли библиотека неки хебрејски речник, а он, уместо да оде до полица са књигама, седе за компјутер и зачас ишчачка из њега информацију.

– Наша библиотека га нема, али зато има огранак у... (рече ми који је то огранак и где се налази). - Најновији хебрејско-српски речник Ане Шомло.

Захвалим му се, обећах да ћу једном опет доћи, да се учланим (на куково лето; ко нормалан данас иде у библиотеке?), и упутих се до наведеног огранка. А успут се присетих да сам и овде, и на Кавказу чуо име „Шамил”. Актуелан је Басајев, а у деветнаестом веку са Русима је ратовао чеченски кнез Шамил; заборавих да ли је и он имао неко презиме. Тек, „Шамил” личи на „Шомло”. Шамил је, можда, чеченски облик имена Сулејман, а Сулејман је заправо Соломон, Соломон је Шоломон, а Шоломон – Шломо. Још само једна мала пермутација, и ето га Шомло. Значи, хебрејско-српски речник нам је саставила Ана Соломон. Једва чекам да завири у њега.

И завирио сам, у оном другом огранку. Прелистао сам га, и ништа ми није било јасно. Изгледао је ужасно компликован и, уопште, поприлично се разликовао од српско-руских или српско-енглеских речника које сам имао у рукама. Онда се вратих на предговор, и одмах у оквиру њега спазих два пута по два вертикална низа слова – испоставило се да хебрејски има и писана и штампана слова, и да се она веома разликују. Знак Ў се налазио у оном реду са писаним словима. Што је и у реду, јер не би у она времена нико писао „штампаним” словима.

...И ту ми на чистину свести коначно изби мисао која се, рекао бих, већ мувала по подруму исте. У подножју Елбруса открио сам делимично отесане и спојене балване са урезаним хебрејским словима. А шта оно каже библијска легенда, где је после потопа пристала Нојева арка? На Арарат. А Арарат је на корак од Елбруса; истина, мало дужи корак, али ако је тај Ноје са својим бродом могао допловити до Арарата, могао је и до Елбруса.

Само, зар нису остаци Нојеве арке већ откривени на Арарату? Сетих се сателитских снимака са тобожњим остацима Нојеве арке. Али већ у истом чланку је речено да је реч о групи стена које личе на остатке брода. Осим тога, ти „остаци” су откривени при врху Арарата, који је тек нешто нижи од Елбруса. А већ и сама библијска прича је у том детаљу очигледно неверодостојна: тобоже, вода Великог потопа је прекрила читаву Земљину површину, укључујући и све планинске врхове. Али толико воде нема ни при тлу, ни у атмосфери, у облацима. И није могла у неком периоду постојати толика количина воде, а да је није било ни пре, ни после тога.

Међутим, велики локални потопи су сигурно били. Па нешто је морало дати идеју Мојсију – или већ ономе ко је то записао. Чак се сетих да сам негде нешто чуо о давном плувијалном, то јест кишном добу. О добу кад су кише падале свакодневно, годинама и столећима. Својеврстан заостатак тог плувијалног доба су периоди монсонских киша у Азији. Истина, ја не знам тачно ни кад је било ледено, а камоли плувијално доба. Али зар не улазимо баш ми и баш сад у такво? Једна од последица овог глобалног отопљавања морају бити честе кише. Површина мора и океана се повећава, топлије је, више воде се испарава, значи, мора падати и много више кише. Градиће људи, канда, нове „Нојеве арке“!

Ако је икаква Нојева арка постојала, подножје неке планине много је вероватније место за откривање њених остатака него врх. И тамо сам их и нашао! Истина, и мени самом то звучи више него невероватно.

Размишљајући сада о томе, сетих се како сам некад чуо или прочитао и то, да и Арапи знају за легенду о Великом потопу и Нојевој арки, само што Арапи не изговарају ово име „Ноје“ (то је, ваљда, наша верзија имена, нешто као Радоје или Станоје!), него – Нух. Могу да замислим тог „Нуха“ како седи на палуби и урезује у греду пред собом реченицу „Најзад је стала киша, која је непрекидно падала 100 дана“. Или је, можда, то била реченица „Жена упорно одбија да закоље и спреми за ручак пар зечева које смо понели на Арку. Ако се брзо не укаже неко копно, мораћу сам да им заврнем шију.“ Копно се, очигледно, брзо појавило, и данас опет имамо зечева на Земљи. Наравно, у оно неколико знакова које сам ја видео није могла стати оваква реченица, али то што сам ја видео вероватно није све што је било урезано.

Али ту опет нешто није у реду. Гледајући колоне хебрејских „писаних“ и „штампаних“ слова и поредећи то са оним што сам ја преписао, схватих да сем знака ѣ и оног што личи на ћирилично р или латинично р, а који се налази у обе колоне, остали знаци које сам ја преписао не личе ни на шта или личе на свашта. Мада, ове две и по скоро вертикалне линије што стоје близу једна другој могу се доле спојити тако да изгледају као хебрејско слово „шин“ - ש. Што је посебно интересантно за нас Словене. Тако испада да је наш Ћирило унео у своју ћирилицу (ваљда је Ћирило саставио ћирилицу?) хебрејско слово ш. Али то је, свеједно, такозвано штампано слово. Зар је Ноје писао штампаним словима?

Уосталом, кад се тачно тај потоп десио? Па Мојсије га описује на самом почетку Библије. Да ли су тада уопште постојали народи, укључујући јеврејски? Мада, тај Ноје – сад се сетих да ово име на енглеском и у оригиналу гласи „Ноах” – очигледно је представљен као Јевреј. Што значи, ако је уопште умео да пише, писао је неким прајеврејским писмом, налик овом савременом. То јест, обрнуто. Савремено је налик оном првобитном.

Захвалих се и овом библиотекару, враћајући му речник, и пођох кући. Урези на петрификованом дрвету очигледно припадају некаквом прајеврејском писму. Дакле, ту заиста може бити реч о некој врсти „Нојеве арке”, ма се њен градитељ и путник и не звао „Ноах”, и макар то и не био велики брод-арка. У сваком случају, ради се о важном археолошком открићу. Али шта ћу сад ја са њим? Да се враћам на Кавказ и поново да га откривам, то не могу у првом реду зато што сам остао без пара. И тачно знам од кога не вреди да их тражим на зајам, јер су двојица мојих најбољих пријатеља по том питању у истој ситуацији као и ја. Тим више не вреди их звати да иду натраг са мном. Они су већ били на врху Елбруса и после тога прошли како су прошли, па им је Кавказа сигурно преко главе. Да занемарим славу откривача која ми заслужено припада, и да пишем неком у Русију дајући му опис места и открића, то исто не могу, јер никог тамо и не познајем. А док ја будем у могућности да опет путујем онамо, неко други може открити остатке „арке”.

Мада, може се десити и нешто сасвим друго. Већ и за оних пар дана тамо чули смо приче о поплавама, бујицама, наглом топљењу ледника или надолажењу вода због киша... Па и оне остатке вероватно је открила нека овогодишња пролећна или летња бујица, иначе би се већ знало за њих. А шта ако их нека наредна бујица сахрани, или се она стена изнад стровали преко свега тога?

И, напослетку, зар ја нисам колико јуче пуштен са Клинике за неурологију? И тек што сам изишао одатле, са једва залеченом контузијом и још неизлеченом амнезијом, обелодањујем свету како сам на Кавказу, а не на Арарату (шта зна Мојсије!), открио остатке Нојеве арке. Па да, сви ће ми из места поверовати, укључујући Ацу и Градимира.

...И шта сад да радим?

Илија Лакушић

СВЕ – И НИШТА ВИШЕ

Кућу са радним столом и
столом за хљеб и со,
толико желим
и то је то.

Ваздух ми треба тек да се
прехране плућа. И чаша
бистре воде, три капи
дивљег нара, дренови сок
и глог – рука којом
принијет' могу
толико тог.

Треба ми отворен прозор
и у прозору дан да могу
видјети свијет
што испод прозора расте,
треба ми такав стан.

А то је тек толико
да се пјесма напише,
да се уз папир веже
и на њему продише...
једна мала пјесма
која је све
и ништа више.

ШТА ОН 'ОЋЕ

Бијаше запекло све, ту више
не бјеше класа за појес'...
а он засио да пише *Горски вијенац*,
Лучу, шта ли. Богами не знам
шта је хтио тиме да каже.

Насложио онолику причу:
 било ово, било оно,
 биће ово, биће оно,
 а стисло са сваке стране,
 доста је да човјек врисне
 па да ти све буде јасно.
 А он сложио онолику причу,
 богами не знам
 шта је хтио да каже.

Па оно кад дође на небеско ждријело,
 запео: Копајте ме горе на
 Језерскоме врху, одатле се види
 цијела Црна Гора, како да не!
 А кад дође да се носи ковчег,
 он, као, неће моћи.

Иде по земљи, а гледа у небеса,
 зна ли ко – шта он 'оће!?

КАКО СЕ КАЖЕ

Борим се свим силама и вјештинама;
 борим се за своју ствар. Држим се
 голим рукама за голи живот.

Имам

читавау механизацију: машину
 за прање веша, машину за прање
 суђа... тостер, миксер – печем,
 режем, подгријавам...

Гаће, чарапе, кошуље и
 поткошуље, па опет чарапе,
 веш и доњи веш перем голим рукама.
 Држим се за лифтове, за степенице,
 држим се за ограде. Аутобусе плаћам,
 трамваје претичем... довијам се на
 путевима и странпутицама.

Имам

читавау механизацију:
 ланац багера кренуо је на брдо...
 словослагачи, читачи и ровокопачи
 направиле ми пут.

Борим се да дођем себи, држим се
за скеле, за комшије, за фасадсе...
само да се домогнем трећег спрата,
да обрадујем библиотеку!

Имам
писаћу машину, компјутер
и лаптоп – пишем и меморишем...
пишем голим рукама,
ноктима и заноктицама,
тражим, питам,
на српском, енглеском, руском –
како се каже: Хоћу нешто да кажем?

КУЋНИ ЉУБИМАЦ

Видио сам га негдје двапут,
трипут, ако се присјетим ЗОО врта.
Одмах сам схватио ко ће ми бити
кућни љубимац. Потом сам уобразио
да сам га одувијек имао, његовао,
прикривао у себи.

Чудио сам се – како то:
Нилски коњ, а мој! Увијек се око
таквих створења направи трач
– лијен, спор, спорији, најспорији...
Зашто би, забога, био брз кад је
све његово? Зашто би био брз
кад се ничега не боји?

Кад се он гладан спусти у бару,
стотине малих и великих добровољаца
ускаче му у уста. Ко их не би волио.

Тај мој љубимац
(више га не зовем коњем)
нема свој језик, нити нилски,
нити сахарско-нилски,
он се зубима изражава.

Како сам каже:
Дентално.

ПЕНЕЛОПА

Одисеју мој мудри, ти опет
пође у рат... као брзо се
враћаш, тек да одбраниш дом
и прославиш свој мач...

Па кад ће више тај пораз?

Ако сам твоја појави се
већ једном, отјерај ме са прага
гдје неутјешно чамим.

Већ два живота те
чекам и плачем у прозору.
Отјерај ове просце што
око куће плету ми мреже
и у црвене конце бају.

Одисеју мој мили, када ће
једном тај крах да се повуку
војске на двије стране, на два
пораза вјечна, да побиједи
моје чекање па да у овој
колиби потпишем мир и
склопим руке око твог врата.

Врати се, Одисеју мој драги,
између кревета и колијевке
плачем и чезнем да ти
одњишем Аполона.

Љиљана Лукић

ПУШКИН У ПАПУЧАМА

На имању њлемећа Давидових, у Каменки у Кијевској тубернији, 1824. године, нека Циџанка прорекла је Пушкину да ће умријети због љубави након рањавања у двобоју. Велики пјесник је говорио да у ње „бајске тајке“ не вјерује.

Ишао је улицом мокром од кише. Увукавши главу у ократник капута да што мање покисне, Пушкин је био скоро весео. Кишне капи нису у њему изазивале тугу, носталгију, па чак ни досаду. Ношене лаганим вјетром, ударале су га по лицу и чинило му се као да желе да га освијесте, да га извуку из неке учмалости и утучености.

Волио је шетње по киши и његов кочијаш Јегорушка узалуд га је молио да не шета по таквом времену. Пушкин је ишао испривши се у свом реденготу као неко ко пркоси олуји. Вјетар, који га је напросто носио, чинило се као да хоће да му да крила. Како су срећне птице, мислио је пјесник, треба летјети, летјети високо.

Мало по мало у глави му се раскрилише неке двери. Неодређено стање напетости прелазило је у сфере вибрирајућих опруга које су почињале да се шире и скупљају у неодређеном ритму. Чинило се да однекуд „стиже“ нека арија, веома стара, дуга и скоро заборављена. Спознао је да му унутрашњи мождани лавиринт шаље сигнале, изазивајући у његовој души адекватну резонанцију. Дрхтао је, али не само од хладноће него од силине тог унутрашњег ритма који је почео да му испуњава душу блаженством.

Гласови су се утркивали једни са другим: консонанти су се сударали са вокалима, јуришајући да изађу на невидљива врата којим се дијели свијест од подсвијести. Унутрашњи ритам бивао је све јачи, требало је само попунити га слоговима и ријечима које постају коначно уобличене на уснама. Невидљива бујица покуља из пјесника и његове усне замрморише стихове пјесме која се тек рађала:

*Не пјевај, грађа, кад си са мном
Грузинске пјесме пуне шује...*

Пред очима су му исплутале контуре неког давно виђеног лика који се, попут Богородице, чинио невидљив, али и стваран у исти мах. А онда лик њежне Наталије која је постала не само његова супруга него и његов идеал, његово највеће благо, жена

за коју би дао све у животу. Скандирајући у себи стихове пјесме, Пушкин је ишао журним корацима; сав уплахирен, устрептао, срећан што су се стихови излили из њега таквим млазом да их више ништа није могло зауставити. Ријечи су имале своју тежину; као злато, и Пушкин их је вагао на теразијама сопствене свијести. Спознаја о вриједности духовне творевине, која тек што је изашла из његовог срца и његовог мозга, испуњавала га је блаженством и он је хитао кући и не примјећујући да је пљусак толико јак те су и улице скоро опустјеле.

Срећни пјесник журио је да новонастале стихове чује прво његова Наталија, његова супруга, чувена љепотица, којој нема равне на далеко.

И, ево га гдје, претрчавајући по неколико степеника, улази под тријем своје куће. Дочекује га стари лакеј Јермолај, сав утучен што је његов господар тако покисао.

– Наталија! – зове Пушкин утрчавајући у хол. – Наталија Николајевна виче пјесник својим звонким гласом.

– Господарица није код куће – одговара тихо Јермолај.

– Гдје је? Кад је изашла?

– Па знате да је наш Господин Цар поставио за дворску даму. Одвезли су је на Двор. Вечерас се спрема велики бал.

– Да, да, муцао је Пушкин отресајући кишне капи са своје коврцаве косе.

– Господарица ће доћи убрзо јер мора да се пресвуче за вечерас. Стигла је њена нова тоалета.

Пушкин иде у свој кабинет. Мора да запише стихове који су тек „рођени.“

Умаче перо у мастионицу и пише својим китњастим рукописом. Ужива у љепоти пјесме и чека да стигне Наталија. Да ли ће јој се пјесма допасти?

– Па ти се још ниси пресвукао за вечерас?! Зашто те Господин Цар поставио за камер-јункера него да ме пратиш? – изговара сва узрујана Наталија, упадајући у мужевљев кабинет попут вихора.

– Цар искориштава моју слабост према Вама и додјељује ми положај који је за мене понижавајући. Моје слободарске мисли није могао да угуши ни прогонством које ми је наметнуто нити непрекидним шпијунирањем, па чак и моје интимне преписке с Вама, а сад и том фиктивном титулом која ме доводи до бијеса.

Али иза мене је сва интелигенција и сав народ.

– Сувише сте уображени, Пушкине. Које је то велико дјело о коме причате? Јесте ли, можда, војсковођа, командант, министар, државник? Па Ви немате никакав високи чин и не за-

узimate важан положај у државној служби. Писати пјесмице још не значи остварити велико дјело.

– Али, Натали, ја Вас не препознајем. Откуд толики излив гњева према мени? Пушкини су стара племићко-спахијска породица, једна од најстаријих у Русији.

– Да, и Ваша црна ситно-коврцава коса?!

– Алудираш, Наташењка на мог претка по мајци Аби-синца Абрама Петровича Ханибала.

Чујем како Пушкин, као у бунилу, изговара ове ријечи На-шалији Николајевној. Како је свијет мали и вијекови крајњи! Пишем студију о Дучићу и сазнајем из његове књиге о трофу Сави Владиславићу да је њај троф, иначе „наше торе лисци“, дични Херцеџовац, знајне тогине свој живојш провео на двору Петра I. А баш њај шрџовац, дипломата и писац, један од нај-умнијих људи свој времена, торијеклом од Владиславића, даће Дучићу повода да шврди да се, по мајци, везује за ову тородицу.

Сава Владиславић је био њај који је, наишавши у Цариграду на црнџурасиој дјечака одлучио да ја доведе на двор Петра I. Сава је био она сиона која је везала Абрама Петровича Ханибала (ѡако су му име дали на царском двору), Пушкина и нашеј Дучића. Треба само знајти како је у живојш све везано, ше вријеме и тросиор имају веома расшељиве координате. Чујемо ли поајкад ехо грујих у себи?

Тој дана, кад сам писала ове редове, ја сам не само „видјела“ нећо и јасно „чула“ разјговор који је поиримао све ошширији шон.

– Због своје поезије, Александре Сергејевичу, занемарили сте сва своја имања. Папа¹ Вам је, приликом женидбе, одвојио 200 сељака на своме имању Болдино, у Нижегородској губер-нији. Отишли сте тамо да средите ствар око преноса имања и остали три мјесеца. Ја сам чекала да се што прије вратите, али Ви сте писали да су Вас задржале формалности око преноса имања и колера због које је био прописан карантин у Нижего-родској губернији. Све трице и кучине!

– Натаљенка, какве трице и кучине! Па и сами знате да је било тако. О тој колери писале су све новине.

– Да, али има и друга страна медаље. Ухватила Вас је гроз-ница писања. Хајде, реците само шта сте све тада написали!

– То је био сјајан период у мом стваралаштву. Написао сам двије посљедње главе романа „Евгеније Оњегин“, који је

¹ Папа (franc.) – отац – Сергеј Љвович Пушкин, отац пјесников

моје врхунско дјело, „Повијести Белкина“, мале трагедије: „Витез тврдица“, „Моцарт и Салијери“, „Камени гост“, око тридесетак својих најбољих лирских пјесама и низ критичких и публицистичких чланака. Какву сам тада радну енергију имао! Али, Ви сте ме, Наталија, инспирисали за то. Када сам Вас у априлу те, за мене срећне, 1830. године, поново запрое, Ви сте одлучили да коначно дате пристанак и да се удате за мене. Боже, како сам био срећан тада!

– Глупости! Кога Ви уопште волите? Ви волите само своје пјесме.

– Драга, хоћеш ли да чујеш моју најновију пјесму? Настала је сад по киши док сам журио кући.

– Нажалост, немам времена. Морам да пробам нову хаљину и да се спремим за вечерашњи бал.

– Само прву строфу, Наташењка?!

– Не, нипошто! Уосталом, каква корист од твојих пјесама! Потребан ми је новац, хаљине, скупи накит. Никад нећу прежалити што сам се удала за пјесника. Требало је да се ожениш својом поезијом.

Наталија истрчава из кабинета бијесно залупивши врата за собом. Као олуја, помислио је Пушкин, гледајући у стихове малочас исписане на хартији.

Тужна вијест, 27. јануара 1837. године, убрзо се проширила Петровградом: бранећи часи своје жене, Пушкин је био смртно рањен у двобоју са тардијским официром Дантесом.

Два дана трајала је Пушкинова агонија. Умро је 29. јануара. Пошто је царска влада сматрала да треба спријечити све почасти приликом сахране, сандук с Пушкиновим тијелом послат је ноћу из Петровграда у Псковску губернију ради сахране која је, скоро тајно, обављена 6. фебруара.

У једном некрологу пријестоничких новина написано је поводом Пушкинове смрти: „Зашло је сунце наше поезије.“

Због афирмативне биљешке, редактор тих новина је службено опоменут. Речено му је: „Какав је то црни оквир око вијести о смрти човјека без високог чина, који није заузимао никакав положај у државној служби? Какво је то „велико дјело?“ Зар је Пушкин био војсковођа, командант, министар, државник? Писати „пјесмице“ још не значи остварити „велико дјело.“

Ове ријечи су ми однекуд биле познате. Није ли их изговорила Пушкинова жена у свађи с њим? Медиокришети увијек говоре истим језиком. Али зашто њенији имају само један, свој, нејоновољив.

А Пушкин је и у папучама био геније.

Анђелко Заблаћански

ТРИ ПЕСМЕ

ПРЕЦИ И ПОТОМЦИ

Дубоко у мени заћутали су преци.
(Њихови животи и смрти тихо увиру),
Сви они које вери учише жреци
И они који с крстом живеше у миру.

Уз Дажбога им лоза први пут олиста,
Са сваким столећем рађала је више,
Да сва плодна, сва родна дочека и Христа
И опет зри после шестнедељне кише.

А онда, дођоше нова времена, људи:
Они што откидаше најбоље ластаре.
Човек човеку поче престрого да суди;
Сваки бол мог рода прећуте и занемаре.

Лоза нам бива краћа, грожђе киселије,
Гроздовље не верује да их корен храни.
Све прошлости заћуташе кô да их није,
А у мојим грудима на левој су страни.

Од предугог ћутања моја била звоне,
Иза мене остаће прах, пепео, дим.
Угасићу светлост, гледати сутоне,
Последњим погледом пределима свим.

ЕПИТАФ

Лазе Косићу

о, ви господине луди, неописиви
шта ваше речи траже у њеној коси
одавно сте мртви, а веома живи
и коме инат у вама дуго пркоси

о, ви љубавниче луди, неухватљиви
како ваш живот је увек иза смрти
како сте тако прави и кад сте криви
зашто у њеном билу ваш ум се врти

о, ви песниче луди, недодирљиви
зашто на њеним ружама цвета ваша јесен
и кад пролећем јој се вуку облаци сиви
како да поверује у ваш лик занесен

2. новембар 2020.

ИСПОД ЈАСИКЕ

Милану Ракићу

Уцвале речи усред бистрика у мутној бари,
Локвањи бели и жути, лотоси сном опијени;
У мени црна орхидеја кô злодух тихо стари,
А сва ми лепота врисне поносно у једној жени.

Искрено сам лагао другу кипућим страстима
У тмасти тишине с почетка и речи на крају,
Желећи да бар једна ме помене у молитвама,
Кад страсти и понос ширину душе упознају.

Тад запеваћу криком светици с камене плоче,
Вапаје да чују преци и сви потоњи моји
И Ти, коме пречесто окренусмо леђа, Оче.
О, колико боле мог рода вековни неспокоји.

И кад јасика у мом погледу тихо затрепери:
Знаћу, све што у дамарима беше, минуло је
И песме остаће само којима се љубав мери,
Док сред тишине у свему још куца срце моје.

8. јул 2020

Гордана Смуђа

ПЕТ КРАТКИХ ПРИЧА

НА ЛЕМАНСКОМ ЈЕЗЕРУ

На Леманском језеру, једног кишног дана, онаквог када се из Швајцарске од магле не може видети Француска, један лабуд је нагло подигао главу из воде, потпуно је истурио, тако да је постала зачуђујуће дугачка. Затим је ту главу истурену напред усмерио као на брзом мотору, на ком се увек носи кацига, а своје тело погурао изван себе. Гурао је тако главу, а ногама давао брзину, као некаквим ножним моторима. Тог кишног дана, паткице су мирно и полако пловиле уз зидић, споро мрдајући ногама, као да им је киша потребна. И док је лабуд прилазио другом лабуду, сада већ огромном брзином, у води скоро незамисливој, тако тенденциозно да су се ретки шетачи под кишобранима уплашили и стали, паткице су уживале у и даље зачуђујуће мирној води и свом маслинасто-сребрном одсјају перја. Други лабуд је устукнуо и почео да се повлачи уназад са места на ком је био, најбрже што је могао. Можда уплашен, можда у игри, бежао је по води од лабуда који га је јурио и коначно пронашао. Да ли у игри, да ли у страственој пожуди, два лабуда су јурила један другог на води, ширили и скупљали крила, узлетали са површине воде и неприметно се враћали на њу.

А онда су се смирили. Свако је кренуо на своју страну. Пљусак је потопио језеро на трен, а онда и лабуде на њој. Паткице такође. Ретких шетача под кишобраном више није било. И све је поново било мирно.

РЕТКО

Ретко гледа у очи.

Обично гледа у своје сјајне ципеле, а никад у трагове које њима оставља. Свему на овоме свету жели да пронађе разлог. Тежак је за комуникацију. Када бих му случајно рекла да га волим, сигурно би ме питао зашто, а ја никако не бих могла то да му образложим.

И због тога сваки наш сусрет је густо испуњен меком тишином. А он није ни свестан да је већ дуже време део нечијег сна...

ПОСЛЕДЊИ КАДАР

Када је завршио снимање свог последњег филма, удахнуо је ваздух, па га издахнуо. Сео је на камени зидић. Редитељску столицу није имао. Снимљен је и последњи кадар филма. Камерман је спустио камеру на столицу поред себе. Први пут му је тада признао да је тежак човек: „Јуриш ме неповерљиво по локацији да би све исто видео кроз објектив што и ја, а имаш свој монитор. Зашто не седнеш испред монитора и гледаш као човек?”

Редитељ је ћутао. Шта је могао да каже. Схватао је став који заступа његов камерман, стари одабрани сарадник, али желео је да и он њега схвати. „Трчим да бих гледао филм пре него што се снимим, пре него се измонтира, пре него што се пусти на платну.“, мислио је.

Али, није рекао ништа. Можда „Извини.“, али недовољно гласно да би га камерман чуо. Није ништа одговорио јер је био задовољан. Он је снимео свој филм, онако како је желео да га снимим, онако како је планирао да га снима и са људима које је желео као своје сараднике.

Ништа га више није бринуло. А онда је полако устао. И осетио да га све боли. Сваки мишић, свака кост, свака тетива, читава површина коже. Све што човека може да боли га је болело. И бол је био јак. А онда је све престало. Само неколико тренутака касније. Желео је да није престало и желео је да покуша да пронађе разлоге за бол, за тај одвратни осећај који га је окупирао неколико секунди. Када је устао, више није био тако сигуран да је бол постојао. Затворио је очи, па их полако отворио. Видео је свој филм завршен. Видео га је као траку, као завршен, комплетан, од кадра до кадра. И тада се растужио. Сва срећа због завршеног посла се претворила у тугу због завршеног посла. И отишао је покуњен са сета.

УБИЈЕНИ

Поново гледа исту слику нека луда глава. Неколико капи крви. Јер је густа. Кочење. Пси у мојој улици плачу када неко умре. Људи само гледају. Плачу код куће јер знају да су следећи. После смрти све су руже вишак. Јер их мртви не виде. Само осећају мирис.

Убијени је волео да их само гледа. Беле. Оне би се добро слагале са неколико капи бордо крви. Али убијени није имао белу ружу на реверу сакоа. Убијеног нисам дуго видела. Он је живео у мојој кући. Последњи сан је записао руком на марамицу: „Девојке обучене за бал, са брода не видим луку. Нисам сигуран где ме воде. И ти ми недостајеш...“

Можда је убијени плакао. Очекивао. Оплакао сопствену смрт на време. Марамница је била чуног облика. Запис је био размрљан понегде. Касније је том марамицом обрисао сузе, након што је збунио сам себе. Никада раније није тако плакао. Због ње. Без ње.

Неки су се скупили поред тела. Ја сам само дрхтала мало даље. Мртва ме тела збуњују јер не знам од чега су и шта у њима више не дише. Ко је био убијени?

ШАПАТ СА НЕКЕ ДРУГЕ ПЛАНЕТЕ

Док наслућујем шапат непознате планете и покушавам да разазнам поруке упућене онима горе загледанима, питам се чему служе ратови.

Моја свећа која гори већ данима у нашем заједничком мраку прети да се до краја истопа и нестане. Безбрижно...

Данас је жена на улици продавала свеће.

Иначе, кад нема ратова, она продаје руже.

Незапаљиве...

Обично износи највише оних црвених ружа...

Оне, ваљда, значе љубав.

Зорица Бабурски

ЧЕТИРИ ПЕСМЕ

СИБИРСКА НОЋ

сибирска ноћ у човеку, хладна,
дубока и кобна као тамница
која све налази и чува:
у тамном цвету својих латица.

саздана од јецавих згаслих звезда,
неухватљивих гласова ваздуха
размерава људски живот, срце,
сва пенушава од крви и јаука.

вечно пркосна мемљива и влажна
лепрша над изнемоглим телом,
злослутним звуком, кроз таму облака
за препукло срце спрема опело

комад месеца уплашено вири,
заражен муљем сибирских идеала,
човек од свевишњег тражи спас
души крвавој и искиданој од зла.

ГРАНЕ

Шибаветар, свија оголеле гране
и сваки их додир хладног ветра боли,
на гранама зјапе загнојене ране,
рањене их данима оплакује, воли.

Искидане болом вриште кроз густ мрак
и јеже од слутње што се свуд протеже,
крваре им уста од несносног бола,
од трулог задаха што им срца стеже.

Свемоћна и тешка реч продире свуда,
болове њине у вапаје слива
док јече од крвничке страсти,
сломљене падају у сан вечног мира.

СОНЕТ О ТУЗИ

У изнурен живот туга се уплела.
Траг времена младости у њему стоји,
суморне чежње и многа питања.
Зар осмех сунца за мене не постоји?

Са мном слабост влада и душу опседа
у време ћутљивих сетних мајских дана.
Као роб покорно чекам и удишем
јару и воњ судбине пуне обмана.

Порасла је туга кроз године велика.
Тихо срце гасне за звездицом сјајном.
Живот је само једна пуста варка.

Не тражим ништа, лутам сумраком.
Спокојно, под ништавилем, издахнућу
с данима тугом нахрањеним нестаћу.

НАГОВЕШТАЈ

Слуги несрећу, у свему види смрт,
приковано тело болном тишином,
наговештај још једног зла
расте у месу, у набреклој жили.

Дрхтавица да л' је од хладноће
најежила кожу, помрачила дух,
или облик облака, или боја дана
мути вид, мрачи мисао и слух?

Обузе га немир у тој немој тмини,
као да ноћ скрива неке страшне претње;
од постеље тврде и од тешког сна,
дише под притиском нејасне стрепње.

Плаветнило пред очима бледи сетно;
види живот у бруталној реалности,
схватио је вечне смо играчке,
маглене душе – ништавило стварности.

Надежда Пурић Јовановић

ЗА СТОЛОМ

Перка закопчана до грла, са тамноплавом машном која извире из оковратника, и пресијава се, као да је Божић. Затегнута коса. Да се другачије облачи, вероватно би била изазовнија. Крије неко гадно разочарање иза шминке у масти, за разлику од мајке, која је користи шминку у праху.

Зна своју кћерку: неће му следећих пет година испричати шта се дешава. На факултету је добро. Са пријатељима је добро. Могуће да ју је оставио момак. Или она њега. Сигурно је, ако је то тачно, да је био неки из нижег слоја. Она и њена мама воде рачуна о слојевима друштва. И масти и праха.

Син поред њега. Није хтео да му приговара, али није могао да истрпи да се од пола сата колико је трајао ручак, он двадесет минута дописује преко телефона на коленима са неким.

„Да ли може касније да се обави тај дијалог?“

„Извини. Извините.“

Рекао је и са ким се дописивао, само то Бен није запамтио.

И сада га мисао никако му не дозвољава да скрене на праву тему.

Посматрао је њено лице у праху: увек му се чинило да на крајевима длачица види мале куглице, као врхове чиода. На појединим деловима лица, на зулүфима: fine длачице које се завршавају куглицом. Да ли и остали имају такав супер вид, или само он пати од тог поремећаја.

Одавно су се разишли, и пре него што је пошао за Сингапур. Отишао је на посао на шест месеци а остао две године. Ово раздвајање сви су схватили као развод. Неформални, али развод.

Она је наставила да ради за компанију. Имали су представништво у сваком граду па и у њиховој провинцији. Облачила би се у костим, назувала штикле, скупо плаћене да би се у њима пешачило, и одлазила на посао удаљен десет минута.

Тако ће навући костим и шминку и када он буде отишао, као да се ништа није десило. Дошао, отишао. Аларм у 6:30. Чај, јутарње вежбе. Доручак. Посао.

Две године није долазио кући, а једну од те две године провео је са Иваном.

Сада је дошао да тражи развод. Формални. Била га је засенила могућност коначне љубави која је дошла у његов живот. Филмска прича, нема шта.

Није знао како да саопшти породици да је на другом континенту, на другом крају света, у другом свету нашао ону због које ће све оставити и започети авантуру о којој је читао само у књигама, и која му се јављала само у споредним мислима током гледања љубавних секвенци по филмовима. Толико снажна да није смео да помисли да би се њему икада догодила.

Није успевао да нађе прави израз. Почетак разговора, измицао је.

Можда је то због навике да своју породицу и посматра тако, као камен око врата, као нужно присуство што одувек постоји. Као и своју породицу, из које потиче: датост од које треба побећи што даље. А од које је немогуће побећи, осим на одређено време.

У Палерму су се договорили. Палермо постаје синоним за љубав, тамо све изгледа могуће.

И онда га неко само пребаци, као лево-коцкицу на његово место, као псића који је залутао, извади га из љубави и стави у Енглеску...

Мислио је, доћи ће и рећи: тако и тако. Ово ионако нема смисла више – годинама су одвојени. Разишли су се још онда када је добио ангажман у Аустрији. Његово прво дуже одсуство. Путујуће позориште га затим доводи у Србију. Пола године после тога, среће Ивану опет, у Сингапуру. То је био знак. Симпатије из Београда сада почињу да букте: пар месеци касније путују заједно. Аустралија. Италија.

Ни споља нису приличили једно другоме. Његове руке са нанизаним наруквицама, његова тетоважа која час постоји, час не постоји, а она у сакоу...

Нова радница није имала појма да јој је то муж – рекла је: „Шта да јој кажем, ко је тражи“ поред тога што је изјавила да госпођа Брајтингс има састанак, тренутно.

Беше замислио да је изненади. Као да неће бити довољно изненађење то што ће отворено тражити службени развод. Да дође у њену канцеларију. Хладан туш који му је приредила секретарица, зауставио га је.

Стварно, шта да каже. Пожелео је да каже, барем њој, да је њен званични супруг. Али да жели да се разведе.

„Ја сам њен супруг.“

Пружа јој руку, у знак добре воље. „Ви сте нови овде?“

А можда је то одувек било тако. Сви су увиђали да Бен и Хелен не припадају једно другом. И сада то треба само спровести у дело, материјализовати: поднети захтев, потписати папире.

Ово са секретаричиним непознавањем још је добро испало. Још ће у своју корист окренути. „Видиш како се ствари ипак лако забораве“, рећи ће супрузи, „за коју годину нико ме се више у овом граду неће ни сећати“.

У аутобусу је маштао о томе како је затиче на ручку са непознатим господином. У оделу исте или сличне боје, сличног кроја. Или – улази у канцеларију, а они се тек размакну из страственог загрљаја. „Ионако сам желео да се разведемо“, рекао би јој да јој олакша непријатну ситуацију.

Девојка, или млада жена, не зна како би је ословио, није знала како да се постави. Позваће Хелену па ће она одлучити да ли да прекида састанак, или да је сачека на дивану испред пулта. Она ипак не може да одлучује о томе.

Ипак му је лакнуло што је Хелен рекла секретарици да оде кући, да не седи у чекаоници уморан од путовања. Но то је било само за трен. Чим је крочио у двориште, чекала га је стара тескоба – да сада нешто треба да дође, а што никако не долази.

Ручали су око пет: вешта законита супруга је плеснула рукама, а њена стална кетеринг служба, коју је користила у оваквим, изненадним приликама, опет се показала у пуном сјају.

Ручак је био изврстан.

Без обзира на то што се осећао као неки даљи нећак који је на студијама у суседном граду, па је свратио код рођака зато што му је мајка тако наложила, а не као легитимни члан, отац и муж те породице, Бен је видео да неке ствари неће ићи онако како је он то замислио. А ако већ ствари стоје тако, ако је већ гост у овој кући, могло би тако и да остане: гостоваће, с времена на време.

Чак му је дозволила да запали цигарету за столом, а не на – трему.

*

Непозната форма стајала је на ободу високог аранжмана који се приближавао заједно са конобаром. На довољној раздаљини угледа манго у облику шнауцера, баш веома налик на оног који се склупчао на њеној ноzi. Био је скоро две године у хотелу за псе. Колико им је требало да направе ту фигурицу? Хоће ли сада појести пса са ивице чаше?

Другу ногу је прекрстила тако да јој је чланак додиривао њушкицу кад би је пас подигао.

Садржај витаминског коктела имао је у себи органа, а арганово уље користила је као паковање за косу. Која биљка је следећа за експлоатацију...

Окреће, сасвим полако, још гледајући претходну страну, часопис.

Док листа, док јој мисли незадрживо одлазе, она у ствари чека, да дође њена пријатељица са којим треба да разговара о: школским данима, садашњим данима, о породици, о одсуству породице и свим темама које опседају данашње људе кад се сретну после толиког низа година. Нису се дуго виделе, и ово је прилика, још само десет дана је на одмору. После се враћа у Сингапур. И о Бену ће причати. Само најосновније.

Послала га је у Енглеску да рашчисти рачуне са својима. Хоће чиста посла. Неће да буде хетера.

Пас одједном подиже њушкицу и отаре је о њен чланак. Конобар принесе кафу са шлагом, макијато и две флашице киселе воде за суседни сто. Њене мисли већ су на Сицилији.

Успиње се уза страну да би направила фотографију пејзажа и та фотографија, сасвим ненадано, доноси познанство са Емилиом Мишиц, мајком четворо деце, удатом за Србина, са неодређеним занимањем жене домаћице и газдарице једног дела приватне имовине.

„Та слика, та слика на твојој страници“, написаће јој Емилиа, „направила си на тачно оном месту где сам и ја направила слику. То сам хтела да ти кажем. А тамо горе видиш ону крајњу лево кућу. То је кућа од моја баба.“

У низу разговора који су уследили, упознала ју је са својим пореклом, својом фамилијом и оним чиме се бави тренутно, и позива је, после блиских разговора преко интернета, у свој дом у Монтреалу, проводећи камеру кроз две гостинске собе које ће моћи да бира.

Окреће још један лист и сада већ чита по дијагонали. Затим се смеје самој себи на покушају да савлада толики текст. Пас се опет очеше од њен чланак, она га помилује по глави.

Смилује се на убогог љубимца, захвали још једном ветеринару који га је неговао у њеном одсуству, и подиже га у крило. Слободном руком скида шнауцера-макету са обода нежно заталасане чаше, спусти другу руку на еротичан стаклени бок и отпија гутљај.

Нека мрвичаста форма застаје јој у грлу, мора да отпије још и гутљај воде, два-три гутљаја воде.

Телефон звони, јавља јој да је гужва у граду.

Чекање сада постаје одређено, добија омеђен облик шнауцера на њеном крилу, сока у њеној утроби, конобара краљевског пажа који услужује осталу свиту, и каткад заклони поглед преко реке.

A large, stylized graphic of an eye, rendered in shades of gray. The eye is composed of several concentric, curved lines that form the iris and pupil, with a thick, curved line forming the upper and lower eyelids. The overall effect is a minimalist, abstract representation of an eye.

Упознавања

САВРЕМЕНА АРАПСКА ПОЕЗИЈА

Назик ал-Малаика (Nazik Al-Malaika), Ирак

ДА СРАМ ОКАЈЕМО

„Мајко!“
Један хроптај
сузе и црвено.
Крв се напоље принесе,
прободено тело уздрхти
и по увојцима косе глина се угнезди.
„Мајко!“
Само је целат чује.
Јутро ће светлом прићи,
појило ће се разбудити,
пратиље и заблуде нада ће викати.
Поља и цвеће ће одговорити:
Она нас је оставила,
да срам окајемо.

Ти брутални целату врати се и сусретни људе.
„Срамота!“
И он исуче свој нож.
„Ми смо срамоту искидали.“
„Ко ће се вратити слободан, у слави и чистој части.“
„Газда где је вино? Где ли је чаша?“
„Зови лепу, лењу и мирисаву служавку.“
„Заузет ћу се за њу са Кораном и судбином.“
„Пуни свима чаше, ти лошији,
„убијена треба срам окајати“
Јутро ће прићи
и девојке ће се о њој распитивати.
„Где ли је?“
Брутални одговори:
„Ми смо је усмртили.“

„Ми смо срамоту нашим челима окајали.“
 Комшинице ће своје црне приче проповедати.
 Такође и палме ће причу по кварту преносити
 и дрвена врата их заборавити неће.
 Стене ће о њој шаптати:
 Да срам окају,
 да срам окају.

„О комшинице округа, о девојке села!“
 „Ми ћемо хлеб сузама наших јецаја везати.“
 „Одсећи ћемо си плетенице, и руке раздвојити!“
 „Да одећа мушкарца бела и чиста остане.“
 „Нема смеха, нити радости, ни погледа више!“
 „То нож вреба на нас
 у рукама наших очева и браће.“
 „А сутра, ко зна,
 који усамљеник ће нас напасти,
 да срам окаје.“

Назик Ал-Малаика (1923–2007)

Рођена је у Багдаду у интелектуалној породици. Арапску књижевност студирала је у родном месту, где је изучавала енглески и латински. Њена поезија била је под снажним утицајем енглеске лирике. Предавала је на Кувајтском универзитету и више пута била на студијским путовањима у САД. Преводила је са енглеског и француског језика.

Низар Кабани (Nizar Qabbani), Сирија

ВОЛИМ ТЕ

Само те волим,
 сваки дан тридесет година дуго.
 Осећам, ко да јурим са старошћу у опкладу.
 Осећам, време је теби премало.
 Минуте јуре

и сам јурим иза минута.
 Осећам, да сам нешто основао.
 Нешто сам посадио материци земље.
 И осећам, кад те волим,
 тако мењам сопство старости времена.

НАДАМ СЕ ДА ГА ВОЛИШ

На твој двадесети рођендан,
 ти, моје лунино светло,
 мислим о томе,
 шта бих ти поклонιο.
 Све могућности чине ми се ограниченим.
 Ти, за твоје очи
 радо бих дао сав свој живот!
 Како може човек својој љубљеној радост учинити?
 И њеном срцу своје најлепше жеље исказати?
 Са цвећем?
 То је један ритуал,
 ког баш и не волим.
 Са парфемом?
 Ма не постоји жена,
 која га већ нема.
 Ради тога, за твој рођендан,
 ћу ти, моја Госпо,
 једну књигу песама поклонити.
 Надам се, да ћеш их волети!

Низар Кабани (1923–1998)

Рођен је у Дамаску. Радио је у дипло-
 матији. Прве песме објавио је 1944.
 године. Убрзо његове књиге достигле
 су милионске тираже. Жена, лепота и
 љубав представљају централну тему
 његове поезије.

Бадр Шакир ал-Сахаб (Badr Shakir al Sayyab), Ирак

СЕНКЕ БЕКОУРА

Водоскок од сенки, бехара и птица...
 Ђекоур, Ђекоур, ти поље од светла,
 ти потоку од лептира,
 које ми у ноћи, светом снова луном претварамо,
 они распу крила, свежија него киша,
 почетком лета.
 Ти врата легенди!
 Ти врата нашег рођења, што са Мајком родиљом си спојено!
 Одакле ми теби долазимо, од којих судбина?
 Од којих неправди?
 Којим ноћним часова ми ходисмо,
 док из ничег теби стигосмо?
 Колике животе смо заборавили?
 Ђекоур, дотакни ми чело, оно гори!
 Дотакни га палминим лишћем
 и издашним класјем.
 Широке златно браонкасте сенке изнад мене,
 онда се ноћу повлаче и
 скрију ми подневну жегу својим сводом.

Сенке од палми, сенке од дрвећа,
 свежије него јутарња сумрачја
 обалом, где вода и облаци спавају.

Сенке попут трепавице детета, што од игре је уморно.
 Водоскоци, чија вода лунино светло јесте,
 те пожелех, да кроз моје очи тече
 да бих могао освањивање снова испунити,
 како оно из моје душе поскочи и даље ходи,
 попут водоскока од сенки, бехара и птица...

Ђекоур, како је?
 Трчимо ли ми временом,
 ил тече време
 док ми остајемо стојати у њему?
 Где му је почетак, где му је крај?
 Да ли је дуже време већ прошло,
 или краће, што до туге досеже,

ил је за нас неважно,
да л` ми шумама уоколо трчимо,
што би за друге живот у тами био?
Било ли је Ђекоура прије Ђекоура
у Божијим мислима постојало,
једним извором од светла?
Ђекоуру, шири своје сенке и процветај,
тима закрили врата мојих мисли, да их заборавим.
Пусти изданке сна, од плодова тежим бити,
од цветова, смокава и од ољуштеног грожђа.
Врати ми назад, што од свог живота изгубих,
временом, док се још играх и иза колиба трчаш,
што из вечерњих сељачких прича изађоше.
Врати ми Абу Заида,
јер он прихвати људе на путовање,
са ког се увек врате.
Врати ми Симбада, ког једном отоку прогнаше,
потајно посећеног од птице Рох и снажног ветра.

Ђекоур, прикупи ми кости,
истреси ми глину из смртне копрене,
испери дах срца, прозор ка ватри, протоком потока.
Без тебе, моја домовино,
без тебе, мој зелени рају, моја кућо,
моја би страна један ветар пронашла,
што ми стењање
и песме узвисује,
без тебе бих био лица Бога свог недостојан.
Сенке Ђекоура, извори,
којима ми се ехо душе освежава,
извираће из мојих мисли.
С њиховим сенкама желим се договорити,
о путовању и сновима ветра
гласном буком мора ком се зенице луга сјајне виде,
као да делови једне падајуће звезде јесу,
што из руку невеста до следећих бивају предане.
Волим сенке Ђекоура,
као да из овог распаднутог гроба потичу,
из гроба моје мајке,
чији уморни удови и очи један део Ђекоура посташе.
Старам се о њима и они о мени.

Багр Шакир ал-Сахаб (1926–1964)

Рођен је недалеко од Басре. Један је од оснивача модерне арапске лирике чије су прве песме светлост дана угледале 1947. године. Смрт брата и мајке снажно ће утицати на развој његове поезије. Село Ђекоур заузима централну улогу у његовом лиричко-метафорском свету. Сама лирика одражава осамљеност, а често се преплиће лепотом сједињења реалистичног и шаренила фантазије. Песник је симбола и метафора, као и узвишеног сензибилитета. Песме су му топле, музикалне, стил спонтан и препун фантазије и разноврсности.

Фуад Рифка (Fuad Rifka), Либанон

ПЕСНИК

Свако вече отвара он врата,
пусти звона оглашавање,
упали свеће и осветли иконе,
испуни кадионицу јаром
и свим светима,
Божијим олтаром
преда жртвене поклоне.

Нико не иде кроз то,
нико не позна место,
само рода сама, уобичајено путовањем
прилази овом звону.
И сумрачјем јутарњег светла
претвара се у небеске правце.

НЕМИР

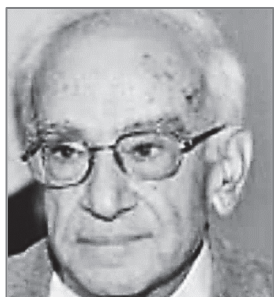
1

Земљо, ти си увек песма, не зато што љубав
јеси, не зато да си киша и годишња доба.
Ко једра напуштамо ми луку. Ох, налазимо ли заштиту?
Којим стењем оформићемо своју росу чврсто, кад

нема отока на видику, кад око нас ту пара и ветар јесу?
То су мора и без лука једре бродови.

2

О земљо, у твом гнезду спавају орао и стене
мирују опуштено, а ми? Страхом од дубина сами гледамо
дубине. Бежањем од заласка грлимо
одлазак, ко пролазни возови. И сви по последњи пут.

Фауд Рифка (1930–2011)

Рођен у једном сиријском селу, овај изванредни преводилац и врсни филозоф дипломирао је на Хајдегеро-вој естетици. Значајни немачки лиричари (Хелдерлин, Новалис и други) утицали су на формирању његовог књижевног укуса. Поезија Фауда Рифкеа увек обухвата поетску визију, која прескаче политичку свакодневицу.

Салах Абд ал-Сабур (Salah Abdel Sabour), Египат

ДРУГА ПИТАЊА

Пол Елиар ме упита
о значењу
речи, слобода.
Бертолт Брехт ме упита
о значењу
речи, праведност.
Данте Алигијери ме упита
о значењу
речи, љубав.
Ал-Мутанаби ме упита
о значењу
речи, понос.
Мој слепи шеик ме упита
о значењу
речи искреност.

Њихова питања устремише око мене, а одговора немам.
 Те их замолих стрпљењу и заспах.
 Кад јутро освану,
 тумарах кроз улице, сунце и дане.
 Тамно стопало носеше ме
 ка значењу
 речи, ћутња.

Салах Абд ал-Сабур (1931–1981)

Рођен је у Египту. Студирао је арапску филологију у Каиру. Основао је *Ети-џасџко лиџерарно груџџво* у коме се и данас окупљају најпознатији египатски писци. Радио је у просвети као учитељ. Бавио се новинарством. Као културни аташе своје земље боравио је у Њу Делхију.

Значајан утицај на формирање његовог погледа на свет и поезију имао је немачки филозоф Ниче. Централни смисао Сабурове поезије јесте људска егзистенција.

Абдул Азиз ал-Макале (Abdul Aziz Al-Maqaleh), Јемен

СТАЊА

Прво стање

Прије него земља дете росе роди,
 роди оријент своју пурпурно црвену кћерку.
 Као ватра изрони лице из оријента,
 Отпутова, припреми се као рубин телом земље
 и обриса сопство црнине,
 тад записа
 попут мора једну песму за границе,
 иза дрвећа, чије очи од тоpline отворене бивају.
 Моја владарице: Добро дошла!
 Од поноћи налазимо се у стању чекања.

Друго сћање

У мојим устима је једна стена.
Кад ме боли, жваћем њене обале.
Пућим усне са његовим крњим зубима,
кад они мекши буду,
бацам своја уста даље
и оставим сопство језику да неку
другу стену тражи.

Треће сћање

Облаци су бели
и Марибски брдски врхови испрани.
Каква је то блага светлост
што небо и земљу прекрива,
што време поднева облачи.
Трава поседује укус.
Тло обвијају мириси.
Земља је једно огледало.
Прићи ближе, ти хоризонте,
моје руке шире се ка теби.

Четврто сћање

Мајка поднева се урушава.
очним капцима разбија светло огледало.
И моји зидови од песка се успињу.
Да једно зидина животом ојађена
тежи успињању преко људи и улица.
По Кат-листовима расту болне тачке.
Сред лица простодушних погледа
зелене пожутела времена,
облаци одумиру,
светло се ближи сопственој сенци
и време облачи покров пепела.

Пето сћање

Пробледелим лицима примиче се сиво вече.
Одлаже своју наранцасто обојену Абају,
Која временом постаје сива.
Лице се престаши самог сопства.
Он избегава места и грађанска успињања
и трчи иза зграде,
где дугачки путеви од светла
формираних сенки, пресенчено освајују.
У њима живи домовина страха.

Он се прекрива само сенкама града.
 Чег се боји?
 Војних мантила
 или ноћи.

Шесто стање

Ноћ је.
 Очи се пуне водом тог уздаха.
 Хоризонт се испуњава.
 Његов кист оцртава груди руина,
 што црнилом просенчане беху.
 Он се протеже.
 Воде жуборењем се шире.
 Црно постаје место, постаје време,
 и вила страха излази из таме скровишта,
 без сенки,
 и уморно светлуца.

Седмо стање

После поноћи
 спавају прозори на оближњим
 и удаљеним кућама.
 Лице града спава.
 А мојим капцима спава Марибска заморност.
 Ах она не спава!
 О ноћи, не удаљавај се, чекај ме, чекај!
 Постани спавање и јастук мог времена.
 Буди моје седмо стање.

Абдул Азиз ал-Макале (1937–

Рођен 1937. године у селу Макале, Јемен. Студирао је у Каиру и Паризу. Спада у ред великана арапске поезије. Један је од оснивача Сана, првог универзитета у Јемену. Сарађује са часописом Шир и вредно објављује књиге песницама из Либанона и Каира. Бави се научном литературом и објављује мноштво књига о модерној арапској лирици. Пише дубоко мисаону поезију која је одраз синтезе и контраста арапског и европског духовног наслеђа.

Махмуд Дарвиш (Mahmoud Darvish), Палестина

ЛУНИН ПАД

1

У мислима ми песма, о сестро,
једна још нерођена песма.

Усни

да је записати могу.

Видех ти тело

оковима ношено,

знојно обојено.

Рекох им:

моје тело је тамо,

затворите трг села.

Били смо обоје мали,

дрвета беху висока.

Била си лепша од моје мајке,

лепша ми него домовина.

Одакле пристижу они?

Обгрљени бадем лугови

од моје и твоје фамилије,

обгрљени трњем и патњом.

Мислисмо о свету журно –

но не видесмо никог,

ко за друге плаче.

Тело ти оста лежати,

усне ми се играху капљом меда

блатом мојих руку.

У мислима ми песма, о сестро,

песма још нерођена.

Заспи,

да је попут тетоваже

своме телу урежем.

2

Док још бејаш мали,
једно лепо дете,
беше ми ружа кућа
и извори моје море.
(Руже постаху чудо,
Извори – крв.)

– Страшно се промених?

– Ти се много не промени.

Кад се вратимо кући попут ветра,
погледај ми чело.

Угледат ћеш руже,
претворене у палме,
а изворе у зној.

Тад ћеш ме пронаћи
какав сам био,
млад и леп.

Махмуд Дарвиш (1941–2008)

Рођен је у Галилеи. Велика друштвена превирања у његовој земљи и окружењу присиљавала су га на непрестане миграције: селио се у Каиро, Бејрут, из Израела у Француску... Постао је глас и сан једног народа без земље. Био је покретач разних културних часописа. Његову поезију карактерише

низ мотива који се везују за његов поетски стил и увек се понављају: земља, жена и жал за отаџбином.

Амјад Насер (Amjad Nasser), Јордан

ПОНОВНИ ПОКУШАЈ ОПИСАТИ УСАМЉЕНОСТ

1.

Усамљеност не значи
бити сам,
кад ноћ својим копљима резерве
напуштености тражи,
можеш се рата присећати,
где те кроз трик-траг игра спашава,
док други гину, који случајно ту пристигоше,
или се присећаш села,
чији становници,
чим главе на јастуку спусте,
одмах заспе,
иако су им врата била отворена,
или на сваку младу жену са паперјем једне
двадесетогодишњакиње,
што ти једну ноћ поклони,
а да ти ни име не зна
и кад га изрече,
прозбори: То не мења ништа.
Можеш их дотаћи,
као да сад вода из њених шишки извире,
руке ти влажи
остављајући мирис,
који се увек обзнани,
док ти раним јутром свеже покошену траву миришеш.

2.

Усамљеност не значи безусловно,
У кафеу сам седети
и кафу са срком испијати.
Ти ни са ким не разговараш
и нико с тобом не разговара.
Одлазиш,
без освртања.
Усамљеност такође не значи,
да те ноћ напушта
да ти патуљци твог живота хладно показују леђа.
Ти си углавном усамљен,
кад те ноћ самог са собом остави

а јутром међу људе одеш,
не сећајући се оног од чега ти ноге задрхте,
шта ти срце обрадује
и шта искрено зажелиш.

Амјад Насер (1955–2019)

Рођен је у Ал-Тару. Сталне миграције због рата утицале су на његову поезију, која се базира на приказивању живота у туђини. Увек изновно, кроз поезију, тражи место свог живљења, на ком би се могао заувек скрасити. Његов поетски израз далеко је од китњастог, од украшавања. Пише модерним арапским језиком уз приметан утицај јорданске варијанте арапског, у којем се тежи наглашавању једноставности.

Марам ал-Масри (Maram Al-Masri), Сирија

ЈА ТЕ ГЛЕДАМ

1

Тамо негде
је увек неко, ко нам сличи,
збори млада куртизана
и смеши се самоуверено.
Она гледа са прозора,
као да својим сновима,
неко дрво пуно плодова,
угледати може.

2

Ја знам,
нисам му требала
своје груди разоткрити.
Само сам му желела показати,
да сам само жена.
Да, знам:

није му требало
разоткрити своју нагост.
Он је желео показати,
да је само мушкарац.

3

Моја мекост
отклони сопство копрена.
Нежно
дотакох његово тело.
Можда је она једноставна жена,
али сигурно је
још једна напуштена жена.

4

Она ме разодену
сопственом нагости,
гладом свог тела
и своје душе,
у свему, што живот остави:
Бубуљице,
ране,
лепоту и одвратност.
Она их прекри
пешкиром пожуде.

5

Стара одећа
пуни ормаре.
Деца се увече кући враћају
галамом
и лошим оценама.
Супруг је напустио,
а љубавник
нема више времена.

6

Ћутња обавија
таму куће
ко нови вољени.
Жена лежи на великом кревету,
ојађено чека
на неми сан,
који је такође напустио.

7
Увек, кад
ме један човек напусти
постајем лепша.

Марам ал-Масри (1962 –

Рођена је у Латакији, Сирија. Студирала је енглеску књижевност. У својим првим песмама изражава жал за изгубљеном домовином, настојећи да стиховима ублажи мучну тишину патње и оживи прерано уснулу мајку. Пише предивне љубавне песме. Њено поетско стваралаштво својеврсна је помешаност арапске и европске културе. Живи у Паризу и носилац је *Агонисове награде* за литерарно дело.

Амал ал-Јубоури, (Amal Al-Jubouri), Ирак

КОПРЕНА ОСВЕТЕ

Ти усмрти мој народ,
како да ти опростим?
Ја нисам Исус.
Треба ли те искоренити,
или сам усмртити?
Шта рађа моју освету, осим освете?
Шта остављамо нашој деци
осим смртних игара?
Ти си мој народ усмртио
а да то не желиш признати,
нити се извинити.
Сам сам, без поседа,
али ипак имам све.
Једино ти могу понудити
да ту игру смрти даље наставимо,
или са путовањем заборав започнемо.

КОПРЕНА КЊИГЕ

Другима сам само мост
којим другу обалу досежу.
Само ти сама
поклањаш ми све
без реванша.
Ти пријатељице и вољена
књиго,
ти си ми једини спас.

ДИЈАСПОРА

Моји пријатељи,
Што из земље одоше,
нису допустили,
да се припремим
на дуг загрљај, подужи пољубац,
часну смрт.
Моји пријатељи,
које сматрам спасиоцима духа,
макар био море или утопљеник,
уздах пулса даљине,
на велике растанке присиљен
и од лажи пута саветован.
Моји пријатељи,
ваше сумње ме не брину.
Колике интриге сам већ чекићем
поезије разбио?
Ви се помиристе са зачуђеним Еуфратом, Он је тај
ко плачу доводи. Једини и усамљени.
Тако увек беше, усамљен, без одбране.
Моји пријатељи,
Који у ништа исчезнуше.
Да нема олује, која би ово ништа даље разнела,
ову горчину прекора?
Прекор је ватра, пророчанство пламтеће дрво.
Ко ће згаснути ватру речи? Смрт је леш
ишчекивања. Ох, ваша одсутност... О ти чекање,
зашто си ми пријатеље одузело?

Амал ал-Јубоури (1967 –

Рођена у Багдаду. Прву књигу поезије објавила је 1986. године. Након добијања политичког азила у Немачкој (1997), започиње богату преводилачку делатност, преводи са немачког на арапски и обрнуто. Организовала је и конференцију за арапску и немачку поезију у Јемену. Након тога оснива и часопис *Диван за обострану поезију*. Њена поезија је опора, искрена, дубокоумна, са израженом сетом због разарања друштвених вредности, разних култура, затирања божанске љубави и слободе.

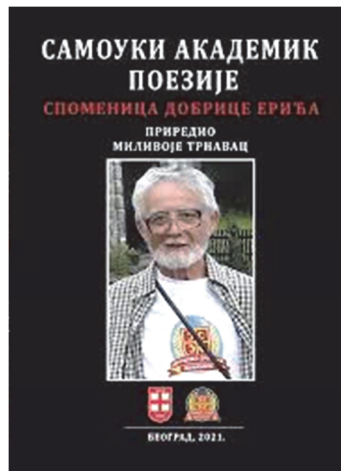
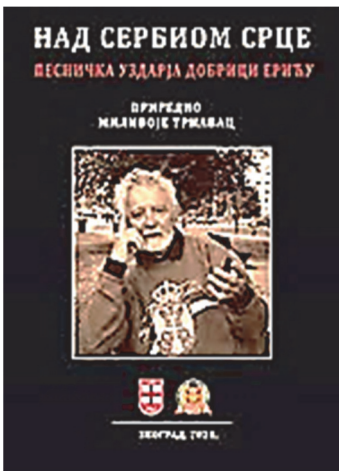
Препевао и белешке сачинио
Ласло Тош.

Тумачења

Видак М. Масловарић

СПОМЕНИЦА У ЗНАМЕН ДОБРИЦИ ЕРИЋУ

(Миљивоје Трнавац: НАД СЕРБИОМ СРЦЕ и САМОУКИ АКАДЕМИК ПОЕЗИЈЕ – Удружење књижевника Србије и Друштво српских домаћина, Београд 2021)

После песничке биографије (Радован Поповић, *Српски Орфеј Добрица Ерић*, 2020) и једног зборника (Миодраг Миша Којић и Драгиша Симић, *Песнички вишез Шумадије Добрица Ерић*, 2021) ево и треће књиге посвећене песнику који се – метафорама о сунцокрету и булкама, бику и жеђи, ратару, жени и земљи и Србији које има – из прикрајка виноу у врхове српског песништва са размеђа ХХ и ХХИ века. Грађу за ову обимну књигу (416) страна, прикупљану две године, аутор-приређивач сабрао је у два дела (*Над Србиом срце*) и *Самоуки академик поезије*), настојећи да, у оба, исказима засниваним на различитостима обезбеди тематску обједињеност и неопходну целовитост. Реч је заправо о књизи са два лица с обзи-

ром на то да су та два оделита дела штампана у међусобно обрнутим смеровима.

Већ самим насловом САМОУКИ АКАДЕМИК ПОЕЗИЈЕ, Миливоје Трнавац, аутор јединствене литерарне споменице прворедном заслужнику у српској књижевности друге половине двадесетог и почетком овога века, Добрици Ерићу, одредио је димензију сопственог колико и давања по срцу других аутора заступљених у њој. Будући да је прееминентан позналац Ерићевог биобиблиографског сумитета, Трнавац се прихватио посла и успешно привео крају даровницу у којој су у параболничном току сећања и посвете учињене према овом великану српског савременог књижевног твораштва. Пошто-ваоци књижевног дела Добрице Ерића ће током читања богате песничко-прозне целине запазити колико је труда аутор (грешно је рећи Зборника, јер заслужује сложенију карактеризацију) уложио како би на достојан начин структурисао оно што су наши, не само, знаменити књижевни савременици записивали током песничковог живота, но и они који су то учинили по души, са дубоким саосећањем губитка, након његовог упокојења, богатећи јединствену Споменицу вољенику поратних и ововремених генерација школараца, њихових родитеља, бака и дека и свих који су током минулих деценија имали отворен слух за дамарање Ерићевог литерарног била.

Миливоје Трнавац је показао висок степен рецептивности према свима који су имали потребу да искажу своја осећања према Добрици Ерићу и његовом волуминозном песничком делу, свенародно прихваћеном као непоновљив орфејски пој, те и наук о чувању традиције, нарочито руралног, у овом веку већ прилично недостајућег нам, живота. У реципрочном поретку Трнавац је утомио прозна и песничка уздарја, неретко антологијског опсега, „отварајући, притом, врата“ и за оне радове који нису претенциозно, већ по срцу, записивани, као узнос према једном од најбољих аутора у савременој српској књижевности. Таквим приступом Трнавац је показао са колико је пажње пратио семантику приспелих садржаја и саозначио сопствену сензибилност према сушности оног што би се могло разумети као местимично – у литерарном домету неуредначено, а ипак драгоцену казивање појединих аутора.

На првим страницама обимног садржаја књиге, у делу подно наслова НАД СЕРБИОМ СРЦЕ, Миливоје Трнавац је читаоцима предочио своје разумевање моћи саборности речи, нарочито оних са којима се суочио током овог подухвата,

о чему говори на уводним страницама, појашњавајући то бројкама подно којих је читао понуђено, чему је његов одабир до коначног исхода и посвећен. На такав начин је успео невидљивим а свеприсутним нитима да повеже сопствене емоционалне нити са јединственим виђењима величине Ерићевог лика и дела.

При утиску сам да Транавац није погрешно што је од осамдесет и пет пажљиво изабраних садржаја инкорпорираних у целину књиге за естетски блиставо уређене темељнице на првим страницама књиге истакао песме Бошка Ломовића и Недељка Попадића, будући да је преко њихових стихова сажетих подно наслова ЛЕЧАК ЗА ПРИЈАТЕЉА и НЕ ДАЈ СЕ ДОБРИЦЕ, читаоцима предочио запис о потресном исписивању песника из овог времена.

У опроштајној песми ПОВРАТАК ПЕСНИКА на дан *предаје његовој земној праха праху*, песник Благоје Баковић је записао: *Врашио се Добрица Србији и кући// У онај њрумен земље у Црнући// Из ње је изишао да би о њој сневао*. Доиста – јесте тако. Томе сведочи Споменица писана за незаборав, будући да су у њој срце и своју свеколикост отворили они са којима је Добрица Ерић путовао, друговао, радовао се и туговао, богатио савремену српску њижевну баштину стиховима и неколиким другим видовима литерарних форми – за понос Србији у којој је *Све уишло// на почешку ојела// пред његовом родном кућом*, пред којом се њему у наклон *Примицала Гружа*, како у песми ЈАГЊЕ записује његов брат по перу Драган Лакићевић.

Читаоци ће запазити да су већина заступљених аутора у неколиком смислу тестаментарно повезали своје посвете са Ерићевом песничком плетисанком, потписујући тако своје и истичући његово виђење лика Србије, онога што Она свима нама јесте, колико и Гружа (његов најчешћи и најдражи мотив) у њој, понајпре као топоним који је његово песничко вишегласје позлатило за све будуће векове.

Наравно, амбиција ове препоруке није да „држи“ критичко-есејистичко слово о садржају књиге, већ да га препоручи онима који су од најраније младости до зрелог доба стасавали уз Ерићеву непоновљиву песничку „шареницу“ којом је, доиста моћно, заогрнуо Србију и све под тим окриљем обавезао на овако утомљено памћење, учињено пре свега благодарним трудом Миливоја Трнавца, аутора разуђеног стваралачког трага, који је остао иза његових ДНЕВНИЧКИХ ЗАПИСА, У БАЈКАМА ИСПОД (НЕ)ЗАБОРАВА, ЈУТРУ ДАЛЕКОГ ДАНА и

неколиким другим делима у којима се оглашавао као њихов аутор и коаутор.

По читању ове вешто структурисане књиге могуће је формулисати неколике запажаје везане, пре свега, за аналитику Ерићеве лирике у чему је највише предњачио Драгиша Витошевић, српски књижевни историчар, теоретичар и критичар, приповедач и антологичар, будући да је најтемељније пратио *мали почетак великој Ерићевој похода у свету, ка успеху и слави, са којима се у историји нашеј песничкој мало шта може упоредити*. Разумљиво има ли се у виду да Витошевићев темељни увид у Ерићево стваралаштво датира од есејистичке приповести о првој Ерићевој песми СЕЉАЦИ, антологичког капацитета, објављеној у „Задрузи“, листу за село, до његовог каснијег пророкујућег свеслова да ће Ерићева лирска путања „дотурити“ до оне разине која ће га саозначити са онима који су темељили најбоље и најзначајније у савременој српској књижевности.

Ваља запазити и лакоћу стваралачког поступка који је и сâм Ерић често тумачио као *широки обухват коме се ништа не може ошетити или измаћи*, ваљда налик Овидију, најбољем међу римским песницима, будући да му је *језик био једноставан и јасан, а начин изражавања шечан и неусиљен*, што доиста и јесте оличје целокупног Ерићевог стваралаштва.

Делим мишљење са онима који тврде да ће Ерићево књижевно твораштво бити један од блиставих делова наше књижевне историје, да ће тек бити предмет темељних истраживања и да ће ова Трнавчева даровница представљати један од значајних прилога свеобухватнијем разумевању Ерићевог литерарног сумитета. Све честитке на Трнавчевом труду и на племенитости Ерићевих пријатеља који су се огласили на страницама ове драгоцене књиге.

Марија Стојановић

ЧАСНЕ СПОЗНАЈЕ ОБРЕНА РИСТИЋА

(Обрен Ристић: ЧАСНИ СОНЕТИ, *Православна реч*, Нови Сад 2021)

Савремени српски песник Обрен Ристић обогатио је текуће књижевно стваралаштво збирком „часних“ сонета потврдивши себе као врсног творца овог песничког облика, али и своје мајсторство у обликовању стиха, промишљању света и идејним основама песништва. Мотиви родољубља, посебно према завичајној источној Србији, средњовековно песништво и библијски мотиви, традиционални мотиви, вешто преплитање световног и сакралног, прошлих времена и надолазећих, земаљских и оностраних мотива, са којима су се читаоци већ сусретали у претходним Ристићевим песничким остварењима, нашли су место и у овој сонетној збирци, али на један нов и другачији начин, оригиналан, какав је сваки пут изнова, својствен песнику и човеку Обрену Ристићу.

Збирка започиње сонетним венцем из претходне збирке, истоименог наслова, „Венац Творцу“, који носи уводну позицију. Као и многи ини песници, Ристић велича њено височанство „песму“ и „поезију“ уопште, дајући јој улогу вековног сведока животних збитија. Настала тек после много дана и ноћи, изнедрена после толиких „жизни“, она у себи обједињује прошло и садашње, свог Творца и Господа, сан и јаву, старопланинске мотиве са оностраним. Песник, који себе сматра страсним поетом, дарованим појединцем, жури да преточи у стихове свој наук и остави посланицу потомцима. Одбројани дани, пркос који кружи изнад његове главе, звук клеветала и капи мастила буде жељу у уметнику да што пре нађе праве речи за своју беседу, пре него све нестане, па и он сам не постане прах или грана столетног храста. Свестан да „Господ је велик у делима“ и да само његова блавест може спасити истину и лепоту у овоме царству, песник себе сматра недос-

тојним пред Божанским стварањем, а слутећи апокалиптичну визију света, он се боји „да речи не изгубе у гласју“, да поезија не изгуби своју узвишену моћ.

И у другом сонетном венцу „Неимарима древним“ песник казује о повезаности поезије и љубави – „поезија је љубав на свим језицима“, те „ако се речи не грле не љубе – нема лепоте и песме“. Мисао о пролазности овоземаљског живота и вечном станишту оностраног света огледа се у антагонизму скоро празних и напуштених кућа Тресибаве и Старе планине уопште, на чијим праговима вене папрат и босиљак, и кућа небеских које ће се населити људима који се гурају и спотичу, храбро напуштају све земаљско и теже да у висинама пронађу божански мир. Па ипак, наш песник не жури са одласком. Носећи тешко бреме на плећима, он је од оних што остају, што су „поринули лађе за сеобе“. Иако „свет лагано нестаје“, такви неће изневерити своје претке који су вешто бирали места за своја огњишта, који су „ветрове дивље“ умели потчинити и „призвати нови сунчев зрак“, нову наду за боље сутра. А долазак сутрашњих варвара, који је неминован, доказ је да је живот непрестано кретање укруг, да се крај и почетак спајају у једној тачки, без могућности спасења и изласка:

*Ако бих траг зидао дворе и куле камене
Овде бих древне довео мајсторе
Оне у вековима минулим заборављене
Оне који једини су вични да моје намере*

*Тек наслуше И праву меру Тачан ујао
Изласка и заласка сунца и месеца сјрам
Бесконачносћи у њени, зрак њо зрак, кам
На камену. Њима ће се само казати ко*

*И како ће будуће насеобине, ше куће
Небеске населити. И невеста чија ће
Безданим шемељима своје девичанство даћи*

*Јер само ће они, из векова давних неимари
Ветрове дивље моћи потчинити и призвати
Нови сунчев зрак. Ти сутрашњи варвари.*

(Магистрале)

Циклус „Инима знаним“ Обрен Ристић посвећује драгим људима кроз мотиве који их повезују. Срби Игњатовићу посвећује морско јутро, Недељку Богдановићу повест о „последњем дану“, Зорану Радмиловићу љубав према позоришној сцени, Слободану Стојадиновићу сонет о зверима у хладним планинским ноћима. Наћи ће песник и сличност између себе и Бранка Миљковића, изразиће љубав према дивљем старопланинском коњу који „не зна газду и узду не седла се и не јаше“, као и љубав према неустрашивим крајишким борцима и Љубомиру Левчеву који „пише стихове у земљи убијених песника“. Међу свим овим песмама посебно се издваја сонет „Заточеник у песми“ у коме Ристић искрено и непосредно дели са читаоцима своју дилему „да ли је заиста потребно писати поезију“. Службеник речи, песник живи у свом царству поезије, господари њиме попут младог орла који влада небеским висинама. Бодлеровски, поезија му пружа спасење, отвара нове хоризонте, у њој шири крила за нове летове. А само један поглед „на доњи логор“ („али овај свет на велики логор сличи“) довољан је да га подсети на све бриге и проблеме којих се сензибилна душа песника не може ослободити, па да помисли да је све бесмислено у тако прозаичном животу. Па ипак, нови стихови потврђују да је стварање поезије једини истински живот човека и песника Обрена Ристића.

Меланхолија, која провејава у новој поетској збирци нашег песника бива потиснута у последњем циклусу „Видео сам други свет“ којим се дочарава лепота садашњег тренутка живљења и буди нада у неке лепше дане. У таласима који спајају Атос и његов завичај открива се универзална спознаја да „свет овај може бити једно велико изненађење“, да је „Бог велики“, а „љубав његова бесконачна“. Таква спознаја, уз путовање Поезијом, чини да песник „сија од радости“, радује се лету и животу, ужива у лепотама природе, новопронађеним речима, истканим римама. Песник схвата да је усамљеник на путовањима, „у туђој земљи коме ниједна земља није завичај / а цео свет је његов“, јер само тако живи у свом царству поезије, далеко од свих, ношен таласима нових стихова и спокојан на обали сневања. А над њим, непрестано, мотри Највећи, јер „Господ је творац свих чудеса“:

*У овој ували на ужареном њеску раноавиустиховској дана
Некуд бих да пушујем Не бродом на шаласима морским
Бојим се ове воде варљиве Желим да ме на дрући крај
Светла сунчев зрак огнесе Та нежна стиаза раздрајана*

*У светлосној кочији од ведрих мисли и љубави
 Овде намах све стјаје у вечности се претвара Призор
 Величанствени Сам постојем песма сејна мелодија воде
 У блаћим шаласима повести Једно давно лепо у мити*

*Се догодило урезало риме Из дубоке воде чује се ехо
 Давне песме Хор невидљивих поема милује далеке
 Линије хоризонтиа Тамо где шанана светлости пада на*

*Чаробне валове мора Једном се то мора десити
 То неизбежно пушовање Поезија Та дивна свечаност
 Тренушка Сијам шаква ме радост обузима*

(Сијам таква ме радост обузима)

Ваљало би указати и на језичке особености ове збирке сонета, јер су и оне оригиналне код овог песника. Сонети, писани не баш по свим класичним правилима ове песничке врсте, слободним стихом и без риме, готово и да немају интерпункцијских знакова, осим неколико тачака. Целине нису нужно одређене катренима и терцетима, већ су готово доследно извршена опкорачења, а смисаоне целине су понегде и издвојене великим почетним словом речи. Такав начин обликовања сонетног венца чини да је сонете немогуће издвојити и читати засебно, јер тек у целини читани, добијају своје пуно значење, да би у 15-ом, мајсторском сонету, на себи својствен начин, песник маестрално истакао срж и суштину сонетног венца, потврђујући себе као једног од ретких савремених поетских стваралаца који са таквим умећем нижу сонетне венце. Частан човек и стваралац Обрен Ристић, изрекао је у својим „Часним сонетима“ своје најчасније песничке намере.

Милуника Мићровић

ТРАГОМ ДУМЕ БЕЗДАНИЦЕ ЗА БОЖАНСКОМ ТВАРИ ЈЕЗИКА

(Радосав Стојановић: ИМА ЕДНА ДУМА, *Панорама* /
Јединство, Приштина / Косовска Митровица 2021)

Свака савременост има једно древно срце мање или више чујно, похрањено у оној првотној искри постања и трајања. Призивом једног таквог срца, поринутог у архајски бунар митског света, ипак отвореног са оба око ка овом садашњем, Радосав Стојановић износи на светло наших дана самосвојни концепт песничке књиге под необичним насловом *Има една дума*. Из тог народног ковчежића (пра)сећањана на одрђе-ни језик, живот, обичаје, обреде и људе души му присног црнотравског краја, песник филигрански пажљиво просејава драгоценост сувог злата ове изворне грађе, широј јавности мало познате. Стилски и језички продорним трагом слојева те божанске твари, тиме смо добили један особит поетички искорак новије српске поезије.

Држећи се доследно овог драгоценог блага урезаног у де-тињству звуком и значењски експресивном ауром живог гово-ра синтаксички економичних сложаја, песник пружа читаоцу несвакидашњи сусрет са исконском чаролијом и самим чар-ањем језиком самим. Тај складни амалгам властитог иску-ства и дубљег универзалнијег промишљана о језику и хлебу, људима и суштим питањима тајне човековог бића, изненађује стилском и мисаоном свежином из стиха у стих у 47 песама, неомеђених циклусима и једним прозним записом у завр-шници.

Аутор књиге самерава човека пре свега као биће минорно спрам космоса, крхко и усамљено у својој индивидуалној раз-личитости, које је повлашћено управо даром и способношћу говора и мишљења, гонетања и одгонетања свакидашњих иза-зова и оних крајњих истина живота и смрти, како већ наг-лашава уводна песма збирке под једноставним називом „Чо-

век.“ Јер, одавно се зна да човек и реч бивају једно, и да онакав „какав је човек такав му је и језик“, како запажа и есејиста Сретен Марић. Отуда сав труд и племенити наум песникове речи овом књигом, саткива јединствену апотеозу (на грчком реч значи опадање латица) духу и језику људи завичајне Црне Траве. У исти мах песник има у фокусу и универзалну човекову судбину – осамљеника избаченог сред путог поља и свемира међу друге људе да пролази досудним својим путем, ипак свима заједничким под истим сунцем и звездама, јер: *Човек је малецак/ и крш као стакло. / Немој с њега сеир да шераш/ Немој с њега шећујеш/ Немој се на њега осрћаш/ Немој се на њега и осовујеш/ Ђе ѿодаге/ И ши ће лишнеш у амбис.*

Духовни свет овог песника као и његове руковети песама, зачињени су хипнотичком лепотом обиља и миља речи, на жалост махом несталих одавно из нашег говорног и књижевног језика, остајући ван лексичких стандарда и вредносних лествица последњих неколико векова. Међутим, у контексту мотива самих песама и њиховог ритма, послушкујући дискретну настасијевићевски тамну драж у жуборењу ломних и економично сведених речи и реченица, можемо интуитивно слутити њихово негдашње рухо и значење. Такође, преко њих и разумети психолошки упечатљиво обликоване карактере, животне сцене и судбине различитих људи.

Језичком магмом пресвучене у форми бајалица, разбрајалица, филозофема, дијалога, слика или народних скаски, свагда се овде речи окупљају око епицентра једне првосвештене – *дума*. О томе говори експлицитно и кључна песма „Има једна дума“, узета и за наслов књиге. Око ње све се ковитла споља и унутра, као нити око вечног космичког вретена или ткаљиног калема. Њоме као да све отпочиње што је почело, исијава и завршава остајући у материјалном свету запретено као ватра под пепелом никада до краја рецива: реч, мисао, логос, затајна твар Божје речи, свети грал, или нада у чудотворни лек свакој бољци и невољи. Или, можда само одјек у празнини и ништавилу оног мистичног Попиног зева над зевовима, а који „изгледа још траје“. Тај рефлекс назиремо у стиховима песама посвећених енигми неких речи са предзнаком изразито супротног смисла али и једначења пунине смисла све до општег ништења, као што су: Ич, Тој за тој, Овак и онак, и сл. Све то долази до изражаја и у бајалицама, посебно у симболно изузетној сатканој песми под називом „Ткаљи“: *Несам ја за твоје нишке и навоју/ Зев те проиушал*

алави/ кад неси знала да ме уйредеш/ уврѝкаш уйлейеш/ А саѝ би ме у основу оѝкала.“

Песме Радослава Стојановића у овој као и претходним збиркама, показују између осталог необично вешто и профињено руковање осећањем матерњег језика са једном специфичном поетском лакоћом. Настављајући свој метафизички запут на шеталици од животне јапије до утварне пређе за своје снове, овде су изабране речи којима се пређени пут поентира и мисаоно заокружује, остављајући питања о тајни над тајнама живота и смрти и даље тек отшкринута. Тако и антологијска песма „Има една дума“ као да се довршава у тону епитафног завештања песме „Остаде дума“: *И ѝа осѝаде само дума/ Ја ћу оѝидем/ Ал дума ће осѝане/ Да думаше/ Да никад не ѝресѝањујеше*. Након свега, да би се могло с тихим жалом рећи: *Нема нишѝа ѝоубаво од думу/ Још еден живоѝ да имам/ не знам да л би се надумал*. Као да се душа није заситила људске речи и мисли, муке и невоље, а надасве радости у овом животу. Оног непресушног трагања за бисерном *безданицом*, од које ако је има ништа „поубаво нема“. Филозофски и емотивно лапидарно претходне продубљује изванредна евокација песме „Џе видимо у вечнос“:

*А најѝосле да ѝи рекнем и онај
У ѝѝо сам се сѝоѝуш уверил:
С ич се и у ѝроб леѝне
Колико ѝођ да си имућан.*

*Знам, несам ѝе уѝешил с овуј думу
Ал ми бар и мене на душу лакну.
Зайѝој – ај са здравје!
Ако се више не видимо,
Џе видимо у вечнос!*

Ако су *реч и мач* „две окоснице једног замаха“ до сада у поезији Радослава Стојановића биле поетички важне одреднице, сада им се придружила и *дума*, њихова кључарица. Она би могла бити тачка врења и помирења два антипода, како би пала као мелем на неутешну рану бића човека. А тиме, и олакшање за властиту душу песника.

Између осталог, зна се да фикција која је самој себи сврха превасходно није поезија, већ способност запажања и памћења онога што има или је било па минуло, живо посведочује Стојановићева вишеструко плодотворна поетска књига *Има*

једна дума. Показујући ту енергију искони црнотравског говора, која стиже до нас као са неког заборављеног острвца у језичком океану, да нас подсети на један топос широког развојног лука српског језика. Без сумње, аутор са посвећеничким жаром зато није узалуд тражио корен и узлет лепоте разлиставања дијалекатских нијанси, пратећи на онај свет полако и последње говорнике ове вековима чуване аутентичне боје и звука језичке варијанте словенског кода.

Промишљања

Стојан Бојдановић

ХЛЕБ И СТРАХ² И ПОСЛЕ ТРИДЕСЕТ ГОДИНА

*Страх нас је напџерао у мишје
рује, што је, наравно, срамота!*

Ово издање књиге добио сам на поклон од Агоре, познатог издавача из Зрењанина, а од првог издања до данас томе тридесет година. Хвала Господу и хвала Агори, а писцу Милисаву Савићу највећма.

Причу ћу почети са хлебом, и са страхом од себе самог јер умем добро да забрљам баш кад не треба. Прича ће бити моја и неће бити само о изврсном роману Милисав Савића већ првенствено о асоцијацијама које су изазване. Сви пишу подстакнути асоцијацијама. Неки то одмах признају. Напишу то и то ме је навело... Неки не признају никада. Крију. Само за дају муке критичарима. Јадни критичари. Критичари после измишљају сорте приповедања. Не бојте се, нису још све измислили, а и неће, јер и писци су домишљати. Асоцијације се могу јавити, мислим на оне током писања, ако вам се појави нека реч, неки појам, онда се баците на њега и ако га брзо савладате, добро јест. Ако не постоји могућност да направите дигресију, не онако ефектну као Савићеве из романа *Пејсо, џена, шаташ*, него упаднете у неки лавиринт, па заборавите куда сте пошли и не умете никако да нађете излаз, онда сте на правом путу да читаоца доведете у досаду, онда пуцате и бацате књигу, а каткад и опсујете. У том случају, одложите писање и вратите се на почетак. Ако пратите своје асоцијације, и успевате да дигресије сведете на пристојну меру, онда низ тих дигресија може бити то. Низ асоцијација јесте природан, он одређује меру писца. Роман се не пише маказама. Мада, има и таквих. Шминкање је радња која се дешава када сте завршили тзв. прву верзију писанија. Превише шминке по правилу упропасти ствар. Превише резања, како је саветовао Чехов, такође води у пропаст. Сваки писац има своју меру. И

² Милисав Савић, *Хлеб и страх*, Зрењанин, Агора 2012.

само Господ зна када му треба узети меру, али он неће ништа предузети пре него се изјасне читаоци, у те спадају и критичари, они су најопаснији. Од њих су гори само издавачи. Ко се буде чувао од њих лепо ће поживети на овом и на оном свету.

Треба се чувати туњавих књига. Није лоше кад текст помало резни.

Квалитет хлеба зависи пре свега од семена. Али можете бацити и најбоље семе ако њива није добра, онда од квалитета жита неће бити ништа, а хлеб се прави од жита. Кад се жито скине са њиве, онда га треба одвојити од кукоља. Кукоља има и међу људима. Потом треба жито да се мало просуши, пре него се почне са мељавом. Затим треба изабрати прави камен. И камен треба да се припреми, да се накује, за шта треба, богме, прави мајстор. Иначе, може да се деси да мливо буде крупно или ситно, а треба да буде таман. Кад се жито самеле, онда треба од тог брашна замесити лебац. Кажу треба и добар квасац. И, онда се меси. И то треба знати. Не може бесомучно само да се меси. Треба тесто да се остави мало да надође. Кад се процени да је довољно надошло, онда се поново премеси. Тада се приступа печењу. То је тек важно, а оно до сада је било најважније. Сад је печење најважније. И све је најважније. Печење зависи од шпорета, од фуруне, од сача, а највише од пекара, јер ако пекар заспи, онда ћете имати угаљ уместо хлеба. Тек кад је лебац печен како треба, каже се да је испечен, онда може да се проба.

Човек је као лебац.

Мораш на време и добро да га месиш. Мора да буде добро печен, да не буде гњецав. Човека мораш добро да пазиш. Ако лебац не умоташ стврднуће се, биће као камен. Ако га оставиш на влагу биће плеснив. Човек зна и да се усвињи. Каква је у свему томе улога страха?

Без хлеба нема ни причешћа.

Хлеб је тело Христово.

Никада немојте заборавити шта је вино!

Свака се књига може прочитати на мали милион начина. Ако нешто тражите, онда читате с том намером да то и нађете. Ако га и не нађете, читали сте с намером. Може се читати и без икаквих намера. Почнете, па шта буде. Дешава се да после неколико страница одустанете од читања. Досада је главни разлог за то. Почињем да читам књигу од пре тридесет година. А не знам који би назив у том случају био пригодан за аутора. Он је добио Нинову награду за ту књигу, 1991. Награду је вратио. Било је предлога да носи назив, добитник и одбитник, то

му дође као властелинска титула. Тешко стиже *го*, а мисли се да је лако *ог*. Нека мисле људи шта хоће. То је највеће право које су од Бога добили. Несрећа је што га не користе, него хоће нешто што им не припада. Хоће туђе. Видећемо када завршим читање књиге да ли сам је читао другим очима. Видеће они који читају овај текст, а који су ме тада познавали. Са старим очима се друкчије чита. А нове очи не расту на дрвету. Већ не видим. Бојим се да почнем. Нешто ме притиска. Још кад сам на корицама видео оног зликовца, шта да вам причам. Прекјуче сам био код професора за срце. Он прави дигресије као Милисав Савић у књизи *Пејео, ђена, шајаш*. Обојица су то намерно радили. Професор да ме замаје како бих се опустио, па да ми тада измери притисак. А Савић, обратно, он хоће да ме пробуди, да ми подигне притисак, да ме натера да користим своје природно право, да мислим. И Савић је професор, али он о томе ћути. Умало да заборавим, професор ми је показао Маршала, накачио *ја* је високо у свом кабинету. Вероватно се бојао да *ја* неки пацијент не шчепа за гушу. Рече да *ја* је нашао на ђубришту, ту иза куће. Кад сам *ја* видео, само што нисам добио инфаркт. Видите шта све може човеку да се деси ако код доктора иде без преке потребе? И то још код професора.

Кад прочитах да је ујак гајио буве, сетих се свог ујака. О њему ћу касније. Мисли брзо лете. Најчешће човек не може да их ухвати. Значи ли то да они који успевају да ухвате своје мисли да су њихове мисли спорије, или можда они имају неке друге хваталке. Кад сам ја запатио шугу, имао сам око пет-шест година, мати је молила деда Чеду, он је био шурак моме Николчи, оженио је дедину сестру Савку. Живели су доле у Долинку. Деда Чеда је умео да се попне на Големи Стол и да одозго донесе чемерику. Чемерику је мати кувала и тако скуваном посипала ме је тако да сам и ја био скуван, то је толико штитало да сам урликао и искако из дрвеног корита као лоптица скочица. У то време то је био најефикаснији лек против шуге. Других лекова није било.

Прича лепо тече, али нема никакве везе са оним књигама које је писац писао када су га прогласили, а и он се поглашавао и саглашавао, за постмодернисту. Личи ми на шугави реализам. Сећам се оних цокула које су биле запертлане врцама, а панталоне су ми све остругале бутине, до крви. Мој брајко! Ишчекивао сам да ће се појавити већи страх, онакав какав смо ми осећали у време Маршала, али у књизи је било помало плишано. Ваздушасто.

Приче у Студенту... постаје главни...

Појављује се Фиренца...

„Још ћеш ти написати прича“ ...

Писац од себе полако прави човека, а покушава направити и писца који је стигао и до библиотеке у Њујорку, и на запрепашћење своје и читавог света у компјутеру пронашао своје име. Сад је проблем на коју страну кренути, Њујорк мами. Писац запетљава причу, миксује библиотеку у Рашки, говеда која напаса и библиотеку у Њујорку. У причу као у празан вагон повремено убаци и своју жену. Прислушкује њене коментаре. А и она је лукава, зна када треба гласно да убаци нешто. Концепција! Води жестоку битку са собом око **фабуле**. Знамо да је после прешао на фрагментацију. Па понеки фрагмент има фабулицу, или њену кличку. Фабулу је испунио са 11 кључних ситуација у којима га жена заводи. Овакве спикове, али дуже, са рецимо 25 ставки, и то два пута, налазимо у *фусношма*. Има их и у *La sans pareille*, мањи број ставки, али има. Дакле, ставке су саставни део стила. Има их и у *Ожиљцима*. Свуда успоравају причу, а може се рећи и да је разбијају, или разводњавају, али озбиљније читаоце терају на размишљање, ако ни на шта друго, читалац ће се чудити шта ће писцу оволики број ставки, кога он замајава? Може се из ово мало података (СТАВКИ!) које сам навео закључити да је клица ставки из ове књиге, али је биљчица пустила корене у све оне постмодернистичке романе и друга писанија мог омиљеног писца. И мени толико драге дигресије из романа *Пејео, џена, шайаш*, има их тридесет и три и уредно су нумерисане. Дошао је писац и до фабуле, и то је био знак да је се треба што пре решити.

Друга константа у Савићевом приповедању је *прерушавање*. Ако ћемо хераклитовски, човек се стално мења, тако да је прерушавање, неки би рекли метаморфоза, али овде имамо паралелно неколико промена, основне су физичка и духовна, израстање, настајање, стварање човека, кога стварају други, а кога ствара и он сам. Човек је оно што је створио од себе. Прерушавање је у свакој Савићевој књизи, много би било да наводим примере. Уосталом, ово пишем за оне који читају. Немам ништа против ни оних других, али њих ћу игнорисати свом снагом својом и кад год и где год могу. Савић пресвлачи бајке као ону из песме о краљевој женидби, он пресвлачи и друге приче, легенде и митове, може му се, зна човек. Њему је то

лако као кад стављам нове пресвлаке на седиштима аутомобила, није ми баш вршњак! Али, кад ја то спроведем у дело, онда само ја мислим да је метузалем-ауто нов, а код Савићевог прерушавања сви су одушевљени, па и ја. Неко време сам мислио да му повлађују само постмодернисти, после видим да и други указују на њега. А онај што га је изблатио, те је тако изазвао повраћање, мислим да није био баш при свој памети. Али, повраћање је оставило последице: нова издања на корицама имају лого: *Нинова напрада 1991*.

Права је посланица опис открића професора Ј. С. у универзитетској библиотеци у Болоњи и реакције српског чобанина на вест о судбоносној битки између Турака и Срба на Косову пољу 1389. Сад је посве друга ситуација:

*

Волим кржаве њесме,
Иако знам да то није истио што и
Гаћице Радмиле Пејровић
У којима „божури цвећају“.
Од тих њених гаћица не види се шума,
А ни косовски божури.
Признала ми је,
„Сркиња сам, ал' ми Косово није у срцу.“
Због тога дође ми да се убијем,
Одустанем само зашто
Што после не би имао ко да вас брани
Од мене.

*

Навукао сам се на
Гаћице Радмиле Пејровић
У којима „божури цвећају“.
Видим их како цвећају
И када су гаћице на жици,
Помишљах да пресечем жичку,
Али се бојим нештаће стиреја,
Па нећу моћи да видим
Шта је мраку ради мој ранко.

„Последњи залогај хране и последњи гутљај вина увек смо остављали. Ма колико да смо били гладни и жедни. Тако је тражила мајка.“ (Стр. 35) И моја. Доћи ће човек па нећу имати шта да изнесем на астал – упозоравала нас је Надица.

Писац миксује бајку, косовски мит са актуелним обичајима и сеоским пословима до утуцавања бикове жиле, па до бдења наставника над тренингом идеологије и поред одра ујака, и најзад до седељке у Њујорку. И даље недостаје фабула. Важна је атмосфера.

Ујак је често хапшен зато што је у кафани причао вицеове. А како је прошао мој ујак:

ИЗЛЕТИ МОГА УЈАКА

*Чим су Бујари ушли у село
Покупили су оне који су способни
Да раде шешке њослове.*

*Међу изабранима био је и
Мој ујак Милорад Милосављевић.
До рудника Перник шерали су их иешке.*

*После извесној времена,
Ујак се једне ноћи њојавио
У Јаловик Извору.*

*Штарац је био зајанен када је уледао
Свој одрјаној сина.
Радоси се брзо ујасила.
Ако ја Бујари буду шражили,
Зајалиће село и њобити осшашак сељака.*

*Одлука је њала,
Мора насшавити робијање.
Излети му је крашко шрајао.
По мраку се врашио у мрак.*

*Пошкрај раша ујак је са Русима
Ујахао у Јаловик Извор на белом коњу.
То ја није сјасило комуниста.
Ујака и деду Александра – Санду су судили као кулаке,
Макар да су им имовину ошели.*

Комунисти никада нису били љадљиви на шућу имовину.
 До Јаловик Извора нису долазиле новине
 Ни онда када су у провинцији сви читали
 Најновије вести од јуче.
 Телевизије није било.
 Али, кад год је кроз Књажевац пролазио
 Неки главешина из ЦК,
 Мога су ујака позвали у милицију.
 Најчешће је тих четрдесетак километара превалио пешке.

У милицији су га држали цео дан
 Док се мами код куће шресла.
 Када се предвече јојавио,
 Пошекле су сузе.

Де, Надице, ништа није било,
 Ојалише нам јо један шамар
 И устишише нас.

И тако тридесет година,
 Час-час, га на излету у Књажевац,
 Ишао је преко Старе Калне, на Коренацац...
 Тамо и назад, излижу се једни „пиротски“ ојанци.
 Кад су због рудника уранијума најправили пут до Калне,
 Онда је и милиција била ближе,
 Па су му комунисти ушћедели ојанке,
 Али, овце и краве су сваки пут били нејомузене.
 А сад дођоше ови?!

Пишући о лапоту у мрачним временима када су старце ликвидирали јер нису били способни да привређују, писац подсећа шта је наставница говорила: „Данас стари људи уживају пензије и обасути су бригом и пажњом њихове деце.“ Изгледа да се оно мрачно време повратило из колапса. Пензионерима су одузимали зарађене пензије. Али књижевност и није ту да пророкује.

Увек је током историје било људи који су преко (х)леба тражили погачу. Нама су у основној школи давали погачице, звали смо их кајзерице, које је држава добијала од Унре. Многи су ишли у школу само због кајзерица. Погачу смо видели за време славе, славило се тајно, али нисмо смели да је пипамо. Само смо гледали.

До погаче се стизало и преко лапота.

Мало људи зна за блиску везу погаче и лапота. Тотална интима. Крвава.

Потпуно је без везе прича о погачи кад човек нема ни за лебац. Још горе је ако нема за књигу.

После мита о Аристеју долазимо до Андрића. Овај део, навешћу мали део, бави се замеркама на понашање Андрића за време рата:

„Није познато да је писац, будући нобеловац, ишта јавно предузео против рата и ратних страхота. Нити се огласио неким антиратним текстом нити се придружио једном од два супротстављена покрета отпора. Све време је писао. Романе с историјском тематиком. Андрићев живот за време окупације је мање загонетан него Аристејеви одласци у Хад....“ (Стр. 54)

Исту причу ћемо срести и у потоњим романима Савића. Признајем да нисам био равнодушан на ту причу, али сам ово понављање протумачио као потцењивање читаоца.

„Јунак ове приче, сада млади писац, узима такси и упућује се према Студентском граду.“ То је било 1968. Досада је све било аутобиографија која је филована, дозирано, мајсторски, тако да је прича постајала прави колач који би се могао истовремено и јести и пити. А личила је и на торту од неколико спратова коју сам виђао у филмовима о венчањима крунисаних глава. Могло би се све назвати фрагментирана биографија. Нема потребе мењати ритам. Сјајно тече прича.

Не знам да ли се то и другима догађа, ја често имам тај проблем, када читам текст и допадне ми се неки део, онда од узбуђења не умем то да опишем, као да почнем да муцам, па ни де бекнем, тако ми у есеју остану рупе, па и рупетине.

Савића одликује искреност и поред тога што су му брисачи отказали у време велике кише, чак је и ауто стао, он је наставио да вози причу. Храброст подразумева искреност. Чак и када пишете о вампирима за које знате да не постоје и тада је потребна храброст. И даље постоје ликвидације. Они из комитета су их са Голог преселили на београдске сплавове и улице. Школски другови разговарају на двадесетом спрату у седишту владајуће партије, врсту убеђивања ће читаоцу дочарати следећа реченица: „Знаш, могу ја с тобом и другачије.“

Битанга³. Сигуран сам да ће ово разумети сваки читалац јер то није писано „само за земљаке“.

Србија је богата држава, погледајте какве битанге све издржава.

Србија никада није оскудевала у битангама.

Обично су битанге у затвору.

Срби су увек били широке руке, зато је све исцурило!

Битанга није псеудоним!

Битанга није мелем!

Битанге очерупаше Србију као покислу кокошку!

Почех јутро са битангама по Србији, па ко велим да не претерам, направих паузу. Сад кад сам се вратио установим

³ Синоними: скитничар, уличар, луталац, скиталац, скитало, клошар, вагабунд, авантуриста, скитарало, фукара, бескућник, луталица, арх. трампер арх., клатеж арх., вагант арх., мувало, вечни путник, тумарало, селилац, басало, потуцало, потукач, луњало, бангало, уличњак, рег. јурук рег., потепух рег., ајван рег., вандрокаш рег., лонција рег., хахар рег., тепац рег., вандровац рег., гурбет рег., јалијаш рег., лангов рег., цуњало, потуцач, скитач, рег. лангара рег., скитник рег., ходалица рег., ходач рег., бангалоз рег., левента рег., ветрењак рег., блатотеп рег., пог. ландокур рег. пог., човек с улице, фиг. номад фиг., чергар фиг., чергаш фиг., фам. клатарало фам., шалабазало фам., пог., човек с улице, пропалица, ништавац, безобразник, препредењак, преварант, превртљивац, лицемер, сплеткарош, нитков, битанга, бестидник, пробисвет, хуља, дволичњак, непоштењак, хулиган, злобник, неотесанац, безочник, подмуклица, злоћа, нико од никога, хипокрит, безвредник, нико и ништа, бедник, притворица, перфидник, дрзник, бесрамник, нечасник, претворник, пропалица, ништарија, рег. адраповац рег., анатемњак рег., анатемник рег., заплотњак рег., фоња рег., претворица рег., препреденко рег., дволичник рег., палаворда рег., хахар рег., ванцага рег., фарабут рег., одљуд рег., стодлака рег., нар. поган нар., рђа нар., курвин син нар., фукара нар., погрда нар., шугавац нар., поганчина нар., гном нар., вуцибатина, смутљивац, подлац, проклетник, хипокрита, пакосник, нечовек, покварењак, протува, фам. изрод фам., гад фам., љигавац фам., љига фам., ђаво фам., мутивода фам., смрдљивац фам., животиња фам., псето фам., цукац фам., уштва фам., гуја фам., цукела фам., мамлаз фам., коњ фам., балабандер фам., муфљуз фам., мутикаша фам., живина фам., бескичмењак фам., фанго фам., крмак фам., прасац фам., свиња фам., смеће фам., мућак фам., крпа (од човека) фам., ђубре (од човека) фам., морална наказа фам., морални имбецил фам., морално смеће фам., морална нула фам., покварен као мућак фам.

да их има више него што сам мислио. Иако сам доста путовао по свету, нисам их тако запажао тамо. Али отуда се ове наше још боље виде. Као крмаче. Као масне мрље на белом чаршаву. Као карцином на јетри који само ултразвук региструје. Подгризају државу. Битанга је мађарска реч, а мангуп турска. У нашем језику су синоними. Не могу да не приметим, мора да су постојали добри разлози да су се ове две речи одомаћиле у Србији. Подгризају ми душу. Битанге једне!

Према реакцијама фејсбуковаца видим да у Србији постоји велико интересовање за битанге. Требало би Срби да почну причу о људима, а не само о битангама.

„Ако сам се определио само за одметништво у литератури, требало би да се приупитам да ли могу одлучно да прескочим праг библиотеке, не осврћући се на оно што се дешава у оближњој кафани? Да ли могу да живим без површних читалаца, без глупих подвала, без интервјуа, без слика у новинама, без књижевних вечери? ... можда ћу стићи до онога што желим. До велике литературе. Која се зове и велика усамљеност. А усамљеност је нека врста саживота са смрћу.“ (Стр.72)

*У мојој глави њаклена машина,
Подметнуте ми је Швабе
Кад су оно Миодрага
У Нагичином селу раскомадали.
Истиота дана његов браћ
Мирко са нашеј љумна несћао је.
Сћрина Зорка ујокојила се одавно,
Гроб до ње још чека Мирка,
Као што ја је она за животиња чекала,
До краја,
До краја светиња.
Такће и најовештава
Ексцлозију њаклене главе.
А када ће,
То њиштање није за мене.*

*

*Све се надам да ће једној дана
Однекуд банути мој сћрини, Мирко
Који је несћао
Још четрдесетих година прошлог века.
Можда ће из неке црне рупе*

*Под налећом археолога или форензичара
Изваљати његове крујне кости.
Празно место му је крстиом обележено,
Томе већ 76 година.*

Ако ми некада неки књижевни суд буде судио и донео пресуду да сам у неком периоду свог пискарања био наклоњен постмодернистима, па да сам се тако и понашао, за то ће бити крив он, Милисав Савић, иако сам пре Савића прочитао скоро све што је написао европски гуру постмодернизма Милорад Павић.

Савић је веома умешно у своју прозу инкорпорирао есејистичке елементе, као оне о напорима Милана Решетара да уђе у тајну, а тајне можда није ни било!, зашто су у посвети Горског вијенца онолике тачкице попуниле празнину, или оно како је Константин Порфиригенит можда био на трагу словенског писма, које је по њему прерасло у глагољицу, уз немушту причу о глагољци, о записима из Сопоћана, Милешеве... „Нема леба ич“, о Ребеки вест и Винаверу, те о суђењу Гојку Ђогу... Нема никакве сумње да је Савићу то омогућавало изванредно образовање књижевног историчара. Подсећа ме на Павићево коришћење познавања византијског наслеђа. Али, то је једна од основних карактеристика постмодернизма, фрагментација, мање се води рачуна о фабули, коју је много пута писац споменуо у овом роману, али је увек бригу о фабули препуштао жени. Све је то увезао са традицијом свога завичаја и са страдањима стрица и ујака. Жена је стално била незадовољна фабулом. „А свака прича без фабуле је досадна.“ Не знам како је било Савићу, али осећам да је то звоцање морао негде да излије, а најбоље је то што је учинио, што је ту у роману, скоро надхват руке.

Сада се не суди као у време Гојка Ђога, али су властодршци укинули помоћ књижевним ствараоцима. Пријатно сам био изненађен кад прочитах у главним београдским новинама да је она певачица из Савићевог романа која је у кафанској соби у К. спавала са јунаком приче, гимназијалцем и песником, видајући маснице у својој души и по своме телу, које јој је редовно правио њен макро, бубњар у кафанском оркестру, а имала је и веће планове са гимназијалцем, али су се изјаловили, за све те заслуге добила је националну пензију. Најсрећнији су они писци који су изједначени са певаљкама, добили националне пензије. „Уметност је вечита али је живот један и

неповољив.“ (Стр. 52) Велико је умеће стићи до националне пензије. Признајем. Душа се тешко испушта. Потребан је доказ о човечности! Зна то Савић. Никада у то нисам сумњао.

„Књижевност мора да личи на добар трип. На сан. На путовање у коме не постоје појмови ни добра ни зла. Само појмови игре, задовољства и лепог. Све друго у овом свету бесмисла и лакрдија нема – смисла.“ (Стр. 109)

Овај пут жена не рече ништа о фабули. Можда би се извориште, наравно, не буквално, могло потражити у познатој Хасановој⁴ таблици, она у ствари представља стандардни јеловник постмодерности. Не знам да ли је мислила на Хасана, али мислим да не би на одмет било пре обеда погледати шта пише у јеловнику.

Хлеб можете наћи „у Новом Пазару, у пекари код моста... још има наде, још се прича прича!“

КАКО МИ ЈЕ ИЗГЛЕДАО ХЛЕБ

(Продавачица хлеба у Књажевицу)

*Кад јод сам био љадан,
Мислио сам,
Благо љекарима.*

*Кад би ме мајки љослала љо хлеб,
Са душом у носу љрчао сам до љекаре,
на уљу, љик исљод љошље.*

*Продавачица, љејка Вера,
имала је циљару
Залељену за доњу усну.
Усна је била дебела,
Ољромбољена,
На љој се љуљала циљара,
Мислио сам свакој љренуљка,
Паиље, али није.*

*Хлеб ми је изљедао велики,
као Бој.*

⁴ Ихаб Хасан (1925–2015), амерички теоретичар књижевности.

Пушио се,
Као вулкан.

У Вериним рукама пресијаво се нож,
Секла је лебац као да је њен.

Страх се нисмо ослободили, мислили смо ако признамо да ће нас проћи, али чим падне мрак појаве се однекуд неки нови пси, а нама се подиже коса.

Сетих се када ме је мати слала да купим хлеб. Давала би ми паре и „тачкице“⁵ и готово претећи упозоравала: „Пази тамо да ти онај лопов Петко не избуши две рупице, сутра нећемо имати хлеба.“

Савић само што није прогласио хлеб за бога. А јесте. Код нас у Великом Боњинцу ако неко хоће да каже, „нисмо ручали“, он каже овако, „не једосмо леб!“, остала јела се и не спомињу. *Хлеб и страх* нису случајно повезани. Помисао да сутра неће бити хлеба изазива страх, доводи до лудила, али тај страх заводи ред. Наравно да пре тридесет година нисам мислио овако као сада. Нисам мислио да ћу писати о Савићевом Сивоњи. Тада сам преко тог дела романа претрчао. Мислећи да ми је ситуација о шкопљењу бика позната, те да и није баш интересантна за публику. Сад видим, старим очима, да нисам био у праву, као што можда нећу видети да сада нисам у праву. Сетио сам се да је Европа дојახала на бику, а сада јаше волове. Спутаном Сивоњи комшија Орден је истуцао жилу на којој висе тестиси. Ту изванредну формулу из романа Милисав Савића по којој се утерује страх наводим без пардона:

„Тај више никог неће убости“, рече Орден. „Одсад ће бити миран као јагње.“

„А и запеће поштено у јарму“, додаде отац.“ (Стр. 37)

Ова формула утеривања у јарам, потврдила је историја, вечита је. Зар ово није претња, зар ово није упозорење за сва-

⁵ После Другог светског рата у ФНРЈ људи који су живели у градовима и нису поседовали обрадиво земљиште имали су право да купују хлеб и то тачно одређену количину. То су право остваривали тако што су добијали картонче на коме су у квадратиће поред датума биле утиснуте црне тачке. То картонче смо звали „тачкице“. И кад човек иде да купи хлеб који му следује, носи то картонче на коме му продавац избуши иглом одређену тачкицу. Дакле, продавац хлеба је морао да има иглу, али није морао да зна да штрика. Довољно је било да зна да буши.

ког, снажног, лепог, паметног да очас посла може да му се на-макне јарам, а после ће му се давати оцене да ли је поштено запео. Зар нисмо сведоци да милијарде људи свакодневно, па и ноћу, запињу, само зато што се боје да сутра неће имати хлеб? Сад се чини да вируси утерују ред! Ред заводи пандемија страха. Нови ред, нови поредак. И стари добри страх. И даље важе иста правила, од бикова се праве волови. Волови могу много да потегну, али никада волови нису успели државу да извуку из блата.

А шта кажете на ово:

„Знаш, могу ја с тобом и другачије.“

Кад сам угледао корице књиге, помислио сам због *оног* зликовца који је тамо залепљен као поштанска марка да одустанем од читања. Тешком муком сам отворио прву страну, а сада не могу да се с књигом раставим.

Слободан Анђонић⁶

ДВА ЗАВЕТНА НАРОДА: РУСИ И СРБИ

Ова студија састоји се из три дела. У првом разматрам питање зашто Запад тешко разуме Русију и Србију; у другом описујем неке раније, али и данашње планове Запада с Русијом и с нама; у трећем, пак, анализирам има ли дубље, духовне разлике између источних хришћана (Руса и Срба) и запада Европе. *Остатак мудар и ослушкивајте знаке времена* – последња је реченица у закључку ове студије.

Зашто Запад не разуме Русију и Србију

Започећу питањем: Зашто Запад, чак и кад жели, не успева баш најбоље да разуме (тј. да предвиди) понашање Срба и Руса? Кад нешто или неког не разумете, наравно и да учестало грешите у свом поступању, било да сте у том добронамерни, злонамерни или неутрални. Запад, историјски посматрано, у сусрету са Србима или Русима не тако ретко прави грешке, упада у неспоразуме и сукобе, па и трпи поразе. Мислим да то није случајно, те бих тај феномен покушао да објасним.

Одмах ћу рећи да би се мој одговор на горе постављено питање, а као што ће се видети у овом раду, састојао из неколико елемената, од којих су три главна:

1. Запад, најчешће због сопствене ароганције, примењује поједностављене моделе разумевања и деловања, што по правилу значи стварање и одржавање *стереотипа* који су у највећем броју случајева погрешни;

⁶ Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за социологију; santonic@f.bg.ac.rs.

2. И када поштено уложи напор да разуме Србе и Русе, Запад као главни извор сазнања о Србима и Русима првенствено користи оно што чује од отуђеног, прозападног дела српске и руске елите; то се Западу, наравно, допада, али то је баш погрешно.
3. Иако повремено изгледа да је колонизација Србије и Русије на путу да успе, Запад потцењује дубинске разлике које постоје у *духу народа* (некада се то звало и *друштвени карактер*, а данас и *политичка култура*) између Запада, на једној страни, и Срба и Руса, на другој; управо то је оно суштински погрешно, па због тога Запад доживљава толико изненађења, барем када су Срби и Руси у питању.

Кренимо од две књиге објављене у Србији 1912. године: *О Русији и Русима*, Владимира Станојевића⁷ и *Модерна Германија* Мирка Косића⁸. Ово су занимљива и вредна штива, иако је Станојевић (1884–1978), када му се књига појавила имао свега 18 година, а Косић (1892–1956) тек 20 година⁹. Из Станојевићеве књиге наведимо, за почетак, запажање да Немци Русију виде као „колос на ногама од глине“¹⁰, док један чувени берлински професор (Станојевић не каже који) на својим предавањима тврди да се „одиграва последњи чин словенске драме, у ком још једном Русија потврђује наше историјско

⁷ Владимир Станојевић, *О Русији и Русима*, Нова штампарија „Давидовић“, Београд 1912.

⁸ Мирко М. Косић, *Модерна Германија*, Књижара Ј. Радака, В. Кикинда 1912.

⁹ Обе ове књиге лепо показују, између осталог, и колико паметни могу да буду млади људи, уколико енергију троше на читање књига и размишљање, а не на игре и порно сајтове. Посебно одушевљава Косић, чија књига је вероватно наша најбоља социолошка монографија о неком друштву, написана у 20. веку. Иначе, Станојевић је доцније постао санитетски бригадни генерал (учествовао у оба балканска и оба светска рата), био је оснивач Музеја Српског лекарског друштва и аутор је капиталних дела као што су *Историја српској војној санишети* (1925) *Историја медицине* (1953) и *Трагедија јенија* (1960). Косић је, студирајући у Стразбуру, Минхену, Женеви и Цириху, докторирао економију са социологијом, био је професор универзитета и објавио пионирске књиге: *Основи економне политике* (1925), *Увод у општу социологију* (1934) и *Проблеми савремене социологије* (1934).

¹⁰ Станојевић, *О Русији и Русима*, стр. 58.

опажање да су Словени *Staatsunfähiges Volk*“ (за државу неспособан народ)¹¹ Такође, пишући о немачком виђењу Руса, Станојевић наводи и чувене Бизмаркове речи да су „Словени женска раса“¹².

Занимљиво је да су и пред 2. светски рат Немци видели Русију (СССР) као „колоса на глиненим ногама“, а „за чију је ликвидацију довољан један ударац ножа“¹³. Део одговора зашто је то тако налазимо код Косића. Он своју књигу о Немачкој започиње изреком да је „незнање привилегија моћних“¹⁴, указујући да се Немци с висине односе према Словенима, а нарочито према Русима и Балканцима. Разлог је што „народи кад им иде добро постају обесни, па је тако и Немац постао надут, охол и презрив“¹⁵. Немци су не само победили у претходна три рата – Данску 1864, Аустрију 1866. и Француску 1870. – него се у том тренутку њихова економија, технологија и наука налазе у снажној експанзији.

Косић, иначе, хвали немачке особине као што су радиност (55), марљивост (55), поштење (55), поузданост (55), издржљивост (68), истрајност (91), осећај за дужност (114), солидарност (114), дисциплинованост (114), рационалност (115), савесност (120)... Истиче да „Немац вечито учи“ и да „гвозденим вољом извађа своје до најмањих ситница разрађене планове“ (68). Али, Косић указује и на немачке лоше особине, попут безобзирности (45; 91), ауторитарности (46), саможивости (126), негостољубивости (64), дволичности – у смислу да је Немац с другим Немцем коректан, а са странцем бахат (127)... Посебно је, по Косићу, опасна немачка *шежња светској доминацији* (*Weltreich, Weltmacht, Weltpolitik*; 81–82). Косић цитира Кајзерову изјаву из 1902: „Дужност нам је да нашој отаџбини још веће немачко царство придобијемо“ (82) као и Кајзерову изјаву из 1903: „Што се није дало Владиславу

¹¹ *Истио*.

¹² *Истио*, 119; уп. Szilvia Odenwald-Varga, "Volk" bei Otto von Bismarck: eine historisch-semantische Analyse anhand von Bedeutungen, Konzepten und Topoi, том 98 књиге: *Studia linguistica Germanica*, Walter de Gruyter, 2009, <http://skr.rs/znKj>, s. 286.

¹³ Иван Лукјанович Солоњевич (Иван Лукьянович Солоневич, 1891–1953), *Народна монархија* (*Народная монархия*, 1951), Центар за изучавање Традиције Укронија, Београд 2014, стр. 131.

¹⁴ Косић, *Модерна Германија*, стр. IX.

¹⁵ *Истио*, 299; навођење страница Косићеве књиге даље се даје у загради.

IV 1612. године, нити Карлу XII 1709. године, нити Наполеону 1812, то ће се 1912. дати мени – да победим Русију!“ (83).

Аутор *Модерне Германије* затим показује колико се немачко друштво милитаризовало: 45% буџета троши се на војску (82), државна управа има милитаристички карактер (85), а у друштву постоји прави култ официра и униформе: „Године 1909, приликом јесењег отварања парламента, већина посланика била је у униформи; когод је имао војничку блузу у орману навукао ју је, ма колико неприлично да је стојала његовој пустој трбушини“ (101); но не само елита, и обичан Немац воли војску, што се види по податку да је, 1909. године, у Француској из војске побегло 17.258 регрута, а у Немачкој свега 566 (103).

Косић је те 1912. године, дакле, јасно видео да се Немачка спрема за рат, и то против Словена, будући да се „словенство у школи представља деци као вечни непријатељ Германа... које треба уништити да би се мирољубиви немачки народ могао предати раду“ (164). Уз Русе, главне немачке жртве у будућем рату биће балкански Словени. Прво, зато што их Немци сматрају расно-културно инфериорним. Косић пише како му је књижевник Александар Русвурм (Alexander von Gleichen-Rußwurm, 1865–1947) рекао да је Немцу довољно једном да дође на Балакан па да лако поверује „у теорије о инфериорним и супериорним расама, о моралној дужности немачког народа да гвозденом метлом почисти Балкан, ту етнолошку старудијарницу“ (125). Треба подсетити и да је балканске Словене Енгелс називао „отпадом народа“¹⁶, а Маркс нарочито „с коца и конопца“¹⁷.

А друго, по уверењу Немаца, „најприроднији правац за економско продирање налази се за Немачку преко Балканског полуострва, на Левант и Малу Азију“ (246). Косић наводи речи чувеног Ернста Хекела (Ernst Haeckel, 1834–1919), професора Универзитета у Јени: „Рад немачког народа око развоја, културе и цивилизације даје право немачком народу да заузме Балкан, Малу Азију, Сирију и Месопотамију и из њих истисне данашње немоћне и неспособне расе“ (303).

¹⁶ Карл Маркс (Karl Marx, 1818-1883) и Фридрих Енгелс (Friedrich Engels, 1820–1895), *Дела*, т. 9 [новембар 1848–јули 1849], Институт за међународни раднички покрет и Просвета, Београд 1977, стр. 142; 145.

¹⁷ Исто, *Дела*, т. 9 [новембар 1848–јули 1849], стр. 125.

Немци ни после Првог светског рата нису изменили свој надмени став према Словенима, а нарочито према Русима – између осталог и зато што од њих нису поражени ни у једној бици, иако су сам рат изгубили. Додатни разлог за потцењивање Руса био је тај што су Немци веровали појединим руским интелектуалцима или руским књижевним јунацима, који су о Русима лоше говорили. О томе пише Иван Солоњевич (1891–1953) – Рус који је у Немачкој провео десет година, уочи и за време Другог светског рата (1938–1948) – у својој књизи *Народна монархија* (1951). Немци су веровали руским интелектуалцима када су лоше говорили о Русима, прво, зато што им се то уклапало у сопствене предрасуде о Русији, а друго, зато што су здраворазумски закључивали да руски коментатори ипак најбоље познају свој народ – не схватајући колико су се поједини кругови руске елите одродили и постали странци властитом друштву¹⁸.

Немци су, рецимо, читали Максима Горког и његову књижицу *О руском сељаштву* штампану у Берлину (1922)¹⁹ и веровали да он даје праву слику руског друштва. Тај есеј, наиме, како Горки каже одмах на почетку, говори „о руском народу, јер је сељаштво његова већина“²⁰. Руског сељака, по Горком, одликује „мноштво сујеверја, без икаквих идеја“ (9). Руски сељак заправо није истински религиозан: „разарање (од стране бољшевика – С. А.) манастира које је народ дубоко поштовао и који су одиграли велику историјску и религиозну улогу – древне Кијевско-печерске лавре и Тројице-Сергијева лавре – није изазвало ни протесте, ни немире у сељаштву“ (29). Сељак није ништа рекао ни када су месни совјети уништили све мошти до којих су дошли. Побунио се тек када му је узето жито за исхрану Москве и Петрограда – дакле, тек када се уплашио да ће да умре од глади (*истио*). Руски сељак, дакле, нема *виших* очекивања, већ ако му се пусти да живи како је навикао – с елементарним потрепштинама – он ће бити миран и послушан.

Не постоји, објашњава даље Горки (23), никакав „доброћудни, замишљени руски сељак, неуморни трагач за истином

¹⁸ Солоњевич, *истио*, стр. 124–126.

¹⁹ Максимъ Горькій, *О Русскомъ крестъянствѣ*, Издательство И. П. Ладъжникова, Берлинъ 1922, https://vtoraya-literatura.com/pdf/gorky_o_russkom_krestyanstve_1922_text.pdf.

²⁰ Горькій, *истио*, стр. 5; навођење страница даље се даје у загради.

и правдом, о коме је руска књижевност 19. века тако убедљиво и прелепо приповедала свету“. Руски сељак је, заправо, тумачи Горки, примитиван и лењ, научио је да трпи и да се задовољи малим. Сав његов свет су обзори његовог села, што се види из пословице: „Не плачу у Рјазану због суше у Пскову“; није га много брига ни за муке и патње другог Руса, јер верује да му је он, у суштини, супарник – како каже пословица: „Људи умиру, нама путе утиру“²¹. Рус је навикао на муку и сатирање, па и сам каже: „Сељак је као шума, сечеш је и палиш, а она сама од себе расте ли, расте“ (стр. 38).

И такав, „тешки руски народ – лењ, немаран и недаровито опружен по својој земљи“ („тяжелый русский народ, лениво, нерадиво и бесталанно лежавший на своей земле“; стр. 42), бољшевици сада, објашњава Горки, покушавају да поправе тако што би од њега, по западном узору, направили „пословни народ, неповерљив и равнодушан спрема свему што нема непосредне везе с његовим (чисто материјалним – С. А.) потребама“ (стр. 44). Па како онда Немци када ово прочитају, пита се Солоњевич (270), могу да одоле а да не крену у освајање земље препуне *идеалних кметшова*, људи „вечно покорних судбини“?

„Цела немачка концепција освајања Истока била је у целисти преузета из дела руских интелектуалних вођа: главне мисли (о Русима – С. А.) А. Розенберга готово су *дословно преписане* од Максима Горког“²². Горки је, рецимо, на другом месту, писао о Русима као *анархоидном мношћу* које никада не би било у стању да направи државу да га странци нису подјармили или постали његова елита: „(Руска) држава је изграђена готово случајно, чисто механички, на изненађење већине њених честитих грађана (Руса – С. А.), снагом Викинга, Татара, балтичких Немаца и полицајаца“²³. Исту идеју готово дословце *ионавља* Алфред Розенберг (Alfred Rosenberg, 1893–1946), нацистички идеолог, у чувеном делу *Мии*

²¹ „Люди мрут – нам дороги трут“; 37.

²² Солоњевич, *истио*, стр. 124; в. 149.

²³ „[...] государства построенного едва ли не случайно, чисто механически, к удивлению большинства его честно мыслящих граждан, силами варягов, татар, остзейских немцев и околоточных надзирателей“; Максим Горький, *Лев Толстой*, 1919, <http://gorkiy-lit.ru/gorkiy/vospominaniya/lev-tolstoj.htm>.

двадесетог века (*Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, 1930): „Русију су заправо створили Викинзи. Германски елементи успели су да унесу ред у хаос руских степа и организују становништво у државни облик који је омогућио културни развој. Улогу Викинга доцније су преузели ханзеатски Немци и западни имигранти уопште. Од Петра Великог, балтички Немци водили су (руску) државу, што се видело чак и почетком 20. века по утицају снажно германизованих народа Балтичког приморја“²⁴. Стога, закључује Розенберг, када размишљамо о будућности, ако је инертним и недржавотворним Русима потребна *иво́згена гадиља*, нема никакве сумње да управо Немачка треба да игра ту улогу²⁵.

Код Розенберга, такође, погрешна оцена Руса није долазила само од преузимања арогантних идеја Горког, већ и због комичног неразумевања онога што је Достојевски написао. Розенберг је тачно препознавао да је „Достојевски лупа за руску душу“²⁶. Међутим, ево шта је о Русима закључио читајући великог писца. Руски дух, по Розенбергу, почива на доктрини о *пашњи* и *саосећању*.

- „Достојевски прилично отворено говори о апсолутној, дубоко укорењеној чежњи Руса за патњом, за непрекидном патњом, у свему, чак и у забави; а идеја патње уско је повезана с *пашчињавањем* и *одсујивом индивидуалношћу*“²⁷.
- „Има нечег нездравог, болесног, подмуклог у руској крви, што изнова и изнова фрустрира (...). Баш као што рањени човек изнова и изнова проживљава и разгледа своју рану, тако ће и човек (Рус), болестан од душе, разматрати (бескрајно) своја унутрашња стања“ (172).

²⁴ Alfred Rosenberg, *The Myth of the 20th Century: An Evaluation of the Spiritual-Intellectual Confrontations of Our Age*, <https://www.nommeraadio.ee/meedia/pdf/RRS/Alfred%20Rosenberg%20-%20The%20Myth%20of%20the%2020th%20Century.pdf>, стр. 111–112.

²⁵ Уп. Солоњевич, стр. 151.

²⁶ Rosenberg, *истио*, 171; слично и Кисинџер: „To understand Putin, one must read Dostoyevsky“ (RM Staff, „Kissinger on Russia: Insights and Recommendations“, *Russia Matters*, July 22, 2019, <https://www.russiamatters.org/analysis/kissinger-russia-insights-and-recommendations>)

²⁷ Rosenberg, *истио*.

- „Достојевски је све што је болесно, сломљено и пропало прогласио људским. (...) Понижени и прогоњени постали су хероји, епилептици су постали предмет дубоке бриге човечанства, као и неприлагођени, попут пропалих светих просјака Средњег века или Симона Стилита“ (173).
- „Ламентирање Достојевског о снази *шапе* заправо је беспомоћно муцање *ошрване крви*. Као највећу вредност она ствара *чежњу за њашњом, за њонизношћу, за љубављу према свима*; то је потпуно супротно природним нагнућима; некада је тријумфални Рим ослободио Европу од отрова египатског, афричког и аскетског *мазохизма*“, а данас ће то да уради немачки дух чији су хероји Ахил, Фауст, Леонардо, Вагнер или Фридрих Велики – он ће „обавити прочишћење, једном заувек, од ове руске болести“ (174).

Розенберг тврди да Смердјаков, из *Браће Карамазових*, симболише то руско „сасређење свега ропског, лишеног макаквих виших тежњи“ (173). Зато је с большевицима – а сетимо се оног што Горки говори о большевичкој идеји свођења Руса на *чисто материјално* – дошло до тога да је заправо „Смердјаков завладао Русијом“ (175). Да подсетим, Смердјаков код Достојевског *жали што Наполеон није успео да њороби Русију*: „и камо среће да су нас покорили баш ти Французи, паметна нација покорила би веома глупу и присајединила би је себи“²⁸. Розенберг из свега овога закључује да су большевици врхунац дегенерације једног „расно и духовно болесног националног тела“ (175), те да је тако дегенерисану масу, која ужива у *њашњи, њошчињавању и љубави према сваком живом*, лако покорити а средиште остатка дебольшевизоване руске државе потиснути дубоко у Азију (434).

И нису само Немци, тих година, погрешно процењивали Русе и њихову борбеност и виталност. Рузвелт се у својим записима сећа да Черчил уопште „није веровао у руски отпор“ Немцима; а чак је и тадашњи амерички министар војске сумњао да „руски отпор“ Хитлеру може да потраје дуже од *три*

²⁸ Фјодор М. Достојевски, *Браћа Карамазови I*, <https://cetvrtagimnazija.edu.rs/wp-content/uploads/2012/04/Dostojevski-Braca-Karamazovi.pdf>, стр. 181.

месеца²⁹. Како су се само сви изненадили! Немачки ратни извештаји из 1941. пуни су искрене неверице – зар се *и*ако туче тај тупави, лењи и анархоидни руски мужик? „Нисмо могли да се начудимо Русима. Њих, узгред, уопште није било брига што су им главне снаге поражене. (...) Чак и опкољени Руси тврдоглаво су наставили да се боре“. (...) „Било је случајева када је комплетна посада себе дизала у ваздух, не желећи да се преда. Извештаји са фронта потврђују да се Руси боре до последњег човека“³⁰. Амерички новинари били су, такође, запрепашћени гледајући руског војника како, с комадом бајатог хлеба у зубима и са сламом под шињелом (како би лакше пловио), прелази полусмрзнуту Одру и води коначну битку с последњим остацима Хитлерове паневропске, расно и културно супериорне, *неободиве* армије³¹.

Сви су заборавили да су ти, наводно, килави, анархични, мазохистички и примитивни Руси претходно „једну за другом смрвили највеће (тадашње) војне силе: Монголе, Пољску, Шведску, Турску и Француску“ (*истио*, 121). Пољаци су чак освојили и запалили Москву 1612, а Французи су исто учинили 1812. Али, ратови су се, некако, свагда свршавали руским победничким парадама у Берлину, Паризу, Бечу, Варшави, Риму, Стокхолму... „Овамо су надирали сви; и сви су доживели једну исту судбину: коначни и неумитни пораз“³². То је оно што називам *погрешном проценом* због коришћења *искварених извора информисања* и *неразумевања ауθενитичних показања*. А такве грешке, када су велики народи у питању – попут руског, историја тешко опрашта.

С друге стране, Срби су демографски мали народ, али историјски важан. И с нама је Запад правио грешке, због чега смо их више пута изненадили („непредвидљиви Срби“³³) – само зато што су нас погрешно процењивали. А то је често било јер су одвећ веровали овдашњим *познаваоцима*. Проблем

²⁹ Владимир Ростиславович Мединскиј (Владимир Ростиславович Мединский, 1970–) *Рај: митови СССР-а (1939–1945)*, Службени гласник, Београд 2018, стр. 355–6.

³⁰ *Истио*, стр. 140; 142; 144.

³¹ *Истио*, стр. 147.

³² *Истио*, 122.

³³ „Die unberechenbaren Serben“; „Mit Eisen und Blut“, *Der Spiegel*, 13. 8. 1995, <https://www.spiegel.de/politik/mit-eisen-und-blut-a-8aa57926-0002-0001-0000-000009206794?context=issue>

је што су ти „познаваоци“, најчешће припадници компрадорске (аутоколонијалне) елите, одавно били пресекали везу са сопственим народом, познавајући Србе само на нивоу негативних аутостереотипа. Много сам већ писао о тој *меншалној матирици*, која укључује *наопако* (дакле, неистинито) виђење сопственог народа³⁴. Стога, кад Запад, као главни извор обавештавања о Србији (на основу ког образује мишљење о нама), користи оно што им кажу тзв. *liberal Belgrade groups*, онда је схватљиво зашто има погрешне процене и доноси погрешне одлуке.

За ову прилику, навешћу, као својствен, пример како је Запад, почетком двехиљадитих, формирао мишљење о томе *колико је Србима сџало до Косова*. Западњаци су користили два извора информација: 1. истраживања јавног мњења и 2. мишљење *познавалаца*. Рецимо, у истраживању јавног мњења Србије, из јуна 2003. године, утврђено је да се с исказом „Косово и Метохија су изгубљени за Србију“ слаже чак 55% испитаника, 23% нема став, док свега 22% не мисли тако³⁵. И друга истраживања, ексклузивно рађена за западне наручиоце, често су показивала исто. Но, било је то, најчешће, јер су Западњаци, као извођаче истраживања, по правилу ангажовали људе из *liberal Belgrade groups*. А они су отприлике овако постављали питање: *До чега вам је највише сџало* – до посла; здравља; породице; сигурности; деце; Косова...? На основу тако формулисаних питања наши *либераши* слали су, затим, извешатаје како је Косово за Србе, по приоритету, негде на последњем месту. И Запад им је веровао.

Такође, и тзв. креатори јавног мњења из *liberal Belgrade groups* сервирали су западњацима сопствено мишљење као *мишљење свих Срба*. А оно је, гле чуда, савршено одговарало западњачким стереотипима, предрасудама и *wishful thinking* пројекцијама. Ево примера. Чувене су вечере у Америчкој амбасадри на којима америчке дипломате разговарају с нашим *медијским радницима*. Како ми је испричао један од њих, у

³⁴ Слободан Антонић, *Вишијевска Србија*, Чигоја штампа, Београд 2011, стр. 61–183, <http://skr.rs/znEz>; *Културни раи у Србији*, Завод за уџбенике, Београд 2008, <http://skr.rs/znEa>.

³⁵ Јован Комшић, Драгомир Пантић, Зоран Ђ. Славујевић, *Основне линије партијских подела и мојући ирваци полиитичкој ирепуритивсавања у Србији*, Институт друштвених наука и Friedrich Ebert Stiftung, Београд 2003, стр. 70.

раздобљу 2000–2004, међу најгласнијим у објашњавању да је Косово за Србе *девети руйа на свирали* био је Александар Тијанић. „У Србији је до Косова стало само патријарху Павлу!“ – сентенца је из Тијанићевих вехементних излагања која је присутнима остала у сећању.

Да не буде да се ослањам на причу из друге руке, ево Тијанићевог програмског текста управо из тог времена, под називом „Шта ће Србима Косово“³⁶. У том чланку, Тијанић лепо објашњава да „Срби масовно лажу да воле Косово“, које је за њих тек „лажна заклетва“. То се види из чињенице да су Срби, 1999. године, „оставили Косово певајући“, а што је, по Тијанићу, „рационално, охрабрујуће, чак“. „У претходној деценији“, објашњава даље Тијанић, „разорени су сви национални митови“, а Срби су сада једноставно, „нација костимирана и препарирана да крене на сопствену сахрану. Да се наједе и напије на даћи, изнад намештаја од чамовине“. И управо таквим „осиромашеним, смањеним, апатичним Србима – усред борби за буквално преживљавање“, поентира Тијанић, „експоненцијално *опада* интересовање за Косово“. „Зато је нулта тачка почетка стварања српске будућности – *избацивање Косова* из унутрашње српске политике. Шта је то сем *признавања фактичкој ствања*?“.

А сада, обратите пажњу на чињеницу да је Александар Тијанић, који је овако писао (и говорио) 2003. године, наредне године постао дикректор РТС-а. Затим, обратите пажњу на то да је Тијанића – који је имао *шакав* став о Косову – за директора РТС-а поставила влада за коју се и данас може рећи да је међу *папирношким* владама после 5. октобра. Коначно, обратите пажњу и на чињеницу да је Тијанић остао на месту директора РТС и пошто је пала прва Коштуничина влада; и пошто је пала друга Коштуничина влада; и пошто је пао Тадић; и пошто је власт, најзад, преузео Вучић... А и да није умро, Тијанић би, највероватније, и данас био директор „јавног сервиса европске Србије“. „Он је био избор истинске српске *дубоке државе*. А њом владају западњаци“, објаснио ми је овај феномен Слободан Рељић, добар позанавалац медијско-политичких прилика у Србији. „Та *дубока држава* била је, у најважнијим стварима, изнад Коштунице; била је изнад Тадића; била је изнад Дачића; а сада је у много чему и изнад Вучића.

³⁶ Александар Тијанић, „Шта ће Србима Косово“, *НИН*, бр. 2736, 5. јун 2003, <http://www.nin.co.rs/2003-06/05/29232.html>

Тијанић је био њен избор, као неко ко је имао да објасни првенствено Србима да је Косово *изјубљено*“.

Али све процене из 2003. године, или оне из 2008. године, да су Срби дигли руке од Косова – због чега ваља удовољити максималним арбанашким захтевима – показале су се погрешним. Због тога Запад и данас, 2021. године, главиња са Србијом око Косова. Западњаци се сада надају да ће неко из Србије да *пошмише*. Но, чак и да се то деси, то *неће бити крај*. Јер то су Срби; Die unberechenbaren Serben.

Русија и Србија као беле колоније

Пошто сам описао, на примеру Немаца, колико је Запад до сада лоше процењивао Србе и Русе, а због чега је направио неколико погрешних предвиђања и повукао неколико погрешних потеза, сада ћу изнети какве је све планове иста та Немачка имала са Србима и Русима након очекиване победе у Другом светском рату. Зашто се враћам у историју? Хитлера и нацизам често доживљавамо као инцидент у повести Запада. Али, Хитлер је заправо само *ошворено* најављивао да ће у Европи да уради оно што је Запад *већ на друћим месћима урадио*. Као што ћемо видети, Хитлер је истребљење Индијанаца узео као модел колонизовања словенских земаља, а посебно Русије.

„Било би најбоље када би Србија једноставно нестала с географске карте“ – то мишљење је владало, сведочи Херман Нојбахер (Hermann Neubacher; 1893–1960) међу немачким вођама 1941. године³⁷. Али, исто мишљење налазимо и у *The Manchester Guardian* (како се *Guardian* звао раније), у августу 1914: „Када би физички било могуће одвући Србију на сред мора и тамо је потопити, ваздух Европе би одмах постао чистији“³⁸. Разлика између Хитлера и Енглеза, заправо, била је тек у томе што је Хитлер брутално најављивао да ће да уради – а и опослио је колико је стигао – оно што су други Западњаци радили спорије и суптилније, оно што се нису још усу-

³⁷ Милан Ристовић, *Немачки нови поредак и Југоисточна Европа (1940/41–1944/45): планови о будућности и пракса*, 2. изд. Службени гласник, Београд 2005, стр. 89.

³⁸ Милорад Екмечић, *Рајни циљеви Србије 1914*. Српска књижевна задруга, Београд 1973, стр. 53; слика: <http://skr.rs/znE3>.

дили да предузму, или пак оно што нису ни били у могућности да ураде.

За разлику од Кајзера, који је желео ширење ка Блиском Истоку и прерасподелу афричких и азијских колонија, Хитлер је првенствено желео да *колонизује словенске земље*, најпре од Балтика до Црног мора, а онда и до Урала. У *Мајн кампфу* (*Mein Kampf*, 1925/1926) он пише да је Кајзер грешио што је гурао Немачку на југ. „Када данас у Европи говоримо о новом тлу и земљишту“, писао је, „у првом реду мислимо само на Русију и њој потчињене рубне државе. Изгледа да сама судбина жели да нам да путоказ. (...) Огромно царство на истоку зрело је за слом“³⁹. Хитлер је, иначе, многа решења преузимао са Запада. Као што је показао Џ. Витман, у књизи *Хитлеров амерички модел* (2017)⁴⁰, расни закони из САД били су правна инспирација за расне законе Трећег Рајха. Џон Толанд је, у књизи *Хитлер: коначна биографија* (2014)⁴¹, показао колико је систем индијанских резервата, с истребљењем домородаца епидемијама и изгладњивањем, импресионирао Хитлера. Фирер је често, каже Толанд, пред немачким вођама „хвалио ефикасност америчке ликвидације `црвених дивљака` глађу и у неравноправној борби“⁴².

„Као страсни читалац књига Карла Маја“, пише Џ. Пул у књизи *Хитлер и његови тајни партнери* (1997)⁴³, „често је говорио о Русима као о *црвенокошцима*. Видео је паралелу између сопствених напора да запоседне и колонизује Русију, с освајањем америчког Запада“⁴⁴. Говорио је да на европском Истоку за Немце „постоји само једна дужност: германизација

³⁹ Четрдесет четврто, нескраћено, издање на немачком, стр. 742–3; нав. пр. Александар Лебл, „Опасно незнање или нешто више“, *Данас*, 16. новембар 2008, <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/opasno-neznanje-ili-nesto-vise/>; уп. Мединскиј, *истио*, стр. 118.

⁴⁰ James Q. Whitman, *Hitler's American Model: The United States and the Making of Nazi Race Law*. Princeton University Press, Princeton, N.J. 2017.

⁴¹ John Toland, *Adolf Hitler: The Definitive Biography*, Anchor Books, New York 2014.

⁴² John. Toland, *Adolf Hitler*, 1st ed. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1976, p. 802.

⁴³ James Pool, *Hitler and his secret partners: contributions, loot and rewards, 1933–1945*, Pocket Books, New York 1997.

⁴⁴ Pool, *истио*, стр. 272; уп. Бранко Вукушић, *Словени Индијанци Европе*, Пешић и синови, Београд 2015.

путем насељавања Немаца и третирања мештана као црвенокожаца⁴⁵. Чак је препоручивао официрима да читају Карла Маја, како би видели све начине борбе с урођеницима⁴⁶.

Како су Немци замишљали колонизацију Русије и источне Европе? У *Ојштем џлану за исток* (*Generalplan Ost*, 1942) била су предвиђена три типа немачких пољопривредних имања, преко којих би се извршила колонизација словенских земаља између Балтика и Црног мора: индивидуална (25–29 ha), средња (40–100 ha) и велика (250 ha). Колонизацију је требало да изврши од 6 до 12 милиона Немаца, који би се населили у областима с којих би се, преко Урала, уклонио 31 милион Словена. Протеривање би обухватало 65% Украјинаца и 75% Белоруса, при чему би остало 14 милиона Словена, првенствено као послуга и помоћни радници⁴⁷. План је предвиђао да се започне с три насељеничке колоније: на Балтику (Memel-Narew Gebiet), у Лењинградској области (Ingermannland) и на Криму (Gotengau)⁴⁸. Њихову основу чинили би германски сељаци-ратници, који би живели на породичним или колективним имањима, као у некој врсти војне крајине. Регионална средишта чинили би насељенички градови, њих 36, од по 20.000 становника, повезани мрежом аутопутева и пруга⁴⁹. Колоније би се постепено шириле, све док се не споје у јединствену целину.

Словени би били исељени из својих градова, а на селу би били задржани као пољопривредни радници. Словенско образовање не би ишло даље од читања и писања: „За становнике Истока, који нису немачке националности, могу да постоје само основне школе, закључно с четвртим разредом. У овим ће се разредима учити само рачун до броја 500. Биће подучавани да је божја заповест служити Немцима и бити поштен,

⁴⁵ *Tischgespräche im Führerhauptquartier*, нав. у: „Lebensraum“, *Holocaust Encyclopedia*,

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/lebensraum>.

⁴⁶ David A. Meier, *Adolf Hitler's Rise to Power*, 2000, <http://www2.dsu.nodak.edu/users/dmeier/Holocaust/hitler.html>.

⁴⁷ *Война Германии против Советского Союза 1941–1945: Документальная экспозиция*, под редакцией Рейнгарда Рюрупа (Reinhard Rurup), <https://flot.com/publications/books/shelf/germanyvsussr/10.htm>;

Генерални план Ост, материјал из Википедије, <http://skr.rs/znEM>.

⁴⁸ Карта: <http://skr.rs/znE4>.

⁴⁹ Карта: <http://skr.rs/znEk>.

вредан и умерен“⁵⁰. „Ипак, треба им дати школе које би плаћали, уколико их буду посећивали. Забрањује се да им буде дато више од значења саобраћајних знакова. Садржај географије треба да буде само у основном значењу – престоница Рајха је Берлин и свако је обавезан да је једном у животу посети. Било би довољно да становништво које није немачко научи мало да чита и пише на немачком језику. Математика и слично потпуно су непотребни“⁵¹. Наравно, Руси и остали одмах би прешли на латиницу⁵². „Хитлер је волео да понавља да речи *Русија* и *руски* треба забранити. Дозвољене су само *Московија* и *московски*. После победе Рајха, *Московиџи* ће, једноставно, бити потиснути у своје резервате, као Индијанци у САД“⁵³.

Шта би било са Србијом? Ристовић каже да су постојала два плана за Србију. По првом, поднетом Министарству спољних послова јула 1941, два милиона Немаца (фолксдојчера) из Мађарске, Румуније и Југославије, требало је комуникацију Дунавом и као војна крајина бранила прилаз *Lebensraum*-у с југа и истока⁵⁴. Срби би, по том плану, били исељени из Београда, Смедерева и осталих места уз Дунав. У плану се каже да „Срби морају бити потиснути од Дунава и из Београда, да би се истакла њихова политичка безначајност и како би било спречено, што се у историји често дешавало, да из Београда долазе нове завере против Немачке, поретка на Балкану и у Европи“ (106).

Београд је одабран за срце немачке подунавске државе, као стратешко средиште сливова Тисе, Драве, Саве и Мораве. Он би постао гранична „тврђава Рајха“ (*Reichfestung Belgrad*), из које би се посебно штитила два, за *Grossdeutschland* кључна, привредна ресурса: Ђердап и Борски рудници (105–6). Ђердап је био од суштинске важности због контроле пловидбе

⁵⁰ Тајни Химлеров меморандум, упућен Хитлеру 15. маја 1940; наведено у: Лисраел Гутман и Хаим Шацкер, *Холокауст и његово значење*, превод са хебрејског језика Ана Шомло и Ела Крстић, Завод за уџбенике, Београд 2010, стр. 85.

⁵¹ Хитлерови тајни разговори, 22. јули 1942, наведено у Гутман и Шацкер, *истио*; уп. Мединскиј, *истио*, 122.

⁵² Мединскиј, *истио*.

⁵³ *Истио*, стр. 285.

⁵⁴ Милан Ристовић, *Немачки нови њоредак и Јуџоистична Европја (1940/41–1944/45): иланови о будућности и ѡракса*, 2. изд. Службени гласник, Београд 2005, стр. 101–106; 362–3; надаље ће странице бити у тексту, у заградама.

Дунавом и као место где су Немци намеравали да изграде највећу хидроцентралу у Европи. Хитлер је, 25. септембра 1941, с поносом изрекао да су се сада Немци коначно вратили на „места која су већ била сведоци продора германско-немачке расе: стајали смо на Ђердапу, били смо у Београду, ушли смо у руски простор“ (276). Две недеље доцније, он одушевљено прича о Дунаву као речном „току будућности“ (*Der Zukunftstrom*). Њиме ће се Немачка повезати, преко Црног мора, с бескрајним житницама својих будућих колонија око Дњепра и Дона, затим с изворима нафте око Бакуа (нафтовод је ишао до лука на Црном мору), као и с коповима угља у Донбасу (276)⁵⁵.

Понет запоседањем Белорусије и Украјине, као будућих немачких колонија, Хитлер тада износи своју визију будућности, у којој је Дунав главни саобраћајни ток *Grossraum*-а (немачког привредног простора): „Колики год да буде, канал Дунав-Мајна не може се изградити да буде довољно велик; треба му свакако додати и канал Дунав-Одра; тиме добијамо привредни крвоток нечувеног обима; *Европа ће бити земља неограђених моћности!*“ (276).

Такође, Немци су израдили план (*Grossprojekt „Eisernes Tor“*) који је предвиђао изградњу хидроцентрале на Ђердапу с „производњом струје колико и половина свих немачких централа“ (282). Од Ђердапа би струја била допремана до Граца и Беча, а због близине боксита из Румуније (Бихорске горе) предвиђено је и „подизање једне од највећих индустрија за производњу алуминијума у Европи“ (*истио*). Ђердапску брану градили би руски заробљеници, а сви радови би били завршени до 1947. (282–283)

Други кључни ресурс који је припадао Србији били су Борски рудници. То је било највеће бакарно налазиште у Европи, због чега је Југославија 1941. била на првом месту по

⁵⁵ Дунав је и иначе био главна саобраћајница за превоз масовних роба (*Massengüter*) – нафте, дрвета жита и руда, не само јер је путна мрежа тада била слабије развијена, већ и зато што је превоз речним путем био далеко јефтинији у односу на друмски и железнички саобраћај (Ристовић, *истио*, 277; 286). Рецимо, Дунавом се у Рајх допремала сва нафта из Плоештија (Румунија), које је тада било главно нафтоносно извориште у Европи (278). Зато је Хитлер говорио да „Ђердап, због обезбеђења пловидбе, треба да буде стављен под заштиту Вермахта и под њом да остане за сва времена“ (283).

производњи бакра на континенту⁵⁶. Немци су из Бора 1943. године вадиле и до 50.000 тона руде месечно⁵⁷. И други рудници у Србији били су интересантни за Großgermanisches Reich, попут рудника олова (Трепча, Копаоник, Авала, Ајвалија, Јањево, Леце, Ново брдо и Рудник) или антимона (40% европске производње: Крупањ, Зајача, Лиса и Бујановац⁵⁸).

Све је то, дакле, требало ставити под контролу стварањем подунавске немачке државе, из које би се, као што рекосмо, иселили Срби. Рајхминистар Кросик (Johann Ludwig Graf Schwerin von Krosigk, 1887–1977) најављивао је 1942. као могућу нову „велику сеобу народа“, с масовним исељењем, како је директно набројао, Чеха, Пољака и Срба⁵⁹. Но, сам Хитлер није био одушевљен идејом о Prinz Eugen Stadt. Он је, наиме, планирао да потребних 6–12 милиона немачких колониста европског Истока попуни управо с тих два милиона подунавских Шваба (111–113; 363). Простор балканског Подунавља он заправо и није видео као део немачког „животног простора“ (Lebensraum), већ тек као комад германског „привредног простора (Wirtschaftsraum; 172–173). Хитлер је заправо Балкан доживљавао као „ђубриште малих држава“ (Kleinstaatgeumpel), које само Немци могу да преуреди и упростоје (50–1). После победе Рајха, и те земље би биле стављене у нарочити вазални поредак степенасто поређаних полусуверених и псеудосуверених државица, како се планирало у Берлину (*исто*).

Европа изван Рајха посматрана је као немачки Grossraum (шири простор) у коме би, после победе, био успостављен „хијерархијски поредак народа“ (Rangordnung der Völker/ der Nationen). Чак и Италијани су били свесни да ће у том поретку једино Немци бити на врху. Мусолини је још 13. 10. 1941. говорио да ће и Италија бити сведена на колонију, те да ће можда и она морати да Рајху препусти делове своје територије, попут Трста (334). Балканци, који су и иначе сматрани као слабо погодни за асимилацију (umvölkbar; 83), били би на дну европске хијерархије, а Срби, као „заклети непријатељи поретка“ (361), налазили би се на последњој пречаги – на-

⁵⁶ Милан Борковић, *Контрареволуција у Србији: Квислиншка ујрава (1941–1944)*. Књ. 2, (1943–1944), Слобода, Београд 1979, стр. 103.

⁵⁷ Ристовић, *исто*, стр. 354.

⁵⁸ Борковић, *исто*, стр. 105.

⁵⁹ Ристовић, *исто*, стр. 91.

равно, под условом да у међувремену буду „преваспитани“ (362)⁶⁰.

Срби су зато третирани као један од оних народа, уз Русе и Пољаке, који „*на дући рок* треба да буду под немачким вођством“ (65). За разлику од вазалских држава, попут Хрватске, Словачке, Мађарске, Румуније или Бугарске, које су ипак имале извесне елементе самосталности, Србија и Грчка (која је такође доживљавана као „проблематична“ земља; 70), биле су окупиране територије, у којима је окупациона сила директно постављала управу (360). Србија је стављена под посебно строги режим окупације (стрељано је 62.184 особа⁶¹), а прекодрински Срби су, поврх свега, још били и без милости препуштени хрватском геноциду.

Ипак, чак и „окрњена Србија“ (Rumpfserbien; 285) вероватно да би на крају постала део европског поретка. Али, каква би јој била судбина? Немци на будући европски Völkergordnung, суштински, нису ни гледали као на поредак држава (Denken in Staaten), већ као систем привредних колонија (74–75; 161). Земљама ван Рајха, а поготово оним на ободу Grossraum-а, било би „сугерисано“ да се „клоне“ изградње сопствене „индустрије аутомобила, електричних направа, локомотива, путних и индустријских машина, прецизне механике, хемикалија, боја...“, што би било препуштено само Немачкој. Остали би морали да се држе пољопривреде, рударства и најгрубље прераде сировина, за које се „не тражи нарочито квалификовано радништво“ (187). И на Балкану би се, ради

⁶⁰ Познато је да су Немци ценили Србе као ратнике и да су их зато видели као могући опасан реметилачки чинилац свог новог поретка. Хитлер се вајкао да је покушавао да придобије Србе „обећавајући им Солун“, а „ништа од њих не захтевајући“, да би онда плануо да „никада није био тако згранут у свом животу као 27. марта“, када се једноставно показало да су „Срби само банда завереника“ (89). Нојбахер сведочи да је у врху Рајха доминирало мишљење да „Срби као вечити изазивачи нереда морају бити што више стешњени и притиснути“ (89). Када је предложио Хитлеру 1943. да се Црна Гора прикључи Србији, овај му је одговорио да су „Срби (у историји) показали да имају државотворну снагу, и далекосежне циљеве који досежу до Егејског мора“, те да не треба дозволити да „народ, с таквим политичким осећањем за мисију, постане премоћан на Балкану“ (90).

⁶¹ Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, Рад, Београд 1970, стр. 116, 264.

апсорпције вишка пољопривредног становништва, морала развијати индустрија, али она би била првенствено везана за експлоатацију сировинских ресурса и само за прву фазу њихове прераде (188).

Као део идеје дезиндустријализације, поготово када је реч о наменској производњи, из Србије је, само у току 1941. године, из Војнотехничког завода у Крагујевцу у Немачку одвучено 268 вагона са 4.488 машина! У марту 1943. одвучено је још 43 вагона машина, а у априлу још 37 вагона машина. У другој половини 1943. из Крагујевца је одвезено још 94 вагона машина, из Војнотехничког завода у Чачку 96 вагона машина, из Завода у Обилићу 88 вагона, из Завода у Равњаку код Крушевца 140 вагона, из Војнотехничког завода у Лазаревцу 75 вагона, из фабрике „Вистад“ 84 вагона итд. *„Била је то најорјанитиванија њачка шупе имовине до сада забележена у историји“*⁶².

У свим вазалним европским земљама планирано је да се уклони свака конкуренција привреди Рајха, како би се обезбедила „апсолутна превласт немачких концерна“⁶³. Преостала индустријска постројења у Србији, рецимо, дата су на управу и коришћење руководству 29 великих немачких фирми, а целокупна производња била је намењена за Рајх, тако да „за потребе Србије и српског становништва није остајало скоро ништа“⁶⁴. Једино инвестирање без ограничења било је у развој саобраћајних веза, но оне су служиле првенствено за ефикасније извлачење сировина за Großgermanisches Reich⁶⁵.

Из Србије је, уз руде, за Grossdeutschland масовно одвожено жито и дрво. Већ 19. јуна 1941. објављено је да сељаци морају да предају за откуп сво жито осим 30 кг пшенице или 60 кг кукуруза по члану домаћинства⁶⁶. У 1942. Србија је морала да испоручи 320 000 тона пшенице, 600 000 тона кукуруза и 90 000 тона овса, ражи и јечма (118). „Откуп“ све робе плаћан је новцем који је Србија исплаћивала као контрибуцију за сопствену окупацију (119–120), тако да је Немачка сву робу из Србије дословце добијала бесплатно.

⁶² Борковић, *истио*, стр. 106.

⁶³ Ристовић, *истио*, стр. 200.

⁶⁴ Борковић, *истио*, стр. 108.

⁶⁵ Ристовић, *истио*, стр. 188.

⁶⁶ Борковић, *истио*, стр. 117.

Због извоза дрвета (али и због активности побуњеника), Србија је, иако покривена шумом, практично остала без огрева. У Београду се чак размишљало „да се посеку Кошутњак и Авала, како би се спасило становништво града од наступајуће зиме“ (123). Ипак, уз све то, у Немачкој је процењивано да је заправо „радна снага с Југоистока (Европе) највредније извозно добро које нам ове земље већ сада, а посебно после рата, могу дати“⁶⁷. Балкан је посматран као „неицрпан резервоар радне снаге“ (257), који је Рајху могао да обезбеди „преко три милиона радника“, од чега би бар 1,5 милиона били сезонци (до десет месеци годишње; 255). Рат је ометао већи извоз радне снаге у Рајх, али је само из Србије на рад у Немачку отишло (или отерано) 80.000 радника (268).

Најзанимљивије је да је цео овај колонијални поредак у Европи, за неограничену експлоатацију тржишта, радне снаге и сировина, требало да буде маскиран причом о „заједничкој европској будућности“ и Европи „од Шведске до Балкана“ (352). Како би се смањио отпор потчињених народа, још 1940. препоручено је да се уместо израза „немачка привреда великог простора (Grossraumwirtschaft)“ говори „увек и једино о Европи“ (151). „Немачка не тражи да господари државама“, истицано је у пропаганди, већ наводно само то да Европа буде „економска целина“ у којој би се народи „економски употпуњавали“ (155). Ово „употпуњавање“ постало је реалност, након што је Немачка срушила готово све унутаревропске (zwischeneuropäischen) границе (288).

И сам Хитлер заправо је био велики европејац, једино што је он стављао знак једнакости између „европског“ и „општегерманског“ (31–32). Актуелни рат у Европи, наиме, Немци нису видели као чисто освајачки, већ као облик великој економској *преструктурирања*. „Ово није рат за престо и олтар“, објашњавао је Гебелс (31. 5. 1942) – односно, није рат око тога ко ће да влада народима и које ће они религије да буду – већ је ово, подучавао је Reichsminister für Propaganda, „рат за сировине“, пошто ми Немци „желимо једино да инкасирамо“ (150).

Јасно је да би у таквом поретку Србија била тек маргинална колонија, ништа више до немачки магацин из ког се, по потреби, узима јефтина радна снага, храна и сировине.

⁶⁷ Ристовић, *исто*, стр. 255.

Паралеле са савременим приликама су неизбежне, како у геостратешком⁶⁸, тако и у економском погледу. Русија се (за сада) спасила – мада Запад није одустао од амбиције да је као државу распарча, а као културу потчини (по узору на актуелну ватиканску формулацију „посвећења Русије непорочном срцу Маријином“⁶⁹). „Русија – последње колонијално царство“ наслов је чланка у часопису *Амерички интерес*⁷⁰. У чланку се тврди да је оно што заправо одређује будућност Русије њен колонијални карактер. Главна руска колонија наравно је – Сибир. „Ова московска колонија обухвата 75% државне територије“, каже се у тексту, „у њој живи 20% становништва, а обезбеђује између 76% и 78% руског извоза (2014). Без Сибира, руски извоз био би мањи од мађарског“. У чланку се даље описује сва *размера* руске експлоатације Сибира, и указује да би Русима било боље да више пажње обрате на то како да *задрже* своју главну колонију, него што настоје да се прошире на *шуће* територије.

Овај текст лепо показује опседнутост дела атлантистичког интелектуалног и политичког естаблишмента настојањем да се *превелика* Русија смањи тако што би се *ослободила* Сибира.

⁶⁸ „Када се погледа карта данашње Европске уније, она неодољиво подсећа на најдаљи домет немачких војних снага током Првог и Другог светског рата, поготову на источним фронтима. То што су неке православне државе, као што су Бугарска и Румунија, већ у Европској унији, не мора да значи да ту имају места и друге православне државе. Њиховим пријемом у ЕУ остварен је стари немачки стратешки циљ успостављања контроле над Балканом. Не треба заборавити ни чињеницу да су ове две Србији суседне државе биле немачки савезници у Другом светском рату а Бугарска и у Првом светском рату“ (Б. Миличић, „Срушили Југославију зарад немачког царства“, *Вести*, 1. април 2012, <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/214833/Srusili-Jugoslaviju-zarad-nemackog-carstva>).

⁶⁹ John Haffert, *Russia Will be Converted*, AMI, Washington, N. J. 1956, <http://skr.rs/znEX>; „Посвящение России“, материал из *Википедије*, <http://skr.rs/znEc>.

⁷⁰ Vladislav Inozemtsev, „Russia, the Last Colonial Empire“, *The American Interest*, 29. 06. 2017, <https://www.the-american-interest.com/2017/06/29/russia-last-colonial-empire/>. Овај часопис је, иначе, један од огранака утицајног *Националног интереса* (The National Interest), а у њему је Френсис Фукујама председник надзорног одбора.

Исто, познати британски историчар Пол Кенеди објављује текст „Да ли је Русија одвећ велика?“⁷¹. Он тврди да Сибир јесте богат, али да су, због хладноће и удаљености пре свега његовог источног дела, експлоатација и транспорт природних ресурса до европског дела Русије практично неисплативи. Строго рационално посматрано, сматра он, то води закључку „да би Русија требало да напусти већи део Сибира и усредсреди се на своје западне и јужне регионе; јер ако настави да покушава да `модернизује` станишта где влада температура од минус 50, Русија ће и даље слабити“.

Милосрдан савет овог племенитог Британца – да се Русија сама ослободи „већег дела Сибира“ пошто је његова експлоатација за њу „неисплатива“ – на трагу је предлога који је још 1992. године дао Волтер Мид, предавач међународних односа на Јејлу и колумниста Волстрит журнала (*The Wall Street Journal*). Он је предложио да САД искористи тадашњу слабост Русије и једноставно *купи* источни Сибир⁷². Мид је у почетку одредио цену за Сибир између једне и две хиљаде милијарди долара, да би је доцније подигао на три хиљаде милијарди, с тим што би половина износа била плаћена америчком робом. Ако би Руси орачили добијени новац на 20 година, објашњава даље Мид, то би им донело 200 милијарди долара годишње камате – довољно да Русија уђе у клуб најразвијенијих капиталистичких земаља (*First World capitalism*)⁷³. Дакле, и Мидова племенита идеја била је да се Русији, заправо, учини услуга и помогне јој се да се, одрицањем од Сибира, најзад *модернизује*.

⁷¹ Paul Kennedy, „Is Russia too big? Can nation states be too big for their own good?“, *The Guardian*, 19 February 2004, <https://www.theguardian.com/comment/story/0,,1277929,00.html>.

⁷² Walter Russell Mead, „How Bush Could Get a Head on Mt. Rushmore : Russia: When Yeltsin hints that he would part with Siberia if the price were right, the President should make a deal. Jefferson would be proud“, *Los Angeles Times*, July 19, 1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-07-19-op-4526-story.html>; Walter Russell Mead, „A new 'lend lease' on life“, *The Washington Post*, February 20, 1994, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1994-03-06-9403060221-story.html>.

⁷³ Mead, „A new 'lend lease' on life“, *исто*.

Исти предлог дат је и на врхунцу руске слабости, 1999. године, у њујоршком недељнику *New York Press*⁷⁴. „Russia is broke – let's buy Siberia!“, била је основна идеја овог чланка. Истина, каже се у тексту, неко би се могао запитати: да ли би руска политичка елита продала Сибир? Но, одговор је за текстописца „очигледно `да`“. Наиме, имајући у виду карактер руске политичке елите, каже аутор, глупо је и помислити „да ли би такви људи имали било какав проблем с продајом делова своје земље за готовину? Они не само да би за кеш продали рођену земљу, они би за кеш продали и рођену мајку“ („Not only would they sell the motherland for cash, they'd sell their mothers for cash“). Занимљиво је да је овај обесни чланак објављен само три месеца пре него што је Путин преузео управу над Русијом. После тога, због оваквих чланака Руси су престали да се живцирају⁷⁵. Они су просто могли томе да се насмеју.

Да Руси треба да се, како знају и умеју, ослободе Сибира *ако желе у Европу* саветовали су и високи функционери ЕУ. Тако је двоструки председавајући ЕУ парламента Ото фон Хабзбург поручио: „Москва би требало да схвати да је, у нашем времену деколонизације, немогуће одржати постојеће стање од Урала до Пацифика. Онога дана када Русија напусти азијске области које данас зовемо Сибиrom, тек онда ће моћи да се кандидује за чланство у ЕУ – никако пре!“⁷⁶. Наравно, ту је и Збигњев Бжежински који је очински саветовао да би „лабава руска конфедерација, састављена од европске Русије, Сибирске републике и Далекоисточне републике, лакше могла да развије привредне односе с Европом и Азијом, чиме би убр-

⁷⁴ „For Sale: Siberia“, *NY Press*, <http://www.nypress.com/news/for-sale-siberia-DXNP1019990928309289992>.

⁷⁵ Ђорђе Милошевић, „Отимање Сибира“, *НСПМ*, 25. мај 2011, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/otimanje-sibira.html?alphabet=c#yvComment40268>.

⁷⁶ Benedikt Wahler, „Q and A: Otto von Habsburg on EU security“, *Defense News*, Oct. 24, 2005, <https://www.upi.com/Defense-News/2005/10/24/Q-and-A-Otto-von-Habsburg-on-EU-security/16961130186640/?ur3=1>; види и: Avis Krane, „Researcher: The Habsburgs see a united Europe as antagonist to a united Russia“, *Essence of Time*, 18. 10. 2017, <http://eu.eot.su/2017/10/18/researcher-the-habsburgs-see-a-united-europe-as-antagonist-to-a-united-russia/>.

зала сопствени развој⁷⁷ Ту је и изјава уредника британског магазина *The Economist* да се „привреда Русије темељи на *непошћеним приходима* (!) од вађења и продаје природних ресурса” (због чега их, ваљда, треба глобализовати?)⁷⁸, као и чланак у утицајном листу *The Hill*, у коме је објашњен концепт „*контролисаној* распада Русије“⁷⁹ (!).

Као што је добро примећено, „крајњи циљ САД и НАТО је да поделе (балканизују) и пацификују (финландизују) Русију, највећу земљу на свету, чак и да успоставе темељ за њену вечиту нестабилност (сомализацију). Будућност Русије – или заправо више Русија, састављених из слабих и подељених друштава – била би територија која би била деиндустријализована, осиромашена, без икаквих одбрамбених капацитета и без способности за експлоатацију сопствених ресурса“⁸⁰. Атлантистички наратив о руском „колонијализму“ и потреби „деколонијализације Сибира“ заправо служи само као идеолошко покриће за распарчавање и уништење Русије.

Весело је, међутим, да оптужбе о „колонијализму Русије“ долазе управо из нације која је настала тако што је претходно, директно или индиректно, усмртила најмање 10 милиона староседелаца, потпуно затрвши њихову културу и сводећи их на мање од 2% популације⁸¹. И док су Сијукси, Апачи, Вране и остали уништени и расељени, Коми, Евенки, Јакути, Ханти-Манси и други живе тамо где су одвајкада живели. „Русија је једина земља на свету у којој су оригиналне културе најбоље

⁷⁷ Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard: american primacy and its geostrategic imperatives*, Basic Books, New York 1997, стр. 202.

⁷⁸ N. Babić, „Edward Lucas: Rusija nepošteno posjeduje prirodne resurse“, *Logično*, Zagreb, 31. 8. 2017, <https://www.logicno.com/politika/edward-lucas-rusija-neposteno-posjeduje-prirodne-resurse.html>.

⁷⁹ Janusz Bugajski, „Managing Russia's dissolution“, *The Hill*, 01/09/2019, <https://thehill.com/opinion/national-security/424511-managing-russias-dissolution>.

⁸⁰ Mahdi Darius Nazemroaya, „Redrawing the Map of the Russian Federation: Partitioning Russia After World War III?“, *Strategic Culture Foundation*, 10 September 2014, <https://www.strategic-culture.org/news/2014/09/10/redrawing-map-russia-federation-partition-russia-after-world-war-iii/>.

⁸¹ David E. Stannard, *American Holocaust: The Conquest of the New World*, Oxford University Press, US 1994.

сачуване у току последња два века⁸². Они исти који су сопствене староседеоце побили и раселили, сада одједном показују нарочиту забринутост за *културу и благодњање Сибирца*, „покушавајући да их убеди да захтевају више аутономије или чак независност од Москве“ – иако Вашингтону никада није ни на крај памети било да својим староседеоцима да било шта што би личило на руски систем република, аутономних области и самосталних округа⁸³.

Идеја да се мора распарчати најпре СССР, па онда и Русија, заправо, кичма је америчке стратегије светске доминације још од Другог светског рата. Кључну смерницу америчке политике према СССР/Русији представљала је директива NSC 20/1 од августа 1948,⁸⁴ у којој се каже да би, после пораза СССР, три балтичке републике одмах добиле независност, Украјини би био омогућен специјални конфедерални положај, док би за Русију, слично својевременом Плану Моргантаун (*Morgenthau Plan*) за поратну Немачку (1944)⁸⁵, важило следеће начело: „ми морамо имати аутоматске гаранције које обезбеђују да чак и номинално пријатељски режим: а) не располаже убудуће никаквом војном моћи; б) у економским односима да потпуно зависи од спољног света; в) да нема озбиљну власт над кључним националним мањинама; г) да не може да успостави ништа што би било налик на (постојећу) гвоздену завесу”.

У Закону Конгреса САД о поробљеним нацијама, од 6–8. јула 1959. (Joint Resolution of the Captive Nations, № PL-86-90 Public Law 86–90)⁸⁶, осуђује се „агресивна политика *руској* комунизма (aggressive policies of Russian communism) и „империјалистичка политика комунистичке Русије“ (imperialistic policies of Communist Russia), а као „поробљене нације“ рачунају се не само свих 15 совјетских република – дакле, све осим

⁸² Данијел Бесон (Daniel Besson), Интервју, разговарао Слободан Ерић, *Геополитика*, 2010, <http://www.geopolitikamagazin.com/index.php/sr/strategija/53-2010-03-26-13-08-19>.

⁸³ *Исто*.

⁸⁴ Изворни текст: http://www.sakva.ru/Nick/NSC_20_1.zip; препис: http://www.sakva.ru/Nick/NSC_20_1.html.

⁸⁵ „План Моргантаун“, материјал из *Википедије*, <http://skr.rs/znEi>.

⁸⁶ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/58/Page_212_from_STATUTE-073-1-2_Public_Law_86-90.pdf

Русије, већ се и у Русији као „поробљени народи“ наводе Козакија (Cossackia) и Татарија (Idel-Ural). И пошто је СССР најзад разбијен по границама република (1991), сада се као следећи, потпуно природни корак, види „деколонизација Русије“, односно њено даље распарчавање. Љубимица атлантистичког (псеудо)либералног естаблишмента – будући да је четвороструко подобна: као феминисткиња, као ЛГБТ особа, као мојсијевка и као загрижена антипутиновка – Маша Гесен, пита се „зашто би Руска Федерација, састављена од више од 80 делова, од којих већина има различите националне идентитете, различите језике и културе, а где су, као резултат Путинове пљачке, већ настали посебни националиста покрети – зашто би, дакле, ти делови остали заједно?“⁸⁷.

То, где чуда, сасвим одговара предвиђањима Стратфора, америчке обавештајне компаније коју називају и „ЦИА у сенци“ (Shadow CIA), а која у својој пројекцији за раздобље 2015–2025. предвиђа да је „мало вероватно да ће Руска Федерација преживети у садашњем облику“. Русија ће, каже Стратфор, поновити искуство распада СССР тиме што ће од Русије тежити да се отцепе како Северни Кавказ и Карелија, тако и Источни Сибир. То ће „довести до формалне и неформалне фрагментације Русије“⁸⁸. У том смислу, данас се, очигледно, систематски ради на стварању „Сибирца“ као нације, мешавине етничких мањина и сибирских Руса који „не желе да их Москва више експлоатише“⁸⁹.

Сличности са пројектом стварања *Војвођана као нације* случајне су⁹⁰. Као и сличности са тврдњом да је и Космет „срп-

⁸⁷ Simon Shuster, „Q&A: Masha Gessen Sees a Bleak Future for Putin's Russia“, October 9, 2017, *Time*, <https://time.com/4968577/masha-gessen-future-is-history-russia-putin/>.

⁸⁸ „Decade Forecast: 2015-2025“, *Stratfor*, Feb 23, 2015, <https://worldview.stratfor.com/article/decade-forecast-2015-2025>.

⁸⁹ Види: Милошевић, *истио*.

⁹⁰ Види: Слободан Антонић, „Антисрбизам као средство етноинженеринга и сецесионизма“, у *Досије: Аутономна покрајина Војводина*, уредник Чедомир Антић, стр. 173–237, Напредни клуб, Београд, 2014, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2012/12/-Dosije-AP-Vojvodina.pdf>.

ска колонија⁹¹, те да Србија треба да се ослободи Косова, како би коначно могла „да уђе у Европу“. Али, Русија је не само нуклеарна сила која својим бојевим главама штити сопствени територијални интегритет. Што је значајније, на њеном челу се налази и истински патриотска елита која не би „продала сопствену земљу за кеш“.

Што се данашње Србије тиче, очигледно, њен положај није превише далек од оног који јој је био намењен нацистичким планом Б. Промена свести, ограничени суверенитет, дезиндустријализација, приручни извор допунске радне снаге, јефтине сировине, податно тржиште, незаштићени радници, бесплатни рад „домородаца“ (дотирање страних инвеститора)... Све је то и данас актуелно, о чему сам већ опширније писао⁹². Не би смело да нас чуди ако у стратешке интересе атлантизма и даље спада идеја да нас се уклони с Дунава (како би овде било доведено неко друго, погодније становништво). Химлер је својевремено указивао да је „српски народ изграђен столећима у устанцима“, те да с нама треба увек бити на опрезу. Јер, ма како да изгледа пора-

⁹¹ Атлантисти: *Lessons from Kosovo: KFOR experience*, edited by Larry K. Wentz, The Command and Control Research Program (CCRP), Department of Defense U.S, 2002, http://www.dodccrp.org/files/Wentz_Kosovo.pdf, стр. 16; S.J.H. Rietjens, *Civil-Military Cooperation in Response to a Complex Emergency: Just Another Drill?*, International Studies in Sociology and Social Anthropology, Volume 108, Brill, Leiden 2008, стр. 145; Mike Karadjis, *Bosnia, Kosova and the West*, Resistance Books, Sydney 2000, стр. 44 и 176; домаћи компрадори: Дамјан Павлица, „Савремена историја Косова“, *Пешчаник*, 19. септембар 2011, <https://pescanik.net/savremena-istorija-kosova/>; Ненад Полимац, „Лазар Стојановић: Косово је увијек било само српска колонија“, *Јушарњи листи*, Загреб, 1. ожујак 2008, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/lazar-stojanovic-kosovo-je-uvijek-bilo-samo-srpska-kolonija-3295739>.

⁹² Слободан Антонић, „Остати свој у колонији: очување српског идентитета на периферији атлантистичког царства“, у: *Српски идентитетски критеријуми у процесу глобализације*, ур. Милимир Мучибабић и Милош Кнежевић, СКПД „Просвјета“, Београд 2019, стр. 55-76; „О карактеру 5. октобра: револуција, али каква?“, *Двадесет година 5. октобра*, ур. Славиша Орловић и Деспот Ковачевић, Факултет политичких наука и Hanns Seidel Stiftung, Београд 2020, стр. 47-70, <http://skr.rs/znEw>.

жен, „Србин остаје Србин“⁹³. Ми само треба да останемо Срби – и то је довољно.

Вавилонски Запад vs. хришћански Исток: хоће ли нас свладати?

Пре две године у Београду је боравио директор Спољне обавештајне службе Руске Федерације, Сергеј Наришкин (Сергей Евгеньевич Нарышкин)⁹⁴. Том приликом овај главни руски обавештајац поручио је Србима: „Догађаји из Другог светског рата представљају важан подсетник за Русију и Србију. На овој крвавој страници светске историје исписана је *суштина историјске мисије Русије* и њених сродних словенских држава – да свим снагама сачувамо Европу од коначног одвајања од хришћанске традиције и покушаја стварања *Врлој новој свети* на Земљи“⁹⁵.

Наришкин, дакле, не само да борбу Руса и Срба у Другом светском рату види као одбрану традиционалних *хришћанских* друштава од вавилонског расног инжењеринга. Он ту борбу представљава и као *суштинску* за разумевање данашњег света. Наришкин (р. 1954) није било ко. Уз врхунске обавештајне школе, има и докторат из економије (заправо, по нашим мерилима, два доктората: „болоњски“ и „хумболтовски“). По основном образовању је инжењер. С Путином се зна четрдесет година. И такав нам, дакле, *акџер* не говори о економским интеграцијама или о војним савезима. Он нам говори о – *одбрани хришћанства*. Како је то могуће?

Размотримо, најпре, какав то вавилонски пројекат помиње Наришкин. „Није важно да ли се он ствара на култу расне искључивости, цивилизацијске или технолошке супериорности, масовне потрошње или, на пример, тоталитарне доминације сајбер технологије“, каже он. *Врли нови свети*, за Наришкина, управо је парадигма тог *шамној социо-биолошкој инжењеринга*.

⁹³ Ристовић, *истио*, стр. 90.

⁹⁴ Служба внашней разведки наследница је Прве главне управе КГБ и централна је обавештајна служба РФ. Одговара непосредно Председнику Русије, који јој поставља директора.

⁹⁵ Сергеј Наришкин, „У Београду се још виде ожиљци присилне трансплантације демократије“, *Вечерње новости*, 21. октобар 2019, <http://skr.rs/znEg>.

Како тачно изгледа друштво у *Врлом новом свету*? Књига је написана још 1932. године и заправо је генијална антиципација *идеала* данашњег света атлантистичког капитализма. Описује друштво из 2540. године – свет високе технологије, генетског инжењеринга, брзог саобраћаја и до краја развијених медија (7д; преноси се не само оно што се може видети и чути, већ све што се осећа – од глади, до оргазма). Све државе су нестале⁹⁶, постоји само „Светска држава” (The World State; 42) и један језик – енглески (20; 79). Религија је изгубила сваку духовну димензију и свела се на сексуално-наркотичне обреде (31 и даље). Влада култура *вечиће садашњости* и, заправо, *одвраћености* према историји („Историја – то је смути па проспи”; 28; „History is more or less bunk”).

Обезбеђен је идеал вечите младости: људи изгледају једнако с тридесет и с педесет и пет (6). Мушкарци и жене нису *оштерећени* супругом и децом – не постоје породице. Деца се производе вештачким путем, серијски, у лабораторијским творницама, поступком који ми данас знамо под именима „клонирање” и „генетски инжењеринг”. Мушкарци и жене су „слободни од деце” – слободни за бескрајни низ сексуалних односа са стално новим партнерима. Нове и нове сексуалне везе, у том свету сталне, продужене младости, постале су чак и једна врста доброг понашања. Рецимо, главна јунакиња, Лењина (јунаци често носе имена као што су: Маркс, Енглес, Бакуњин, Троцки, Дарвин, Дизел...) признаје да је у вези која траје „већ четири месеца” с извесним Хенријем.

„Лепо богоми”, каже јој на то Фани (Fanny Crowne), најбоља другарица. „И све то време ниси имала никог другог. Је ли тако? (...) Стварно мислим да треба да пазиш шта радиш. Врло је непристојно, пре свега, тако дуго бити само с једним (...) Као да то боли, као да је ружно имати још једног-двојицу поред Хенрија. Све у свему, морала би да се да се пустиш у већи промет” (32–3; 34).

Чак су и деца, од најранијег узраста, усмеравана на „еротске игре и што више сексуалних веза” (26–7). Непрестани секс са што више партнера, наиме, узима се као најбоља прехрана против свих дубљих емоција, а пре свега против – љубави. „Једанпут сам морао да чекам готово четири недеље док

⁹⁶ Олдос Хаксли (Aldous Huxley, 1894–1963), *Врли нови свет* (Brave New World, 1932), „Југославија“, Београд 1967, стр. 28; надаље ће бројеви страница бити наведени у загради.

девојка, коју сам желео да имам, није пристала. – И последица је била та да сте доживели јаку емоцију? – Страшну! – Страшну; сигурно, рече Управљач. Ваши преци су били до те мере глупи и кратковиди да нису хтели да имају никаква посла с првим реформаторима кад су се појавили и понудили им да их ослободе тих одвратних емоција” (36–7).

Заправо, приликом сексуалних односа никаква љубав није пожељна. „Немојте мислити да сам с том девојком имао неке непристојне односе”, каже један од јунака. „Није ту било ничег на емотивној основи, ништа дуготрајно. Све је било потпуно здраво и нормално” – то јест, све се свело на секс (75). Промискуитет је, тако, постао ствар *друштвене обавезе*, знак *лејої йонашања*. „Лејина Краун?” (Lenina Crowne), понови Хенри Фостер (Henry Foster) питање помоћника директора Одсека за предодређивање (Assistant Director of Predestination), повлачећи патент-затварач на панталонама. „А, то је изврсна девојка. Дивна, врло пнеуматична (pneumatic; израз се у роману употребљава похвално, у значењу „лак”, „приступачан”, „удобан”). Чудим се да је још ниси имао. – Не знам како ми се то десило”, рече помоћник. „Али хоћу, свакако. Првом приликом.” (35–6).

Да би се предупредиле нежељене трудноће, у том свету, друштвена конвенција намеће јавно ношење и коришћење „средстава за контрацепцију” (40). Хаксли је, тако, предвидео бејби-пилуле 30 година пре него што су измишљене. А за случај да контарцепција закаже, ту су луксузни „Центри за прекид трудноће”. Један од њих, у Челсију, описује се као „дивна кула од розе стакла”, „осветљена рефлекторима уторком и петком” (91) – као једна врста *јавної йозива* да се дође и обави *чишћење*.

Уз културу сексуалног промискуитета, у овом свету влада и култура хемијских стимуланса, тачније – *култї гроїе*. Не само да дрога није забрањена, већ је и друштвено пожељна. Наиме, приповеда Хаксли, у лабораторијама је, 2086. године, произведена *сома* – „савршена дрога”, „еуфорична, наркотична, благо халуциногена” (43). Она је чак постала саставни део плате нижих класа: „Издаје им се после рада. Четири таблете од по пола грама. Суботом шест” (126). Сви уживају у овој дроги, која им омогућава претварање времена ван посла у масовну сексуалну оргију. Заправо, конвенције сада *налажу* да људи, уместо на некадашња богослужења, иду на званичне сексуалне оргије: на тзв. службе узајамности (solidarity servi-

ces). А главна химна на тим мисама гласи: „Форда славимо, оргије правимо, пуно соме, пуно секса, паримо се без комплекса!” (65).

Трећа састојница тог света је *култи забаве*. У овом свету „бити слободан” истозначница је са „лепо се проводити” (70). Средства за масовну забаву толико су развијена да у „тактилоскопима” публика не само да види и чује, већ и телесно осећа све што се у причи дешава. Јунак је гладан, а онда се добро наједе – и публика ужива у врхунској храни. Јунак жарко жели неку жену, а онда му она, најзад, причињава сваковрсно сексуално задовољство – и публика се у томе наслађује, барабар с јунаком. Тако обичан човек може несметано да утоне у свет забаве и заборава, доживљавајући све нове и нове чулне надражаје (128-130). Уз то, Хаксли је још 1932. године предвидео ТВ у свакој соби у стану (118; 153), као и будаласту, али обавезно сексуално-изазовну музику, која се непрекидно чује, куд год да се крене (“Дражи док не кажем: Важи!/ Воли док ме не заболи,/ док не паднем сва у кому/, љуби, мази у екстази:/ Љубав прија, и ти и ја,/ волимо је као сому”; 128).

Све у свему, то је један до краја модернизован, материјалистички, хедонистички свет, без икаквих састојница традиционалности. *Врли нови свети* је, заправо, *чистиа модерна*. Он је до краја очишћен не само од породице – те су „мама” и „тата” непристојне речи – већ и од уметности, књижевности, религије, философије, историје... Јер, све је то – у поређењу с тактилоскопима – *досадно, неразумљиво, засшарело*... У таквој високотехнолошкој и хиперхедонистичкој „цивилизацији” нико се заправо и не буну. Један од Управљача каже: „Народ је срећан; не висе им о врату ни мајке ни очеви; немају ни жена ни деце, ни сталног љубавника, дакле никог према коме би гајили јаке емоције; тако су обрађени да практично и не могу да се понашају онако како не треба да се понашају. А ако нешто зашкрипи, ту је увек *сома*” (169).

Лоша страна овог света је, ето, тек нешто ранија смрт. Генетски инжењеринг и развијена медицина обезбеђује живот у сталној младости и практично без болести. Ипак, крај је брз и неумитан. „До шездесете године неоштећена младост; онда крц! и готово” (85). Међутим, и у таквим приликама нико се не буну, јер им медији непрекидно понављају општа животна правила као што су: „Уз грам *соме* све се реши, садашње се време смеши” (80); „Боље грам, него срам” (мисли се на дрогу; 43); „Грам у прави час – то је прави спас” (69); „Забаву

од данас не остављај за сутра” (72), итд. Нема алтернативе, о њој нико и не размишља. Јер, сви или раде, или се забављају – ко ће још да се „смара” читањем књига или тражењем вишег смисла у животу. И управо та *безалтернативност* чини поредак суштински *шошалистарним*.

Треба обратити пажњу да наш данашњи свет заправо не тежи Орвеловој, већ Хакслијевој дистопији. Док је Орвелова 1984. негативна утопија *комунизма*, *Врли нови свет* је негативна будућност нашег данашњег, *атлантиситичкој кайишализма*. Док су Орвелова Океанија или Истазија класична индустријска друштва 20. века, дотле је Хакслијева Светска држава 26. века заправо развијено био-технолошко друштво. Код Орвела, наиме, тоталитарна држава влада својим поданицима уз помоћ терора – насиља, страха, тоталног надзора, потчињавања, рата и мржње. Тога нема код Хакслија. Код њега се маса контролише генетиком, васпитањем, медијима и хемијским стимулансима, а темељ контроле су манипулација сексом и потрошњом, које почивају на конформизму и индивидуалистичком егоизму обичних људи. Док код Орвела поредак почива на *казнама и болу* који се наноси непослушнима, код Хакслија се он темељи на *најрадама и чулним ужицима*, које добијају сви који су лојални систему. Орвеловим светом владају господари бола, Хакслијевим господари телесних наслада.

И док су код Орвела људи непрестано надзирани, код Хакслија су наизглед слободни да се препуштају својим жељама (а тек оне су, заправо, предодређене). Тако, док су код Орвела књиге забрањене, код Хакслија људи заправо и *не желе* да читају – јер им много већа уживања пружају тактилоскопи или секс са све новим и новим партнерима. Док је, дакле, код Орвела истина *забрањена*, контролисана и скривена, код Хакслија за њу никог озбиљно *није брига* – јер су сви посвећени забави и телесним ужицима.

Хакслијева иронична визија сутрашњице данас се у многоме остварује у свету који је *хеднозитички*, *материјалистички*, *оппортунистички*⁹⁷ и *шрансхумани*. Атланстичка елита нам,

⁹⁷ Рецимо, о раширености употребе *come* у америчкој елити, глумица Меган Фокс (Megan Fox) – која и сама признаје да је пробала све дроге осим кокаина – каже: „У клубовима (у Холивуду) сви су на дрогама. Познате особе не покушавају ни да сакрију ту чињеницу, осим ако неко у њиховој близини нема фотоапарат. Знам отприлике

дакле, данас не говори ништа друго до то да треба само да се препустимо задовољствима; да обезбедимо ужитке за наша нова, младолика тела; или, како што лакше да имамо секс с *џуђим*, исто тако новим и младоликим телом; о ослобађању од досадног, традиционалистичког морала, о неспутаности импулса („буди свој и следи своје инстикте“), о уживању у веч-ној садашњости и презиру према свему што нам не пружа задовољство *сад* и *огмах*; коначно, ту је и прича о *џрансхуманизму*, као начину да се „успори или елиминише старење“⁹⁸, те „развије техника побољшања човека ... и нових концепата људи“⁹⁹.

Али, ако атлантистички идеални свет почива на биологији, манипулацији примарним потребама (егоцентризму) и на трансхуманом инжењерингу – одакле, онда, баш Руси, па и ми Срби (као „балкански Руси“) да будемо заветници *хришћанства*? Поготово је необично, рећи ћете, приказивати атеистички СССР (1941) као *Христову џврђаву*? За објашњење оваквог мишљења добар ауторитет је немачки мислилац Валтер Шубарт (Walter Schubart, 1897–1942). Као Немац стекао је класично западно образовање, али је као руски зет¹⁰⁰ с интересовањем ушао и у дубину руске културе. Његово дело *Европа и душа Истока* (Europa und die Seele des Ostens, 1938) управо сведочи о суштинским разликама које постоје између западног *молах-мајеријализма* и источног *џприродној* хришћанства.

петоро људи који никада нису конзумирали кокаин – а ја сам једна од њих” (*Правда*, 10. август 2007, стр. 24).

⁹⁸ Милан М. Ђирковић, „Трансхуманизам, наука будућности“, *Елементараријум*, сајт Центра за унапређење науке („јавна институција, коју је 2010. године основало Министарство науке Србије са задатком да промовише науку и технологију“), 23. јануар 2013, <https://elementarium.cpn.rs/naucne-vesti/transhumanizam/>.

⁹⁹ „Трансхуманизам“, одредница српске Википедије, <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Transhumanizam>.

¹⁰⁰ Био је ожењен Вером, русификованом мојсијевком из Летоније, аристократског порекла и високог образовања. Књигу *Европа и душа Истока* Шубарт је посветио управо својој „супрузи и другој, Вери Марковној“.

„Руси су били хришћани и пре но што су прешли у хришћанство“, пише Шубарт¹⁰¹. „Због тога се хришћанство у Русији није проширило мачем, већ само од себе, лако и брзо, тако што је (слободно) изабрано“ (169). С друге пак стране, тврди Шубарт, „Немачка је најнехришћанскији део Европе“ (185). „Немац је нехришћанин у најдубљој скровитости свог срца, он обједињује све нехришћанске црте и он то зна“ – зато што је до краја материјалиста и егоиста (231). „А бити нехришћанин није преступ већ је, нажалост, (есхатолошка) несрећа“ (*истио*).

Такође, и „Француз је по природи атеист. Између `рација` и Бога он ће увек изабрати првенствено оно што је `рационално`. Француском, наиме, владају отворени атеисти од 1905, што се види и по томе је у свим државним школама укинута веронаука“ (246). Уопште, и Француз је једнако прорачунат, егоистичан и ситничав као и Немац (мада је у друштву пријатеља нешто штедрији). Француз је спреман и да се потуче за *идеју*; али, да се одрекне новца – тешко. Француз ужива у ватрометној реторици – пошто се његово образовање првенствено и састоји у овладавању језиком, а не знањем (248). Али, Француз мисли да служи човечанству првенствено тако што свету показује *како треба живети*, тачније – како ваља *уживати*; и све што је изван његовог хоризонта *уживања* за Француза је, заправо, *нерационално и некултурно* (251).

Конечно, „енглеска национална мисија је *свешко јосиодство* и у основи јој леже *разбојничке намере*“ (243). Енглез је, у суштини, гусар у рукавицама од јеленске коже, који, премда *фино* и са *стилом*, ипак систематски и немилосрдно *пљачка* кога год да се докопа¹⁰². „А Американац је Енглез без идеала *центлментства*“ – дакле, тек гусар без јеленских рукавица (244).

И док је основна идеја великих западних народа *искористи ближње*¹⁰³, „руска национална идеја је да спасење чове-

¹⁰¹ Вальтер фон Шубарт, *Европа и душа Востока*, Русская идея, Москва 2000, https://imwerden.de/pdf/schubart_europa_und_seele_des_ostens_ru_2000.pdf, стр. 169; у даљем навођењу број странице ће бити у заграда.

¹⁰² „Енглез није уметник, није мислилац, није војник – он је трговац. Он не тражи ни славу, ни истину, он само иска – добит“ (Шубарт, *истио*, стр. 241).

¹⁰³ „Видимо како Немци увек делују исто, у XX веку раде исто што и у IV веку“ (Солоњевич, 110) – оробљују ког стигну. И кад су рушили

чанства првенствено долази од Руса” (194). Темелна руска идеја, наиме, по Шубарту – а која је непорециво *хришћанска* – јесте да се Русија мора нарочито *жртвовати*, односно, да Руси морају штошта *годашној* учинити, како би се човечанство спасило¹⁰⁴. Комунизам се у Русији, тврди Шубарт, не би одржао ни пар месеци да се није сасвим ослонио управо на ову *дубоку руску идеју*. Трећа Интернационала или Трећи Рим – за Русе је на неки начин свеједно. Они своју судбину виде као стопљену са судбином *целој човечанства* (194–5). „Чадајев¹⁰⁵ је назвао Русе *јединим Божијим народом новога доба*, оштро их противставивши осталим европским народима који су се одрекли Бога” (197). То се види и по крајњој руској *теос-трайешкој* идеји – ослобођењу Цариграда. Руси, наиме, објашњава Шубарт (200), не желе да ослободе Цариград само због мореуза и слободног морског пролаза. Ако би једино то хтели, Руси би били као и Енглези. Не, Руси заправо желе Цариград јер сањају да *враше крсти* на куполу Аја Софије (*истио*). То је типичан танцедентни и есхатолошки „руски месижани-

Рим, и кад су рушили Византију (117), и кад су у XII веку освајали Прибалтик, па и сад, када у XX веку освајају Европу, Немци раде исто: побеђене бацају у ропство или их немилосрдно пљачкају (Солоњевич, 119). Али, такви нису само Немци. Карло Велики робио је Бургундију, Шпанци Холандију, Енглези Ирску, а Хитлер Пољску, Белу и Малу Русију... (Солоњевич, 98; 101). Британска колонијална управа глађу је побила преко 60 милиона Индуса (Ramtanu Maitra, „British Colonials Starved to Death 60 million-plus Indians, But, Why?“, *Executive Intelligence Review*; Volume 42, Issue 27, 3 July 2015, стр. 20–25,

https://larouchepub.com/eiw/public/2015/eirv42n27-20150703/20-25_4227.pdf), а из Индије извукла 45.000 милијарди долара (Jason Nickel, „How Britain stole \$45 trillion from India“, *Al Jazeera*, 19 Dec 2018, <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/12/19/how-britain-stole-45-trillion-from-india>).

¹⁰⁴ „Енглез види свет као фабрику, Француз као салон, Немац као касарну, а Рус као цркву. Енглез хоће плен, Француз славу, Немац моћ, а Рус – да се жртвује. У односу спрам ближњег, Енглез хоће да профитира, Француз да импонује, Немац да командује, а Рус – неће ништа” (Шубарт, 308). То је зато што је он „човек љубави и слободе”. Рус, наиме, само хоће да је слободан; па, онда – нека и свако други буде слободан.

¹⁰⁵ Пётр Яковлевич Чаадаев, 1794-1856, руски хришћански философ.

зам” (203). Јер, објашњава Шубарт, „Русима влада апокалиптичка машта” (204).

Због тога је руска идеја, верује Шубарт, данас најдубља и најшира *национална* идеја међу свим народима. Тај јединствени народ на себе је узео – пошто је тако једноставно промишљу одређено – да међу другим народима буде оно што је Христ био међу људима: он се примио да *страда* за све, не да влада свима. Смисао руског есхатолошког позвања је, наиме, *задржавање* коначног и општег зла. Јер, као што стоји у Јеванђељу, „и сад знате шта га (Антихриста) задржава да се не јави до у своје време. Јер тајна безакоња већ дејствује, само док се уклони онај који сад задржава“ (2. Сол. 6–7). А *задржава*, испоставља се, народ који је био суштински хришћански и пре хришћанства. И то не зато што је тај народ *расно или религијски йосебан*, већ зато што тај народ оваплоћује идеју *целокујној човечанств*а. Шубарт ту подсећа на мисао Достојевског да је „идеална личност на (постхришћанском) Западу *нашчовек*, а на (хришћанском) Истоку *свечовек*” (141).

„Ми не желимо да будемо Руси“, рећи ће сам Достојевски, „него *свељуди*“: „национална руска идеја је *свечовечност*”. „Шта је снага руске народности ако не стремљење ка свом коначном циљу, ка свесветском (*всемирном*) и свечовечанском (*всечеловеческом*)?“ – пита се Достојевски¹⁰⁶. За Достојевског, наиме, „руска душа и геније руског народа су, можда, најпогоднији (*наиболее способни*) да прихвате идеју свечовечанског уједињења (*всечеловеческојо единения*), братске љубави и трезвеног погледа који опрашта непријатељство, види и поштује разлике, разрешава противречности“ (279). Насупрот појединих западних народа који су склони да „мрзе друге јер не личе на њих“, „желе да живе одвојено од других националности како би се све приграбило за себе“, а „друге националности сматрају за лимун који може да се цеди до миле воље“ (280), стоји „неодољиви инстинкт (*влекущий инстинкт*) руског народа за свесветско разумевање и уједињење човечанства“ (*ко всемирной ойзывчивости и к всеединению человечества*)“ (283).

Достојевски ово аргументује, између осталог, и тврдњом да су Руси прихватили реформе Петра Великог не зато да би

¹⁰⁶ Фјодор Михаилович Достојевски, *Пишчев дневник II*, Рад, Београд 1981, стр. 296; надаље ће број странице стајати у заградаи.

преузели западну моћ, већ како би сами постали оно најбоље што човечанство има, е да би, онда, што *уједињеније* служили људском роду (*истио*, 297 и даље). „Јер ми смо се тада устремили ка поновном уједињењу (*к самому жизненному воссоединению* – „ка најживотнијем сједињавању“), ка свечовечанском уједињењу (*к единению всечеловеческому*)! Ми смо без непријатељства – које се могло очекивати, пријатељски и с нескривеном љубављу прихватили гениј других народа, свих скупа, не правећи племенске разлике, (...) ми смо изразили спремност и наклоност ка свеопштем човечанском поновном уједињењу (*ко всеобщему общечеловеческому воссоединению*; 297).

„Да, мисија Руса (*назначение русской человека*)“, наставља Достојевски, „неоспорно је свеевропска и свесветска (*всеевропейское и всемирное*). Постати Рус, прави Рус, можда и не значи ништа друго до постати брат свих људи, *свечовек* (*всечеловеком*), ако хоћете (подвукао Достојевски). (...) Наша судбина је управо свесветскост, која неће бити постигнута мачем, него снагом братства и наше братске тежње за поновним уједињењем људи“ (297). „Бити прави Рус“, објашњава надаље Достојевски, „заправо значи: настојати помирити европске противречности за сва времена, пружити уточиште европској тузи у нашој руској души, свечовечанској и свеуједињујућој (*всецеловечной и воссоединяющей*), примити у њу с братском љубављу сву нашу браћу, а на крају крајева можда и изговорити последњу реч велике, опште хармоније, коначне, братске слоге свих племена Христовог јеванђељског закона!“ (297–298).

Достојевски разјашњава да он не говори „о економској слави, о слави мача или науке“, већ „искључиво о братству људи, и о томе да је од свих других руско срце, можда, најпогодније за свесветско, свечовечанско братско уједињење; трагове тога налазим у нашој историји, у нашим даровитим људима, у Пушкиновом уметничком генију... Није важно што нам је земља сиромашна, њу је `поробљену сузом својом благосиљао Христ`“ (*Пусть наша земля нищая, но эту нищую землю “в рабском виде исходил благословляя”¹⁰⁷ Христос*; 298).

На исту разлику између (пост)хришћанског Запада и хришћанског Истока – позивајући се, наравно, на Достојевског – упућује и наш Владимир Станојевић, у књизи *О Русији*

¹⁰⁷ Стихови руског песника Тјутчева (Фёдор Иванович Тютчев, 1803–1873) из песме *Эти бедные селенья*, 1855.

и Русима (1912). „Несрећа западног човека сва је у томе што он нема братског начела, већ напротив, има начело појединачно, лично” (191). То се види из тога што „европски социјалиста, проповедајући једнакост, увек саблажњава позивањем на *користи*, говори колико ће то братство донети користи, ко ће колико добити” (*истио*). Насупрот томе стоји *руска хришћанска душа* у којој „личност, пре свега, треба све своје ја, целог себе, да жртвује друштву”, али таквом које тежи вишим (социјалним или хришћанским) циљевима; и што су те есхатолошке сврхе важније, пожртвовање има да буде тим више „без тражења икаквих права, безусловно” (191).

„Руски народ сам хоће да буде Хришћанин (универзални следбеник Христа – С. А.), да се бори за `понижене и увређене`, за `бедне људе`, за `бивше људе`, за оне `на дну`, да и сам буде разапет на Крсту – за правду, за правичност, за љубав и за Срце Христово” (97; начин писања изворни). Отуда, предвиђа Станојевић читајући Достојевског, „Русији предстоји, полазећи са свог земљишта, да изврши светску мисију, да се крене на нов, широк посао, још невиђен у историји” (191).

И код Владике Николаја имамо разлику између Ничеовог *нашчовека* – који је моћан и јак, изнад морала и обичних људи који су му само средство, и *свечовека* Достојевског – који је добар и кротак, а који хоће да спасава управо оне најслабије, оне немоћне и болне... „Свечовек је идеал нас Словена, наш сан, наша неизрецива чежња, наша нада, наша збуњеност“, каже Николај...¹⁰⁸. „Поштујмо, господо, и Ничеа и Достојевског, поштујмо једнога као пророка Запада, а другога као пророка Истока, поштујмо их због њиховог генија и због њихове племићске искрености и смелости, поштујмо их обојицу – но у одсудном тренутку станимо уз Достојевског“¹⁰⁹.

Такође, и Солоњевич, на трагу Достојевског и Шубарта, вели да Русија себе види „само као оруђе Господа Бога, *иза-*

¹⁰⁸ Nicholas Velimirovic, „Shakespeare – The Pananthropos“, *A Book of homage to Shakespeare*, ed. Israel Gollancz, Oxford, University press, H. Milford, 1916, <https://archive.org/details/cu31924013146257/page/n591/mode/2up>, стр. 520–524; навод је са стр. 520.

¹⁰⁹ Николај Велимировић, „Ниче и Достојевски“ (1912), *Сабрана дела владике Николаја*, Глас Цркве, Ваљево, 1996, књига 2, стр. 331–346; <http://www.rastko.rs/rastko-ru/delo/12901>.

брани сасуд за очување истиниће вере, до свршетка векова, и за све народе и људе света. Чак је и 1941. црвена Москва говорила о интересима трудбеника целога света, а смеђемрки Берлин о хиншерланду који ће Немце да снабдева рудама, кобасицама и нафтом¹¹⁰. Руси и Немци – на једној страни вера у айсолушно добро, а на другој у релативну кобасицу¹¹¹ – то је, средином 20. века, била слика сукоба (пост)хришћанског Запада и православног Истока.

Од разматрања Достојевског о Русима прошло је век и по, а од Шубартовог диспута и читавих осамдесетак година. Наравно да се и код Руса штошта променило, а тек код Срба... Но, да ли смо заиста, макар у време Достојевског, били слични Русима? А данас?

Савремени Срби, прихвативши идеологију презентизма – у основи, културрасистичког схватања по коме је данашња генерација ђамейнија од свих претходних – почесто не схватају величину ранијих нараштаја. Али, заправо, истинско је чудо како су наши преци, у условима у којима су пребивали вековима, уопште остали хришћани и – Срби. Почетком 19. века, наиме, Србија је била земља неписмених сељака. Није постојала ниједна српска школа, нити иједна српска културна установа, ако не рачунамо тек пар манастира. У Карађорђевој војсци, од 25.000 људи, само један је знао да пише. У Правителствујушчем совјету (1807), од дванаест министара само четири била су писмена¹¹². Свештенство је било готово сасвим неписмено, а од тројице епископа (1831) ниједан није знао да пише (исто). Уочи устанка у Србији (1804), у просеку, на једанаест села тек једно је имало цркву¹¹³. Свештеници су не само били неписмени, већ су живели и у највећој беди. Један западни путописац забележио је како је видео да свештеник корача на челу погребца „с голим ногама до колена“, а други да је „наилазио на свештенике који су били напола голи и то-

¹¹⁰ Солоњевич, *исто*, стр. 279.

¹¹¹ Солоњевич, 280; Руси западњачке материјалисте често зову „кобасичари“ (*колбасники*); нарочито то налазимо код Достојевског (види: Шубарт, 115).

¹¹² *Србија у модернизацијским процесима XX века*, ур. Латинка Петровић, Марија Обрадовић, Дубравка Стојановић, Институт за новију историју Србије, Београд 1994, стр. 243.

¹¹³ Стојан Новаковић, *Устанак на дахије 1804: оцена извора, карактер устанка, војевање 1804 (с картом Београдској ђашалука)*, Задужбина Илије М. Коларца, Београд 1904, <http://skr.rs/znEt>, стр. 201.

лико мршави да су будили силно саучешће оних који их гледају“¹¹⁴.

Па ипак, иако су вековима пребивали у тако јадном стању, тадашњи Срби нису дозволили *акултуруацију*. Та маса неписмених сељака и одрпаних свештеника није допустила *дехристијанизацију* и губитак народног идентитета. Штавише, успела је да сачува чистоту вере и народно име кроз векове.

Када је први руски конзул у БиХ, Александар Гиљфердинг (Александр Фёдорович Гиљфердинг, 1831–1872), доспео 1857. међу тамошње Србе, записао је: „Стојећи у мраку манастира Дужи и слушајући молитве као и код нас (у Русији), окружен гомилом припростог света, чудновато одевеног, обријаних глава, с црвеним капама у рукама, суморно сетног израза лица – света који на мене, туђина гледа као на рођеног брата, нехотице сам се питао: како се овај народ у удаљеном и непознатом крају Херцеговине, усред незнања, прогањања и искушења, одржао у крилу православне цркве?“¹¹⁵ Хиљфердинг даље примећује да су неписмени Срби, са свештенством које је у тој мери необразовано „да би се врло лако могло, из незнања, заразити лажном науком“, били потенцијално лака жртва кривоверја, пошто им је, због равнодушности туђинске управе, „свако могао прићи и пропагирати шта хоће“. „Шта је сачувало овај народ у чистој вери?“, питао се Хиљфердинг, да би затим одговорио да то може бити само чудновато велика „снага хришћанске љубави, која живи у народу“¹¹⁶.

Наравно, ту је и снага нашег Завета да се истраје и не одступи, упркос свих искушења¹¹⁷. Наш неписмени народ држао се, упорно, снопа истина и норми које је преносио с колена на колено – попут *Видовданске еџике*¹¹⁸ и *Јевросиминој имџера-*

¹¹⁴ Иво Андрић, *Развој духовној живоји у Босни под утицајем џурске владавине*, Свеске Задужбине Иве Андрића, год. 1, св. 1 (јун 1982), стр. 6–258; навод је са , стр. 165).

¹¹⁵ Јован Б. Душанић, *Срби Босне и Херцеговине у XIX веку: борба за слободу и уједињење*, 2. изд. Catena mundi, Београд 2018, стр. 171.

¹¹⁶ Душанић, *истио*.

¹¹⁷ Милош Ковић: „Косовски завет и национални идентитет Срба“, *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, угроженост, заштита*, Српска академија наука и уметности, Београд 2019, <http://skr.rs/znEV>, стр. 113–141.

¹¹⁸ Милош Н. Ђурић, *Видовданска еџика*, Српско академско друштво „Његош“, Загреб 1914.

*штва*¹¹⁹ – ма колико то било тешко и тражило жртава. И тај народ се очувао и победио, а моћни непријатељи су се, на крају, повукли. Такође, наш народ је, у југословенској епизоди своје историје, показао и несвакидашњу тежњу ка братству, ка опраштању и заборау злочина којих је био жртва, ка сједињењу с јучерашњим непријатељем, ка одрицању од сопственог интереса или идентитета зарад више целине (зарад идеје о универзалној држави), те ка свеобухватној самозатајности (од политичке, до културне) – а много од тих склоности показује и данас¹²⁰.

Тачно је, овај данашњи нараштај слабијег је кова од наших предака. Али, и такви какви јесмо – с компрадорском елитом колонијалних колабораната и народом који је мањевише корумпиран конформизмом и малограђанским (материјалним) аспирацијама – ипак смо остали острво у атлантистичком систему, изван вавилонске ЕУ и левијатанског НАТО-а. Како год да се узме, чињеница је да су готово сви наши суседи пристали на атлантистичке императиве и поунутрили их. Као да само с нама, Србима, и после тридесет година, та повесно највећа и неумољива машина за гутање народа, на овим просторима још има извесних проблема. То је тако, било нашом заслугом, било због историјске контингенције, или пак услед деловања каквих дубљих структура/сила. Део могућег објашњења зашто је то тако вероватно лежи и у *духу источної хришћанства* који се, некако сасвим природно, стопио с најдубљим слојем нашег *народної карактера*, што ће рећи – с нашим темељним колективним светоназорима и с нашим најопштијим друштвеним вредностима.

Нешто од тога препознајемо и у ономе што су, комшије нам, Румуни били средином 20. века, а о чему нас извешатава Еуђен Симион (Eugen Simion, 1933). Он пише о јасном тадашњем осећају дела високе румунске интелигенције да Румуни, као православни хришћани, тешко да могу бити део Запада.

¹¹⁹ Бошко Поповић, *Увод у психологију морала*, 2. изд. Научна књига, Београд 1977.

¹²⁰ Слободан Антонић, „ЈУ-утопија 1918–2018“, у *Свој година од оснивања Југославије: искуство српске књижевности, филозофије и културе*, Зборник Крушевачке филозофско-књижевне школе, ур. Марко Недић и Милош Петровић, стр. 83-91, Скупштина општине, Културни центар и Филозофско-књижевна школа, Крушевац 2019.

Није реч била само о номиналној разлици у религији. Нае Јонеску (Naе Ionescu, 1890–1940) сматрао је да је разлика гносеолошка: западни, англосаксонски ум жели свет да *сазна* како би њиме *овладао*, док источноевропски, хришћански ум жели свет да *разуме*, како би открио *смисао светиа и историје* – а из чега би докучио и смисао сопственог живота¹²¹. Мирча Вулканеску (Mircea Vulcănescu, 1904–1952) објашњавао је да Румун види Бога првенствено као вечитог Творца (Биће-којествара), због чега свако од нас може да буде само сведок који препознаје и разумева Божија дела (теофанија) и Божије науме (60–61). Вулканеску, стога, верује да је „за румунског човека свет тек књига знакова, *шрејетник*, у коме све ствари и догађаји добијају смисао” (63).

Занимљиво је како Вулканеску објашњава појаву која је и Србима добро знана – уживање у противречењу, с изразима у којима се меша негација с афирмацијом: „Е баш да није!”, „Како да не!”, „Да, али...” (српско „Мож` да бидне, али не мора да значи”). То није зато што је Румун (Србин) баксуз или погани контраш, објашњава Вулканеску, већ зато што он осећа *сложеност светиа* и одбија једноставна објашњења или решења (66–67). Румун, заправо, свако *коначно* објашњење или решење види као, цитира Симион Вулканескуа, „смањење бивства, пад могућности, устаљење само у једном начину бивствовања, обустављање алтернатива” (68). Иза тог пуког *прошивречења*, које је наизглед деструктивно за колективна прегнућа, објашњава Вулканеску, лежи заправо *озбиљна животиња философија*. Румун се инстинктивно љути на свако поједностављивање у објашњењу, на свако брзање у решењима; јер он је *поколењима у дијалогу с вечношћу*, с целином бивства; и зна да су људски планови *ништиа* у односу на неумитни *Велики план* који морамо да спознамо (68–69).

То је, по суду Вулканескуа, снажно, културом и традицијом усађено, веровање источно-хришћанских народа да постоји

¹²¹ Еуђен Симион, *Румунски еџистенцијализам и евројска метафизика: четџири субјективна филозофа који желе да обнове румунску културу и један књижевни криџичар као неџитор који ошкрива 1943. шеџтар айсурда на румунском језику* (Мирча Елијаде, Емил Чоран, Конџиџанџин Нојка, Еуђен Јонеску и Мирча Вулканеску), Филип Вишњић, Београд 2016, стр. 25–26; 34; даље број странице ће бити у заградаи.

целовитости света и виши смисао дешавања. Реч је о веровању да су догађаји натопљени *нарочитим значењима* (пошто „Бог човеку и народима непрестано шаље знаке”), а које само ваља разоткрити¹²². Ти знаци, које откривамо домишљањем/препознавањем оног што је иза видљивог, објављују нам и нашу судбину и суштински смисао наше егзистенције – јер, „човек без судбине и није човек” (149)

Већину ових идеја, објашњава Симион (111; 113; 115–117), преузео је и даље развијао Мирча Елијаде (1907–1986). Западни човек је, и за Елијадеа, ту *дубинску хришћанску метафизику* изгубио (Веберово *рашчаравање света* [Entzauberung der Welt]¹²³). Он је потонуо у профано, у материјалистичке и сцијентистичке *иразноверице* (130–131). И као што каже Константин Нојка (Constantin Noica, 1909–1987), „Запад се одлучио за *маси*, а не за *културу*” (133). Чак и Емил Сиоран (Emil Cioran, 1911–1995), објашњава Симион (157), у својој румунској фази, верује да народи имају своју *судбину*, те да велике културе могу да имају само народи који су ту судбину *препознали*. То су пре свега Руси, који имају „монументалну сврху”. Због тога данас (средином 20. века) „сви путеви пролазе кроз Москву” (157).

Но, румунски хришћански егзистенцијалисти не мисле ни да је Руска револуција решење. Јер, све су се револуције завршиле тиме да је *зло*, које је требало уклонити, постало још веће (241–242). Мудрије решење било би „да *сачекамо*, да видимо како ће се ствари разјаснити, да *сачекамо* да се судбина испуни, мислећи о њој” (Симион, 247). Да *сачекамо*... О томе Еужен Јонеско (Eugène Ionesco, 1909–1994) у *Прошивошровима* (Antidotes, 1977) каже: „Православна црква је остала ван Историје, али прихватајући Историју, никада није објавила рат Историји. Није се мешала с Историјом. Коегзистирала је. И стално је правила компромисе с епохом. *Никада с небом*. Православна је црква сачувала нешто необично, тајновито, чисто, непроменљиво” (нав. 261)

¹²² Сиоран, рецимо, верује да је Бахова музика јасан, Божији знак да Он постоји (Симион, исто, 174–175).

¹²³ Gottfried Küenzlen, „Max Webber: Religija i raščaravanje svijeta“, *Filozofska istraživanja*, Vol. 25 (2005), No. 3, str. 737–745, Zagreb, file:///C:/Users/Sladja/Downloads/FI_25_098_3_2005_12_Kuenzlen_Gottfried_Weber_i_religija.pdf.

Е то је тај *ауθενџични дух* источног хришћанства. Као што каже Шубарт (107–108), западни човек тежи специјалистичком, *иарцијалном* сазнању. Руси, напротив (и остали источнохришћански народи), хоће *универзални увид* – да разумеју *целину*. То је стремљење ка *целовитости сазнања* (110): Енглез не види у историји никакав дубљи план; историју за Енглеза праве људи – попут њега, који прави машине и путеве (242); међутим, Рус чим мисли о историји одмах почиње да мисли – о Богу; и о његовом Плану; православни хришћанин је уверен да План постоји. Отуда, за православне не може да постоји философија историје без божанског домостроја (*οἰκονομία*; 118–119). И док се Западњак, примећује Шубарт (115), осигурава за све и свашта, православни хришћанин не мисли ни о пожару, ни о саобраћајној несрећи, ни о тучи (граду). Он се узда у Бога. А деси ли се несрећа, он одмах тражи неки виши (дубљи) смисао. Он одбија да тај смисао повеже с губитком новца. Јер, порука коју може да исчита из *несреће* за православног је већа од свих пропалих рубаља.

Закључак

Да ли су ови увиди из 19. и 20. века актуелни и у првој половини 21. столећа? Дубока разлика између европског Запада и Истока – од којих је први постао постхришћански, док се други у великој мери рехристијанизовао¹²⁴ – види се и у снази непријатељства које Запад и даље гаји према Русији, а узгред и према Србији. Јер, како каже Милорад Екмечић, „србофобија је само речица која се улива у море русофобије“¹²⁵. Непромењена је та упорна тежња Запада, баш као и средином прошлог века, да разори Русију. А уз њу некако увек иде и Србија. Као што је лепо приметила једна Американка српског порекла, гледајући тамошњу ТВ, „непријатељи запад-

¹²⁴ Социолошки подаци о данашњим разликама у религиозности запада и истока Европе – због чега је и оправдано говорити о (пост)хришћанском Западу и хришћанском Истоку – наводе се у: Слободан Антонић, *Демоншажа културе: прилози за социологију српског друштва* 2. прош. изд. Catena mundi, Београд 2020, стр. 18–22.

¹²⁵ Наведено према: Милош Ковић, „Русофобија и србофобија: порекло и употреба“, *Политика*, 27. децембар 2016, <https://www.politika.rs/scc/clanak/370857/Pogledi/Rusofobija-i-srbobobija-poreklo-i-upotreba>.

ног света су већ 30 година стабилни и непромењени: Србија и Русија. Грозни православни Срби који су, у терору, преклали огроман број мирних демократских муслимана и не мање страшни руски комунисти који су уништили узгој демократије и слободе у Чеченији¹²⁶

Али, то је већ познат, столетни континуитет *антирусизма*¹²⁷. Такође је, на чисто политичком плану, добро уочено да, штагод да Русија помирљиво уради, Запад од Кремља заправо очекује само једно – потпуну предају. „Москва би могла Украјини да врати Крим, да допрати њене трупе у Донбас, и да обеси Асада на бандеру у Дамаску“, пише Џ. Џ. Цатрас. „Али, санкције би и даље остале, биле би чак и постепено појачане. Русофобни импулс који контролише америчку политику, наиме, не потиче од тога шта су Руси учинили, него ко су. *Russia delenda est!* Непријатељство према Русији није *средство* за одређени циљ – оно *јест* *циљ*“¹²⁸. Дакле, проблем је ко су Руси, не *шта они раде*. И вероватно бисмо већ били сведоци атлантистичког нуклеарног напада на Русију, да Мос-

¹²⁶ Јасна Кривокапићева, „Зашто нам треба непријатељ“, *Преврати*, 2017, <http://skr.rs/znES>.

¹²⁷ О томе више видети: Игор Ростиславович Шафаревич (Игорь Ростиславович Шафаревич, 1923–2017), *Русофобија; Две стазе - ка истом бездану*, превод са руског и предговор Владимир Јагличић, Погледи, Крагујевац 1993; Ђулијето Кјеза (Giulietto Chiesa, 1940–), *Русофобија*, с италијанског превео Александар В. Стефановић, Албатрос плус, Београд 2016; Ги Метан (Guy Mettan, 1956–), *Русија – Зайад: хиљада година раша (русофобија од Карла Великог до украјинске кризе)* (Russie-Occident: une guerre de mille ans – la russophobie de Charlemagne à la crise ukrainienne), превела с француског Кристина Бојановић, Академска књига и Информатика А. Д., Нови Сад и Београд 2017. О антирусизму код нас видети: Дејан Мирковић, *Русофобија код Срба 1878–2017*, Catena Mundi, Београд 2017; Слободан Антонић, „Ватиканска мржња“, *Фонд сјрајшешке културе (Српски сјаав)*, 7. новембар 2017, <https://srpskistav.com/autorski-tekstovi/vatikanska-mrznja/>.

¹²⁸ James George Jatras, „Isolated Trump Flails Helplessly as He Bows to Irrational Policies on Russia and Europe Imposed by Congress“, *Strategic Culture Foundation*, August 4, 2017, <https://www.strategic-culture.org/news/2017/08/04/isolated-trump-flails-helplessly-as-he-bows-irrational-policies-russia-europe-imposed-congress/>; српски превод: Цејмс Џорџ Цатрас, „Немоћно копрцање изолованог Трампа“, *Фонд сјрајшешке културе (Српски сјаав)*, 4. август 2017, <https://srpskistav.com/autorski-tekstovi/nemocno-koprcanje-izolovanog-trampa/>.

ква није, у међувремену, развила нова оружја тоталног уништења, те да није јасно ставила до знања да је *одлучна* да их употреби¹²⁹.

Пошто се тако Русија, тренутно, спасила да не буде рас-тр-гнута, и други непокорни народи добили су прилику да не буду брзо самлевени. Међу њима и Срби. И када данас размишљамо о нашој историјској улози и *судбини*, видимо, још једном, понављање обрасца *раној уиозорења и иредстраже*. „Ситуацију је најпре променило брутално НАТО бомбардовање Србије“, објашњава Солжењичин пост-Јелциновски преокрет у Русији. „Уцртали су (натовци – С. А.) црну, *неизбрисиву линију* – и, то би било поштено рећи, *у свим слојевима руској друштва*“¹³⁰. И Путин се осврнуо на то у којој мери је бомбардовање Србије утицало на отржењење Москве од вере у поштени однос Запада према Русији: „Очекивали смо равноправан дијалог, поштовање наших интереса, отворену расправу о свим проблемима и налажење негде на пола пута“. Уместо тога, уследило је „бомбардовање Београда, интервенција којом је прекршено међународно право. Да ли је Савет безбедности УН донео резолуцију о војној интервенцији у Југославији? Не. То је била једнострана одлука САД“¹³¹. „Генеза Путинове моћи је напад НАТО на Југославију“, уочава се и у једном коментару *Вашиингтон шајмса*. „Руси дуго памте; и *шо* никада нису заборавили. Тај нови, самоуверени војни савез, који на њиховој граници може да ради шта хоће, узнемирио је Кремљ. Често је, током вечере с руским пријатељима у

¹²⁹ То је она чувена Путинова реченица којом је подвукао да ће сваки напад на Русију значити уништење свих: „Чему свет, ако нема Русије?“ (*Зачем нам шакој Мир, если не будет России?*, YouTube, 07. 03. 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=PXUNkKmCXP4>).

¹³⁰ Интервју за *Шпийл*: Christian Neef und Matthias Schepp, „Mit Blut geschrieben“, *Der Spiegel*, 30/2007, 22. 07. 2007, <https://www.spiegel.de/politik/mit-blut-geschrieben-a-8a825686-0002-0001-0000-000052345037>; руска верзија: „Написано кровью“, *Шпийлель*,

http://www.solzhenitsyn.ru/upload/text/Solzhenitsyn_A.I._Napisano_krovju.pdf; навод је на стр. 81 (моје истицање).

¹³¹ „Vladimir Putin Meets with Members of the Valdai Discussion Club: Transcript of the Plenary Session of the 13th Annual Meeting“, *Valdai Club*, 27. 10. 2016,

<https://valdaiclub.com/events/posts/articles/vladimir-putin-took-part-in-the-valdai-discussion-club-s-plenary-session/>.

Москви, разговор скретао ка политици и томе како је НАТО једнострано поступио према Србији. Ако оставимо моралност овог питања на страну – то је гледиште тачно¹³².

Отуда и уверење да су Срби, и овога пута, „бранећи своју земљу и голи живот, примили на себе први удар. Задржали су Звер десет година у балканском лавиринту. Омогућили су урушеној Русији да се прибере и подигне са колена. `А кад је Русија *жива* и стоји *усиравно*, све је на овом свету другачије. Спасоносна равнотежа чини се могућом`”¹³³. Ми јесмо као народ, тренутно, изгубили готово свако самопоуздање и самопоштовање. Томе су допринели како порази у ратовима деведесетих, затим деценију дуге санкције и разарајућа приватизација (која је нанела више штете него ратови и блокада), али и данашњи колонијални положај Србије, а који подразумева доминацију идеологије самомаргинализације и аутовиктимације.

Но, ако погледамо трезвено, у тим ратовима нисмо се тукли с Хрватима и Албанцима већ с целом англосаксонском Империјом¹³⁴, а од пошаста неолибералне приватизације спа-

¹³² Todd Wood, „Russia still angry about Serbia“, *The Washington Times*, May 22, 2015, <https://www.washingtontimes.com/news/2015/may/22/1-todd-wood-russia-still-angry-about-serbia/>.

¹³³ Бранислав Матић, „Велеиздаја на расклапање“, *e-Нација*, 28. август 2017, <http://www.e-nacija.com/u-medjувremenu/389-iza-kulisa/1450-veleizdaja-na-rasklapanje>.

¹³⁴ Због деловања (ауто)колонијалне пропаганде, пристали смо на парцијализацију ратних збивања на: „рат у Словенији (1991)“, „рат у Хрватској (1991–1995)“, „рат у БиХ (1992–1995)“, „сукоби на Косову (1998–1999)“ и „НАТО бомбардовање (1999)“. Међутим, свако ко има мало историјске свести разуме да је ипак реч о истоврсном дешавању, *једном* историјском догађају – тзв. *српском рају Империије*. „Ако `ратове деведесетих` посматрамо са становишта Вашингтона, видјећемо да је у ствари Атлантска империја водила рат против Срба, један рат, који је у етапама трајао од првих сукоба у Словенији до закључења Кумановске капитулације. Империја је водила рат, а Хрвати, Бошњаци, Шиптари били су њени сателити. Империја је водила свој рат, у интересу ширења, а само је стратегију и копнену подршку мијењала према потреби и околностима. Пробој Посавског коридора, пад Книна, битка на Кошарама – само су различити бојеви унутар једног истог рата“ (Владимир Ивковић, „Српски рат Атлантске империје“, *Србиста*, 8. август 2017, <https://srbista.com/2017/08/08/srpski-rat-atlantska-imperija/>).

сила се, на истоку Европе, тек Белорусија¹³⁵ (и делимично Словенија¹³⁶). С друге пак стране, ми по много чему јесмо колонија, али не и по темељном *духу народа*, односно, по дубинском *немирењу* с таквим положајем. Знам да је многе од нас, не само због аутоколонијалне пропаганде, опхрвала малодушност и скепса у погледу способности и спремности нашег народа да се бори и да пружи отпор. Али, с друге стране, постоји у делу наше интелигенције веровање у истоветну сакралну судбину Русије и Србије, у заједничку светскоисторијску мисију¹³⁷. И вера у то да се уз Бога и Свету Русију (Святая Русь) немамо чега да бојимо. Јер „Руси споро седлају, а брзо јашу“ (*Русские медленно зайряіаюш, но быстро едут*).

Остати мудар и послушкивати знаке времена – управо томе је посвећена ова студија-

¹³⁵ Слободан Антонић, „Лукашенко – један необичан експеримент“, *НСПМ*, 20. мај 2009, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/lukasenko-%E2%80%93-jedan-neobican-eksperiment.html>.

¹³⁶ Арсеније Ј. Душанић, Јоже Менцингер, Иван Рибникар, „Домаће или страно власништво у банкама?“, *НСПМ*, 13. мај 2011, <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/domace-ili-strano-vlasnistvo-u-bankama.html>.

¹³⁷ „Управо православни Словени – пре свега Руси и ми Срби – остају последњи озбиљни народи који задржавају зацарење сина погибли („катехон који задржава“). ... Православно-словенска цивилизација заснована је на вишој истини идеала `Царства Небеског`. ... Историја Русије је саставни део историје спасења људског рода. А у свом крајњем исходу, та историја представља замисао Господњу о људском роду која се реализује у историјском времену... појам вишег смисла који је Господ подарио појединим народима“ (Ранко Гојковић, интервју, у: Милана Бабић, „Русија је срушила седам империја зла“, *Нови Стандард*, 24. април 2021, <https://standard.rs/2021/04/24/ranko-gojkovic-ruska-civilizacija-dobra-je-nepobediva-sila/>).

Срећен Пешировић

ЗЛОУПОТРЕБА УМЕТНОСТИ РАДИ ПРОФИТА

Како профитира капиталист мрцварећи раднике лажном срећом?

Према Аристотелу, реални живот човека одвија се између супротних полова, „мукотрпног“, „непријатног рада“ и „доколице“, „слободног времена“, које је повезано са *задовољством*. А то задовољство везује се за још много других ствари и појава. Осим игре и уметности, додали бисмо, овде се сврставају и неуметничке, али и неуспеле уметничке творевине које нам делују пријатно и у чијем присуству уживамо. У античком добу још се није знало за кич, а ни за шунд. Као што је одавна познато природа човека, изискује „не само да *радимо* како треба већ и да будемо у стању да лепо проводимо и слободно време“! Али, када је реч о игри, она једноставно значи „прекид рада“ како би се човек предао „одмору“. Док се „при раду“, вели Аристотел „човек мучи и напреже“, дотле ће му, у слободном времену, игра, а и друга задовољства, попут уметности, бити нека врста *лека*, тј. палијативно средство, помоћу којег се наша душа *релаксира* и *ојушша*. Према томе, само „*уживање* пружа одмор“ души.

Свакако, антички филозоф је сагледао и практичну улогу разбирлиге, рекавши како су игра и друга уживања која су повезани са *доколицом*, у ствари, у функцији одржања рада! *Игра је шу ради одмора*, а одмор мора да буде *пријатан*, јер је он нека врста лека за муку рада, а *забава*, по општем мишљењу, мора да буде и *лепа* и *пријатна*, јер *блаженство* чине *лепоћа* и *пријатности*.

Овим је сасвим прецизно формулисан став о „игри“ који омогућава да разумемо како обичан свет и данас још гледа на проблем игре и уживања као на облике среће.

У модерном времену, сва ова сазнања, биће вешто искоришћена у функцији манипулације радницима, којима ће се баш таквим, релаксирајућим формама сузбијати напетост која расте у све безобзирнијој капиталистичкој експлоатацији.

Ствар је у томе што ће тзв. „инжењери људских душа“, као савремени привезак капиталистичке елите, којој је циљ да омогуће капиталисти да постигне већи учинак радника, искористити поменута знања великих филозофа како би се преко *итре* и *јефтиних* облика забаве, тј. форми *йриземнога задовољства*, постигао *йривид среће* запослених, а чији је крајњи циљ оздрављења њихове радне кондиције која ће послужити даљој експлоатацији! У данашњем неолибералном капитализму, у којем је радни човек у неиздрживом, готово ропском положају, добро се разумело како се могућа катастрофа: излазак радника на улице, као и револуција бројних социјалних група, мора пошто-пото избећи.

Средства масовних комуникација су упрегнута „до даске“! Преко телевизије и радија, а и ван тога, сервира се „најприземнија“ врста музике и забаве, програми попут ријалитија... Све то има за циљ да произведе тотално заглупљивање, „затомљавање свести маса“, тј. убијање у њима и најмањега трачка критичког позиционирања човека према стању света у којем се налази. Све те форме, магијски ритуали за слушавање свести, кореспондирају са духом „потрошачке културе“ – као продужене, десне руке „капитала“, који би да све више расте!

Шта нам говоре чињенице? У савременом неолибералном капитализму „рад“ је на ивици крајње напетости, а прекомерно згртање свеколикога блага капиталиста никада доста! Управо на тој тачки све израженије опасности критички социолози, а и социјални психолози, упозоравају да би свакога трена акумулирано незадовољство могло да се прелије на улице, а онда је већ касно! Социјалне и економске неједнакости, незапамћена диспропорција у расподели потенцијално носе са собом непредвидиве последице.

Такав амбијент неколико деценија уназад добро је маркирао социолог Вилијам Дејвис у књизи *Индустрија среће*. Овде није реч о пукој фолклорној страни појаве, или бар не само о томе. Реч је о озбиљном проблему, који се све више продубљује између трагичнога положаја радника и носилаца капи-

тала. Напетост између тих блокова из дана у дан поприма ненормалне размере.

Не заборавимо да је готово свеукупно светско богатство у рукама свега 3% капиталиста! Критички филозофи су озбиљно упозоравали на све веће неравномерности међу овим класама. Дакле, куда води даљи раст и развој напрегнутог капитализма, чије главно метастазичко језгро, распламсавајући се, може изазвати општи пожар на планети?

Шта су за то време успона капитализма радили његови ментори? Почев од прве велике друштвене кризе у Европи 1968. године, све су очи упрте ка великим, моћним субјектима! У фабрикама и на радним местима у њима почела су се ужурбано отварати до тада непостојећа директорска места, штабови састављени од капитализму лојалних социолога, психолога рада, чак и неуролога, чији је циљ да прате и педантно снимају „душевна расположења“ радника, како би се благовремено могле предузети неопходне мере за враћање ентузијазма! Најпре се почело са „играчкама“ и „чоколадицама“ за децу радника!

Ако је већ „конац затегнут“, треба кренути са мерама за подмазивање и облагање струна, како би они издржали даље развлачење. Стратегија носилаца крупнога капитала била је да се учини све како би се предупредила претећа опасност, чиме би био учињен крај даљем увећању богатства. Нова армија за пружање прве помоћи власницима била је састављена од прагматичних интелектуалаца – рекосмо, психолога али и неуролога; најзад, ту су и оперативци, неизбежни техноменџери. Сви они су добро награђени, тј. плаћени за своје „подаништво“ логосу капитала, тј. власницима капитала. Њихов је посао да раде на осмишљавању метода којима се постиже релаксација радника. Реч је о перфидним облицима манипулација.

Поменути Вилијам Дејвис дао је својеврсну феноменологију функционисања у пракси пројекта манипулација. Психолози рада саветују капиталисте шта ваља да се предузме како би се напетости смањиле. А процедура је следећа. Најпре се комплетира штаб за могућу одбрану од незадовољства радника. Изабере се челник службе за манипулацију, нарочити професионалац, а на вратима његове канцеларије у датој фирми стоји табла: „Директор за срећу“!

Дејвис износи податак како је и зашто је управо тај неолиберални капитализам изненада почео да се интересује за

феномен „среће“ људи, радника!? Најпре о чињеницама које су неумољиве, а оне су узнемириле капиталисте. Наиме, Галуп је 2013. године проценио да активно незалагање радника, тачније сама „несрећа радника“, кошта „америчку привреду чак 550 милијарди долара годишње услед губитка продуктивности“.

Према томе, а посебно у великим корпорацијама, почели су се формирати стручни консултанци за срећу. У опису њиховог радног места стоји задатак да прате ситуацију у фирми, а затим да пруже савете послодавцима како да се подигне радни морал радника, бринући о њиховим расположењима и, кад год је то потребно, о пружању помоћи њиховим породицама. Наиме, када се примети да су радници очајни или депресивни, изналазе се механизми како да се баш тада подстакну и, упркос беди, окрену „срећнијој будућности“! Једино није сасвим јасно о чијој се светлој Будућности ради! Психолози су, дакле, ту да опсервирају, прате расположење радника и нуђењем савета носиоцима, власницима капитала, предупреду нежељене реакције радне снаге.

Питање је: да ли толики „научници“ – као привесци капитала, радећи за велике новце које добијају – стављајући се поданички властодршцима на услугу, раде то што раде у циљу „истинскога“ *усређивања* једног радништва? Или, пак, све то што чине – пре свега уводећи „згодне“ а перфидне мере ради усређивања, тобоже, радника – иде наруку „конзумеризму и егоизму“ носиоца капитала?

Поставља се питање на који се начин, сасвим конкретно, радници не залажу на послу, на радном месту? Пре свега то се види „у одсуствовању с посла, боловањима“, а и у тзв. „фикусирању“ радника. Шта је то „фикусирање“. „Фикусирање“ је метафора, другачији израз којом се означава радник-статист. То је радник који долазе на посао искључиво да би био само и једино „физички присутан“. Интерес високог капитала и потреба за сталним растом профита натерали су многе научнике „психологе, менаџере, економисте и неуронаучнике“, који се до тада нису искључиво бавили овим сегментом своје науке, да се уз богату надокнаду од стране власника капитала прихвате задатка који им нуде послодавци, и тако помогну у решавању горућих проблема.

Основна је непознаница: како покренути, односно ставити у погон живу снагу рада, самога радника? Другим речима, „западне економије мучи акутан проблем због којег све више

зависе од психолошке и емотивне заинтересованости“ радника. На делу је све већа појава стреса од којег пате радници, а последично, велики губици фирми. Главни узрок је незадовољство радника, њихова несрећа и демотивисаност.

Тако је, на пример, један предузетник, Тони Шеј, као један од „водећих америчких гуруа за срећу на радном месту“, сматрао да су „најуспешније оне фирме које намерно и стратешки раде на јачању осећања среће у организацији“. Тако „срећа постаје облик капитала“. Испоставља се, наиме, „да одређена количина среће доноси одређену количину новца“, што у супротном значи да је „несрећан радник и непродуктиван радник“. Ако већ ствари стоје тако, наиме, да профит капиталисте „зависи од задовољства запослених“, Тони Шеј је саветовао да „компаније треба да запосле директоре за срећу“.

Не без ироније, али и малициозно, Шеј је овоме предлогу придодао и парољу упућену баш радницима: „Била би велика штета да неко избегне срећу на радном месту“! Цинизам ове флоскуле је у ономе што је, а после свега, Шеј изнео у савету упућеном менаџменту фирме. Наиме, каже он, било би добро да менаџер пронађе барем „10% оних који најмање подржавају програм за срећу и да их отпусти“, јер ће само тако доћи и жељени резултат: осталих „90% ће постати ‘суперангажовани’“.

Да је капиталистима, тобоже, веома стало до истинске, личне среће радника, видимо по реалним потезима које су почели повлачити у својим фирмама! Најпре, „све је више корпорација које запошљавају ‘директоре за срећу’“. Стручни консултант за срећу „саветује послодавце како да орасположе запослене, а и незапосленима како да поврате радни елан“.

Отуда и једно занимљиво питање: како се у овом брлогу, тј. у овоме подухвату, уопште нашла једна високо специјализована наука, каква је неуронаука, и у чему она може помоћи да капиталист боље профитира? Најпре, неуронаучници који су ангажовани, а не сви, установили су, на пример, „како се срећа и несрећа физички бележе у мозгу“. А ту је и опипљиви резултат. Установљен је неуролошки узрок. На пример, добио се одговор на питање „због чега *йевање* и *зеленило* позитивно утичу на ментално здравље људи“.

А затим, видимо и сâм напредак, улогу неурологије као науке. Тачније, ови научници, неуролози су додатно мотивисана, дакле, добро плаћена за своје услуге, и успели су, баш

овим поводом, да прецизно установе у којим се „деловима мозга стварају позитивне и негативне емоције, укључујући и подручје које стимулацијом производи ‘блаженство’, као и ‘прекидач за ублажавање бола’“. Најзад, они су израдили за капиталисту и својеврстан *Метшар за мерење* „среће“, тзв. „неуронски валерометар“, који мери „валере“, тј. нијансе, „степене *позитивних*“ односно „*негативних* осећања“.

Сва та открића најмање су мотивисана развојним интересима самих научника, а понајвише меркантилним разлозима, дакле, она су диктирана реализацијом самога Пројекта „економије среће“. Разумљиво, у основи тих истраживања налазе се интереси носилаца крупнога Капитала, мада од њихове исплативости не беже ни они Мали, провинцијални капиталисти.

И тако смо дошли до једнога практичнога питања. Наиме, који су то тренуци када се у једној корпорацији ангажује „хуманистичка интелигенција“, социолози и психолози, на пример, а богме и медицинска елита? Рекли смо, корпорације их ангажују захтевајући од њих да буду податни управљачком слоју корпорације, а за тај посао биће енормно плаћени! Дакле, када се креће са овим ангажманом?

Онога часа када се у фирми процени да је тренутак за помоћ, тада се треба обратити представницима, мајсторима „индустрије среће“. Пошто је добијена сагласност од менаџмента фирме да ваља кренути са пројектом „А“, предузимају се све мере ради превентивнога „усређивања радника“ – јер криза почиње да добија крила – она настоји да изнађе најприкладније форме које јој стоје на путу ради постигнућа практичнога ефекта. Најпре, а сагласно пројекту, корпорација, по препоруци „директората за срећу“, почиње са реализацијом.

Најпре, постављају се штандови у кругу фабрике, између радних погона, на којима се бесплатно нуде примерци „лаке уметности“, од стрипова, хефт- и крими-романа, петпарачких репродукција слика – који су, сви одреда, таквога квалитета и садржаја да могу задовољити све укусе запослених. Заборавили смо да кажемо како је такав „укус“ запослених већ био тестиран у анкетама од стране социолога масовне културе, специјализованих за кич и шунд!

И то није све. Почињу се наручивати, а у том циљу и израђивати дискови са баш таквом, лаком музиком, коју су они инжењери људских душа популарне свирке већ проценили

као погодне да усреће овај тип ојађених душа! По прилици, ону врсту лаке музике коју „несрећници“ воле – код нас би, на пример, то могао бити „народњак“ типа „Миле воли диско“, или „Отиш’о си, сарму проб’о ниси“! Према „програму усрећивања“, треба учинити све да се тачно у одређеним временским интервалима, најбоље за време цигарет-паузе, а у кругу фабрике, или за време доручка, одврну звучници баш са онаквом, одабраном музиком! А иста та свирка већ се налази „нарезана“ и на компакт-дискovima који се као поклон уручују сваком раднику/радници приликом изласка на капији, после радног времена.

Све би било у реду уколико би на лагеру, на тржишту, било довољно ове „бофл робе“, свакојакога кича и шунда! Наиме, до таквих трећеразредних дела, међутим, дошло се тако што је „уметник“, тачније уметник-дилетант, био подстакнут од стране менаџмента фирме да израђује баш такве творевине, које он понајбоље и прави! Он би тада почео штанцовати и продавати такве којештарије капиталисти по веома „високим“ ценама, у енормним количинама, што је, како за кога, било унеколико исплативо! Капиталисти на самом почетку не баш толико, иако је дебело платио услугу квазиуметнику за његову „робу“. Иако је, штета његова прилична због бесплатнога дељења касета и компакт дискова својим радницима, ипак, на крају, све то, сви издаци њему ће се десетоструко вратити кроз продуктивност „усрећених“ радника!

Цео овај замајац, на самоме почетку, ишао је некако глатко. Но, временом, ове „лаке квазиуметничке робе“ више није било довољно. И тако се за тражњом појавила понуда. Шта се десило? Добро је подсетити се овде резултатâ истраживања појединих естетичара, Лудвига Гица, на пример, који се бавио сличностима и разликама уметности и кича. За њега „кич и психа маса имају исту структуру. Производњом кича не баве се данас наивне душице, већ рафинирани психолози маса, људи са јасном свешћу о кичу. Ови посредници чак систематски истражују технике за производњу кичерских доживљаја.“

Дакле, да ли је то све што корпоративисти раде и предузимају преко својих менаџера, психолога маса и других подodbника? Сигурно, не! Корпорације од имена почеле су организовати велике филмске спектакле у кругу фабрике, формирати културно-уметничка друштва, па чак и објављивати за своје раднике и илустроване часописе.

Од Гицовога доба до данас прошло је више од пола века. Било је природно очекивати да су се „технике за усређивање“, а у циљу рециклаже душе радништва, усавршиле. Данас смо у ситуацији да видимо како Кич више није творевина која је из радионице уметника отишла на тржиште као неуспела или естетски недовољно рафинирана ствар, већ смо данас у прилици да видимо како су се појавили предузетници чији је номинални задатак да *свесно* праве, тј. израђују „кич“. То је нова армија назови-„уметника“ коју сада упрежу у изради не „истинских“ дела, већ добро осмишљених Сурогата који треба да прецизно погоде Циљ.

Данас је већ сасвим јасно како је ова маса послушника, „уметника“, међу којима је и понеко талентован, у толикој мери „пала ниско“ да зарад бедне службе у високоме капиталу одустаје од праве уметности! Они сада имају задатак да са пуном свешћу „склепају“ оно што једино могу, а то је „неуметност“! Међутим, таквога „творца“ не можемо звати ствараоцем „кича“, будући да је кич сасвим несвесно настао као неуспела „уметност“. Према томе, то што сада настаје у модусу *свесно* израђенога кича – дакле, до краја профилисан као баш такав, цивилизацијски негативни, отпад, шкарт – има нарочиту функцију: да послужи за тотално загуљивање маса. Та се Новост назива „Кемп“!

Шта је кемп? „Ако је *кич* квази уметност која је толико претенциозна да показује помањкање или тотално одсуство укуса, онда је *кемп* свесно пласиран кич.“ Једном речју, „*кемп* је добро схватио монету која се зове *кич*. Надоградио ју је посебним ‘квалитетом’, а то је увек присутна *иронија*.“ Прави принц *кемпа* је ликовни уметник провокатор Цеф Кунс, најскупљи живи уметник на свету, чија је скулптура *Пас од балона* продата за рекордних 58 милиона долара.“

Овај текст преузет је из књиге Сретена Петровића, *Естетика и доживљај. Љубишељу уметности и лејоше*. Дерета, Београд, 2019, стр. 58–73. Разуме се, он је делимице скраћен, односно прилагођен за објављивање у часопису *Бдење*. То значи, и наслов је томе прилагођен.

Галерија Бдења

ЖИВОПИСНИ СВЕТ ЈОВАНЕ КРСТИЋ

Уметници током целог свог животног путовања, покушавају да изграде богати унутрашњи свет који није случајно повезан са природом, јер из ње црпе највише животне енергије и инспирације која их повезује и са универзумом и самим креатором.

Током свог уметничког развоја, сликарка млађе генерације, Јована Крстић, сакупљала је искуства радећи са непуних 18 година као модел у уметничкој школи у Нишу. Подстакнута младим уметницима и искусним професорима, и сама почиње да узима четку и боје, и затим ствара своје прве радове. Надахнута новим емоцијама, уследиле су припреме и часови код разних сликара који су јој преносили своја искуства, а како је и сама sazревала, уследиле су прве сликарске колоније као место где један млади уметник може највише да научи од старијих колега. Групне, а затим и самосталне изложбе, само су логички след догађаја у развоју сваког уметника, па тако и Јоване, као одраз жеље да представи публици свој рад, своју емоцију и запажања о свету и природи.

Својим уметничким, сада већ вишедеценијским, радом она је створила један диван, искрен свет у коме је природа пуна светла и оптимизма, а покрети балерина и играчица у свом заносу, емотивни и пуни енергије у свом покрету. Стилски, очигледан утицај импресионизма и постимпресионизма, а опет са једним модернијим приступом, она слика са лакоћом и колористички врло живописно. Фигуrom барата врло вешто и на сликама се лепо види спонтаност покрета самих модела.

Остаје да видимо нова стваралаштва уметнице Јоване Крстић, а занимљиво ће бити сачекати и видети у ком правцу ће је њено богато искуство одвести.

Проф. др Владимир Сћанковић

Анастасија Живковић

ТРАДИЦИОНАЛНИ ПЛЕС РУМЕНКА У ПЛЕСНОМ НАСЛЕЂУ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Руменка је традиционално народно коло које је распрострањено на територији источне Србије, тачније Сокобање, Црноречја, Буцака, Тимока, Заглавка, Сврљишке котлине, околне Ниша, и у једном делу Пиротског поља.¹³⁸ Први пут се помиње у Анкети¹³⁹ Министарства просвете спроведене 1948. године под руководством етнокореолога Оливере Младеновић (Васић, 2011: 115). Она је тада забележена у двадесет села, односно шест срезова уз напомену да је то „стара игра“¹⁴⁰ (Исто).

Потоњи подаци о овом народном колу на простору источне Србије потичу из седамдесетих година XX века. Велики број аудио-видео снимака традиционалних кола забележио је амерички научник и истраживач Боб Либман [Bob Leibman]. Он је између 1970. и 1972. године боравио у околини Сокобање где је снимио традиционалне песме и игре, као и казивања о ритуалима из годишњег и животног циклуса овог краја. Становници села Мужинац су му у једном од тих сусрета извели *руменку*, али и друга кола попут *џоломке*, *Жижиној кола*, *џиројанца*, *кукуњеша*, *осџирољанке* и друге.

Паралелно са истраживањима Боба Либмана, етнолог и етнокореолог Слободан Зечевић је, такође, седамдесетих година прошлог века писао о традиционалним народним ко-

¹³⁸ Извор: <http://www.nkns.rs/cyr/popis-nkns/rumenka>

¹³⁹ Анкета која је спроведена имала је за циљ стицање увид у стање плесног репертоара на територији читаве Србије. Спроведена је под руководством Оливере Младеновић, а добијени подаци чувају се у Етнографском институту Српске академије наука и уметности.

¹⁴⁰ То су Сокобањски, Нишавски – Пирот, Нишки, Белопаланачки, Бољевачки и Моравски срез (према Васић, 2011: 115).

лима источне Србије. Проучавајући писане изворе успео је да дефинише плесни репертоар овог простора који је преовладавао крајем XIX и почетком XX века, и да га упореди са оним у другој половини XX века, те је установио његово значајно проширење (Зечевић, 1977: 145). Међу играма које је забележио нашла се и *руменка*, која је била једна од омиљенијих кола како аутохтоном становништву, тако и досељеницима (Исто: 150).

Изворна трија из села Преконоја на Међународној смјери фолклора у Зајребу 1967. године¹⁴¹

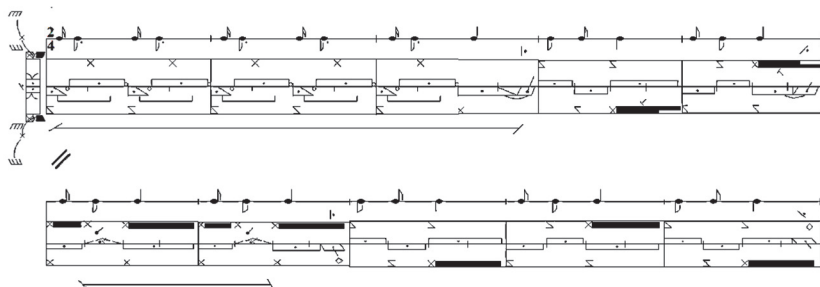
Каснија истраживања плесног репертоара источне Србије спроведена захваљујући делатности Центра за истраживање традиционалних игара Србије показала су велику заступљеност *руменке* у „живој“ пракси. Играчки образац *руменке* тада је забележен у варијанти од осам, десет и шеснаест тактова при чему се он може допуњавати и обогаћивати различитим мотивима као што су „поскок одозго“, „поскок одоздо“ и други (Станковић, 1995: 9).

Без обзира на број тактова који чине играчки образац *руменке*, постоји неколико базичних карактеристика које дефи-

¹⁴¹ На фотографији је чувени гајдаш Михајло Спасић Шестак. Фотографија је добијена љубазношћу Филипа Савића из Изворног удружења „Мика Шестак“ из Сврљига на чему му се овом приликом захваљујем.

нишу ову традиционалну народну игру. *Руменка* се изводи у формацији ланчано повезаних плесача, при чему је повезивање најчешће за појас, или за руке пуштене низ тело. То је једноделни традиционално народно коло у којем преовлађује принцип симетрије који подразумева једнак прелазак простора за десном и за левом руком (Васић, 2011: 116). Он је присутан без обзира на број тактова, карактеристике индивидуалног и колективног играчког стила, или географско подручје. Принцип симетрије одражава и основну „идеју“ *руменке* – након кретања по простору које је често обележено „уситњавањем“ корака следи игра у месту са „трокоракотом“ као преовлађујућим мотивом. Цела ова играчка фраза се затим понови у леву страну што отеловљује поменути принцип.

За разлику од варијанте од шеснаест тактова која је позната у селима Бање, Буцака, Црноречја, Тимока и Заглавка, варијанта од осам тактова забележена је у околини Ниша и Сокобање (Васић, 2011: 117), док је десетотактни плесни образац познат у свим истраживаним подручјима источне Србије (Исто: 121). С обзиром на то да су истраживања показала да је варијанта *руменке* од десет тактова географски најраспрострањенија, у прилогу је дата њена прескриптивна лабанотација¹⁴².

Музичка пратња *руменке* је у прошлости могла да буде извођена на традиционалним инструментима као што су свирала, цевара, окарина, или двогласне и трогласне (тзв. „сврљишке“) гајде, док у савременој партиципаторној плесној пракси могу да учествују и други солистички инструменти по-

¹⁴² Лабанотација је систем записивања играчких покрета. Почетни импулс оваквом виду записивања игре дао је Рудолф Лабан, а касније су га разрадили Албрехт Кнуст [Albrecht Knust] и Ен Хатчинсон [Ann Hutchinson] (више у: Ракочевић, 2018: 2).

пут хармонике, као и инструментални ансамбли у зависности од контекста извођења и плесне прилике.

Значајна одлика играчког стила источне Србије која се јавља у извођењима *руменке* је мотив „подвожење“. Оно подразумева специфичан манир у извођењу при чему једна нога направи корак, а друга јој се одмах затим прикључи. Према речима Сање Станковић, у извођењу *сишне руменке* из Црно-речја, као и села Ресник из околине Сокобање, „подвожењем“ се остварује „проширење обрасца, али на микро плану“ (Станковић, 1995: 20). То значи да се у оквиру такта изводи већи број корака и тиме последично остварује већи прелазак простора, док на макро плану број тактова и њихов распоред остају исти (Исто).

Мотив „подвожење“ условљава метроритам који чине шеснаестина и пунктирана осмина, што је коресподентно са музичком пратњом, те показује међусобни однос кинетичког и музичког обрасца *руменке* (Станковић, 1995: 20). Специфичан метроритам остварен „подвожењем“ последично изазива и „треперење“ горњег дела тела које чини стилску карактеристику извођења како *руменке*, тако и других традиционалних народних игара ових крајева (Станковић, 1995: 30).

У савременој играчкој пракси Србије *руменка* налази своју примену и у оквиру сценског приказивања традиционалних народних кола и музике. Њеном очувању допринео је и рад бројних културно-уметничких друштава од којих се посебно издваја Изворно удружење „Мика Шестак“¹⁴³ из Сврљига које има за циљ сценско приказивање традиционалних плесова и музике у изворном облику.

Ширењу свести о значају *руменке* за становнике источне Србије, који су уједно и носиоци ове играчке праксе, допринео је и њен упис на Националну листу нематеријалног културног наслеђа 2012. године који је иницирао Ансамбл народних игара и песама Србије „Коло“. То је био један од првих традиционалних плесова који се нашао на овој листи, те тако отворио могућност за упис других.¹⁴⁴

С обзиром на то да су темељна истраживања играчког репертоара источне Србије спроведена у последњој деценији ХХ

¹⁴³ Изворно удружење „Мика Шестак“ Сврљиг
<https://www.facebook.com/mikasestak>.

¹⁴⁴ Поред *руменке*, играчки обрасци који се налазе на овој листи су *коло у шри* и *мало коло*. <http://www.nkns.rs/cyr/elementi-nkns>.

века, при чему се само Сања Станковић бавила искључиво *руменком* и односом кинетичког и музичког обрасца овог народног кола, неопходно је поновити истраживања, како би се пратиле промене плесне и музичке компоненте, као и територијална заступљеност *руменке* у савременој партиципаторној играчкој пракси.

Литература:

1. Васић, Оливера. 2011. „Игра *руменка* – проблеми њеног порекла“, у: *Етнокултуролошки зборник*, књ. XV, ур. Сретен Петровић и Недељко Богдановић. Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 115–126.

2. Зечевић, Слободан. 1977. „Народне игре источне Србије“, у *Гласник Етнографског музеја*, књ. 41, ур. Слободан Зечевић. Београд: Етнографски музеј, 141–164.

3. Ракочевић, Селена. 2018. „Сестре Јанковић и Лабанова кинетографија“, у: *Музикологија*, бр. 24, ур. Ивана Медић. Београд: Музиколошки институт Српске академије наука и уметности, 151–172.

4. Станковић, Сања. 1995. *Однос играчког и музичког обрасца на примеру сокобањске руменке*. Рад за прву годину последипломских студија одбрањен на Факултету музичке уметности у Београду (рукопис).

Интернет извори:

1. Национална листа нематеријалног културног наслеђа <http://www.nkns.rs/cyr/elementi-nkns> (последњи приступ: 16. 11. 2021.)

2. Традиционални плес *руменка* на Националној листи нематеријалног културног наслеђа <http://www.nkns.rs/cyr/popis-nkns/rumenka> (последњи приступ: 16. 11. 2021.)

3. Traditional dances from the Soko Banja region, Serbia. <https://www.youtube.com/watch?v=DoA7auLhhao&t=183s> (последњи приступ: 16. 11. 2021.)

4. Изворно удружење „Мика Шестак“ Сврљиг <https://www.facebook.com/mikasestak> (последњи приступ 22. 11. 2021.)

Филиј Савић

СВРЉИШКЕ ТРОГЛАСНЕ ГАЈДЕ

О ГАЈДАМА

Гајде су аерофони музички инструмент, који чине свирала са писковима – мелодијска (са рупицама) и једна или више бордунских свирала (са једним писком без рупица) и резервоар ваздуха – мех. Ваздух се у резервоар удувава усти-ма, или рилним мехом кроз посебну цев са повратним вентил-лом¹⁴⁵.

Српски етномузиколог Петар Д. Вукосављевић помиње стари српски назив инструмента – гадје, преузет из Вуковог *Српској рјечника*, док етимологију данашњег назива гајде из-води од арапскотурске речи *ghaida* – благост (из немачког лексикона музичких инструмената из 1913. године). Неки етномузиколози и ја нисмо сагласни са овом теоријом.

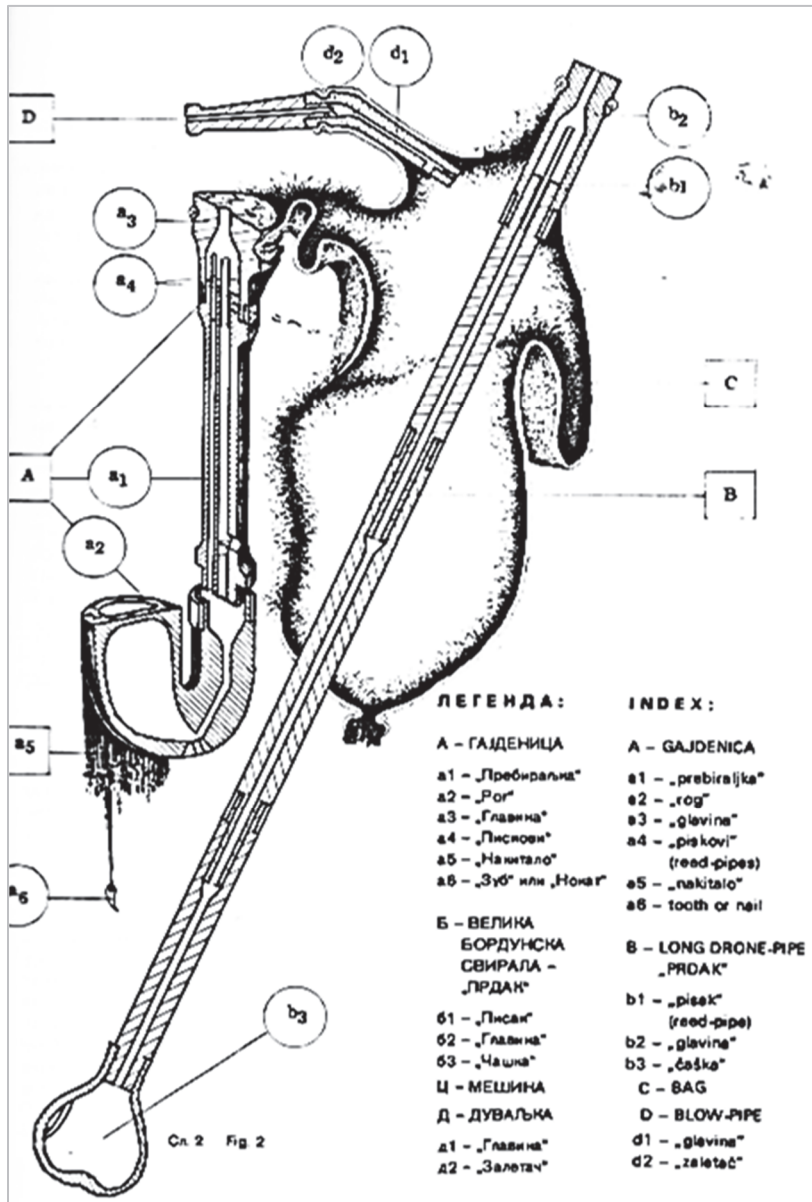
У Србији постоји више типова двогласних (македонско-јужноморавске, влашке, левачке и сјеничко-пештерске) и трогласних гајди: војвођанске (банатске), сврљишке (ерске) и један тип македонских гајди са додатном бордунском свиралом.

Распрострањеност сврљишких гајди не даје јасну слику о називу овог инструмента (назив је дао познати етномузиколог Драгослав Девић), јер се само у Сврљигу срећу јединствене гајде, без појављивања и примеса других двогласних или трогласних гајди. Поред Сврлига, сврљишке гајде јављају се и у осталим крајевима Србије. Заступљеније су у Сокобањи, Зајечару, Књажевцу, Бољевцу, Нишу; мања заступљеност је у Ужицу, Јагодини, Прокупљу, Лесковцу, Лебану, Крушевцу. Моје мишљење је да је адекватнији назив *српске* гајде, јер се у овим појединим крајевима слабо памте овакве гајде, или су већ заборављене, па ћемо се посветити садашњем називу и изгледу сврљишких трогласних гајди.

У овим областима, поред Сврлига, у другој половини ХХ века, на саборима и такмичењима, јавља се велики број врс-

¹⁴⁵ Данка Лајић Михајловић: Музички албум са 25 нумера – *Свирка и њесма њеш тајдаша / Гајдаши и тајдашка свирка у култури Срба*, 2019

них гајдаша на сврљашким гајдама, међутим (и на жалост), већ на почетку XXI века тај број је знатно мањи, што због економских, социјалних, политичких прилика, значаја, схватања улоге и положаја културе у држави.

ИЗГЛЕД И ИЗРАДА

Главну карактеристику сврљишких гајди чини мелодијска свирала (*гајденица*) са две паралелне цеви и два писка, са шест тонова на којима се изводи мелодија (искључиво у дур-у) и *рој* у облику луле, који звучно даје терцу ниже од основног тона. Наравно, и сврљишке гајде поседују бордун (*ирдак*), свиралу са једним писком, и без рупица, подесиве дужине, која даје пратећи бордунски тон за две октаве нижи од основног. Најчешће се састоји из три дела, *чашком* на крају која даје заобљен звук; дуваљка, (*џувало*) – цев за удубавање ваздуха; резервоар (*мешина*) са повратним вентилом (*залишач*). Ови делови су са кожом повезани дрвеним *главинама*, које се везују на предње ноге (*дуваљка* и *ирдак*) и врат (*гајденица*). Као лепак, да не би долазило до пропуштања ваздуха, користи се катран или тесто. Спој неког дрвеног дела са главином или другим дрвеним делом, обмотава се кучином, и често споља ојачава металним (месинг је најбољи) прстеном.

Сви делови су прављени од дрвета (најчешће је то био дрен, клен, јасен, шљива, *шврговина*, јавор, липа...) изузев чашке, која може бити и од тикве – лејке, метала или неког другог материјала.

Гајденица и рог израђивани су од издржљивијег и жилавијег дрвета попут дрена, док су остали делови могли бити и од неке друге врсте. Одсечено дрво са кором суши се годину или више дана (у зависности од особина дрвета и температуре ваздуха), а онда се цепа на четвртине и од сваке четвртине буши и израђује по један део.

Обликовање дрвета врши се простим алаткама за грубо и финије сређивање: кесер, бритва, срча од стакла као шмиргла, узимало тј. копач, разна сврдла, длето... Процес израде морао је трајати дуже, да би се постигла прецизност и квалитет гајди: чувајући своја стада оваца, гајдаши су сваког дана по мало дељали, бушили и брусили дрво. Гајде су правили *сјрам човека*, односно према свирачевим динамичким и физичким особинама. *Сваки је имао неку своју меру!*, често је говорио Бокан Станковић, чувени гајдаш из Ласова.

Бушење гајденице обавља се мануелно (у руци), без стеге, како би се прецизно могле направити две паралелне цеви (за први и други глас) и рупице за свирање. На једној цеви, која је зачепљена на дну и има пет рупица (и једну са стране – гласник) свира се мелодија. На другој која се наставља на рог,

налази се још једна рупица при дну (у наставку оних пет), на којој се упоредо свира или *бије* други глас, односно пратња. Да би дрво за гајденице (као и фруле, дудуци) било дуготрајније, ставља се неколико пута у месо на ражњу (док се пече). Упијањем масноће дрво добија бољи квалитет и постаје дуговечније.

Штимовање рупа врши се уз помоћ воска, и неретко нокта (орла, јастреба) или зубом дивље свиње, запушивањем или отпушивањем рупица, не би ли се произвео тачан тон.

Рог у облику луле буши се из једног (обично рачве дрвета), ретко из два дела. Бушење и подешавање улаза за гајденицу обавља се специјалном алатком (којом се иначе дубе и кашике и остало дрвено посуђе), коју стари гајдаши називају *узимало* или *коџац*, често и *дубач*.

Процесом дубљења дрвета подешава се дебљина зидова и ширина отвора за излазак звука. Раније, пре дрвеног рога, стављан је закривљени крављи рог (поједини гајдаши су га и касније користили).

Око рога каче се кожне ресе *накишало* или *накиш* на којима висе украсне перле, *манисџра*, или неке практичне стварчице (нокат орла и слично).

Прдак се састоји из три подесива дела, да би се у зависности од *збођених* пискова могли дужински подесити дубљи или виши тонови. За израду прдака користи се мекше дрво, попут јасена или шљиве.

Чашка је врло значајна јер резонује заобљен звук, који даје пуноћу. Може бити различитих чашастих или ваљкастих облика, најчешће лоптастог, израђивана од дрвета, тикве или метала (конзерве).

Дуваљка са залитачем, који се затвара под налетом притиска из мешине ка дуваљци, не спречава само пражњење резервоара кроз ту цев, већ и излазак ваздуха на пискове. Дуваљка се ставља у закривљену главину, која је везана за кожу. На самом крају зачепљена је и избушена рупа са стране за ваздух, да не би пљувачка могла директно влажити кожу, а притом, ваздух се нормално удубава.

Мешина је најчешће од овчије коже, ретко од козје. Након клања брава и остављања што дужег врата и предњих ногу, кожа се детаљно ошиша и опере *џранским* сапуном. *Полушшава* или *хлебна шшава* прави се од соли, пројаног брашна са додатком мекиња. После одређеног времена (у зависности од температуре и влажности) кожа се уштави, надува се и окачи

да би се просушила. Након тога спремна је за везивање главина, монтирање осталих делова и свирање. Одржавање коже вршити се повременим сипањем белог вина (дезинфикује и натапа поре у кожи, притом не фарба), или премазивањем са спољашње стране.

Пискови су најбитнији, јер производе звук (вибрацијом ударног језичка), и од њих највише зависи функционалност гајди. Најчешће су израђивани од зове. Искусни гајдаши сматрају да је зова са стаништем на већим надморским висинама, на планинама, квалитетнија од оне крај потока и река: *Најбољи жуџи б'з (зова) за њисци се бере куде њешлови не њоју, беру се само млади изданици којима се назире жуџа боја када се кора ојули, не зелена*¹⁴⁶. Пискови се могу правити и од чибуковине, смокве¹⁴⁷ и жутог дрвета¹⁴⁸ (непознат је други назив). Готов писак кува се десетак секунди у кипућем уљу да би добио добру заштиту од влаге. На врху се запуши воском, при дну се намота воскирана кучина, која затеже језичак писка и дотерује тон. Ако је потребно, танка влас или нит провуче се између језичка и зида писка, не би ли се добио јачи тон. Када се пискови сложе и упаре, када се утврди тачност пријањања на отворе гајденице, премажу се свињском машћу и оставе да одстоје потребно време. За такве пискове се каже да су се *сјекли* и онда гајде свирају *без иремица*.

ГАЈДАШИ И НУМЕРЕ

Некада су гајдаши били обавезни учесници на свим прославама, саборима, славама, литијама, а првенствено на свадбама, које су трајале и по неколико дана. Било је укључено више гајдаша и са младине и момкове стране. У сврљишком крају вашари нису могли без гајдаша: орила су се по два-три или више засебних кола. Пастирски сабори 60-их година, и сусрети села у наредном периоду верно су дочаривали дух саборовања и вашара. Сврљишки гајдаши надметали су се међусобно у такмичарским али и ревијалним програмима. Најпоз-

¹⁴⁶ Ненад Јовановић, гајдаш из Преконоге.

¹⁴⁷ У скороје време Ненад Јовановић врло вешто прави пискове од смокве, што и није уобичајено, али се показало као практично.

¹⁴⁸ Назив сам чуо од гајдаша Славише Марјановића из Давидовца – стари гајдаши су говорили да је то дрво најбоље за пискове, али ни он не зна ни како изгледа, ни како се зове.

натији од њих били су: Михајло Спасић – Шестак из Драјинца, Ђорђе Гојковић из Периша, Ранко Димитријевић из Бурдима, Раде Ђорђевић и Видоје Илић из Белоиња, Ратко Станковић из Лукова, Јеленко Лазаревић из Копажкошаре, Милосав Митић из Давидовца, Вукашин Величковић и Никола Рашић из Галибабинца, Светислав Живковић из Шљивовика, Цветко Радовановић из Лалинца, Вуча Николић из Нишевца, Љубомир Станковић из Плужине, Костадиновић Боривоје из Радмировца, Милисав Милосављевић из Попшице, браћа Јован, Душан и Мина Динић из Грбавча.

На гајдама се махом изводе игре, песме и орске игре... У сврљишком крају свиране су: *Руменка, Каџанка, Л'скавац, Поломка, Сиџница, Девла, Дунда, Тедена, Ресавка, Сокол седи на јели, Данас јесте осми дан, Даворике дајке, Једноџранка, Осмојуџка, Чича Љишино коло, Дуњеранка, Чешворка, Зокеџац, Зајечарка, Србијанка, Кукуњеш, Тројанац, Циџцибарка, Цуџинац, Бумбашировка, Сиџан и круџан чачак, Свирка за овцама, У свашовима, За совром* и друге.

Гајдаши на џасџирском сабору у Сврљиу, 1963. године.

ГАЈДЕ У XXI ВЕКУ

На почетку 21. века врло мали број гајдаша свирао је не само на сврљишким, већ и на другим типовима гајди. Неки од активнијих гајдаша на сврљишким гајдама су: Миодраг Си-

мић Мија¹⁴⁹ из Лозана, Ненад Јовановић из Преконоге¹⁵⁰, Воја Милосављевић из Добрујевца¹⁵¹ (Болевац) и Бокан Станковић из Ласова, гајдаш и прва труба *Окресџира за свадбе и сахране* Горана Бреговића¹⁵². Већи је број мање активних гајдаша на сврљишким гајдама: Бора Поповић из Грбавча, Славиша Марјановић из Давидовца, Раде Стојановић из Плужине, Ратомир Томић из Нишевца, Миладин Радоњић из Доње Врежине.

Један од циљева организовања *Сабора гајдаша* у Сврљигу (први одржан 2005. године) је и очување и неговање сврљишких али и других типова гајди. Убрзо, ова манифестација је постала традиционална, а добила је и међународни карактер, чиме је стекла и већи значај у погледу очувања, презентовања ове врсте народног музичког стваралаштва. Сврљиг је постао једино место у Србији које има више од једног активног гајдаша и више младих људи која свирају на овам традиционалном народном инструменту.

Данас, гајде не заузимају главно место на свадбама, саборима и веселима, већ представљају једну врсту атракције на поменутиим скуповима. На манифестацијама се појављују гајдаши (гајдари) представљајући по неку нумеру из свог краја, неретко само ревијално.

Литература

1. Петар Д. Вукисављевић: *Ерске гајде*, Београд/ Сврљиг 1981.
2. Владимир Р. Ђорђевић: *Народне мелодије (преграјна Србија)*, 1931.
3. Сретен Петровић: *Културна историја Сврљија II Језик култура и цивилизација*, Ниш/ Сврљиг 1992.
4. Исто.

¹⁴⁹ Миодраг Симић Мија, чувени сврљишки гајдаш, учествовао на многим манифестацијама, чак и на сабору у Бечу (1997). Преминуо је 2016. године.

¹⁵⁰ Ненад Јовановић (1935) из Преконоге и даље се активно бави изградом гајди и других дувачких инструмената. Подарио ми је много занимљивих и корисних информација.

¹⁵¹ Воја Милосављевић, преминуо је 2020. године.

¹⁵² Бокан Станковић је врстан свирач, добар познавалац сврљишких гајди, али и традиционалне народне музике, ношње, обичаја и песама, од којег сам усвојио и многе, за мене битне информације.

Милинка Јовановић

ДВЕ СОЛУНКЕ

Сумрак је. Сунце топлином боји запад. Свежина плови Тимоком разлевајући се по вароши. У леји испод прозора мирише босиљак као дах Божји. Трендафил шири своје црвене латице испуштајући миомирисе као девојачки дах, као да се надмеће с њим, као да поздравља вече и чека састанак с месечином.

Лаганим кораком Кристина долази из баште. Пас је поздравља лавезом и уобичајеним махањем репа. Мачка и већ дремљиве кокошке гегају јој се у сусрет. Оглашавају се истовремено. Она оставља мотику и кофу, милује мачку која јој се упорно уплиће око ногу, затим и пса, и не улазећи у кућу прво храни кокошке. Хлеб који је остао од ручка вади из кофе и на равне части дели мачки и псу. Опијена свежином и мирисом цвећа седа на степенник нежно милујући стомак, па се крсти за живот новог живота у својој утроби и за живот онога ко га с њом заче.

А Милојко све то гледа кроз прозор. Чека је. Добио је одсуство, недељу дана да се одмори, отреби вашке, обуче чисту одећу, понесе довољно хране и топле преобуке и врати се на фронт – рат још није завршен. „Још ми можемо издржати. И узвратити. И победити, јер ми смо Срби и бранимо своје“, говорио им је често командир.

Мрак се мота улицом и улази у дворишта. Сите кокошке већ спавају, мачка задовољно преде, док пас мирно седи поред ње ослушкујући сваки шум. Утонула у мисли и опијена чарима вечери сањари о свом Милојку. А и шта ће у соби сама, у четири зида!? Овде је пријатно и све одише свежином, а ту су и верни пас и мачка, осећа њихову топлину крај својих бедара.

„Можда некога чека па зато не улази у кућу?! Чекаћу и ја...“ – посумња Милојко, али брзо одбаци ту помисао угледавши црну мараму на њеној глави. „Да јој неко није јавио да сам погинуо? Да се нешто лоше није десило мојима? – узнемири се. Не издржа. Куцну о прозорско стакло и тихо се накашља.

Она се прену, ослушну и устаде. Он опет закуца и нежним гласом, да је не уплаши, зовну:

– Кристина, ја сам, Милојко!

Стаде крај врата, кресну шибицу, а светлост обасја његов лик у вратима.

– Не бој се! Ја сам твој Милоје. Стигао сам предвече, а нема никог. Легао сам и заспао. Уморан сам Кристина... Пробудио ме лавез. Ајде унутра!

Скамењена од страха, од изненађења, узбуђена тихо изустити: „Ти! Хвала Господу!“, и сроза се крај капије. Милојко скочи, ухвати је за рамена и поче да је дрмуса, љуби... Од налета узаврелих и помешаних емоција грунуше му сузе. Кристина осети њихову врелину на челу и образу и брзо отвори очи. Ђути и гледа га.

– Кристо, Кристо! То сам ја, твој муж, жив сам! Ајде устани, идемо у собу.

Ослоњена на његово раме, корача механички док је он чврсто држи испод мишице. Уведе је у кућу и пажљиво спусти на кревет. Упали лампу и седе поред ње.

– Ето, пустили нас на седам дана, да се одморимо, наједемо, помилујемо жене и децу и вратимо. Рат још траје...

– Чекај, ти се то поново враћаш? Нећеш Бога ми, не дам те! Како ћу ја сама? – зарумени се од љутине.

– Ниси сама Кристо, ту су отац и мати.

– Ниси чуо?

– Шта?

– Оца су ти мобилисали. Трећепозивац – чува Швабе што их заробисте на Церу у Сувобору. Мајка је скоро умрла. Сама сам Милоје. Сама...

– Онда ћу те одвести код твојих. Тамо ме чекај? – брзо налази решење, покушавајући да је убеди да остане.

– Не могу Милоје, и тамо је исто... Само жене и деца. – тихим и сетним гласом објашњава Кристина.

– Баш зато. Млада си, хвала Богу здрава и снажна, помоћи ћеш им, па ако Бог да вратићу се... И имаћемо деце. – гледа је муж право у очи, покушавајући још једном да је одврати од намере коју је она већ јасно зацртала.

– Имаћемо Милоје, имаћемо... Дао Бог... И узне његову руку, нежно је полагајући на свој стомак.

– Шта? Од када? – изненађен, одједном се зарумени и дубоко загледа у њене крупне, сјајне очи.

– Трећи месец, од кад вас пустише пролетос...

– Е, сад ћу показати Швабама! – осоколи се Милоје.

– Е, сад не меш у рат Милоје! Не меш! – наређује будућа мајка.

– Морам Кристо, морам. Ако останем срамота и сигурна смрт ми не гину, од наших или од туђина, и моја и твоја, али и његова... – спусти поглед ка њеном благоиспупченом стомачићу и меко га поглади.

– Е, онда идем с тобом! Где ти ту и ја! – брзо и одлучно Криста покушава да оконча разговор и њена реч буде последња.

– Како бре, жено, са мном?! Знаш ли ти где идем ја? Не идем у сватове, већ у рат! – објашњава Милоје покушавајући да је поколеба.

– Знам добро одакле си дошао и где ја морам да се вратим! Али знам и шта ме чека ако останем... Зато идем с тобом! – рече Кристина већ сасвим прибрано.

– Шта ћеш да радиш жено? Рат је, убијање, мртви, рањени, глад, невреме... – набраја Милојко.

– Радићу, носићу муницију, превијаћу рањене, куваћу, крпићу... све што затреба! Али бићу са тобом, Милоје!

– Али жено, носећа си! – повиси Милоје глас.

– Па шта? Нека сам, хвала Господу! Рекао си да сам млада, здрава и снажна, издржаћу! Рат ће до јесени бити готов. Победили сте их на Церу у Суворору. Победићете их опет и трећи пут. Ја идем, то је решено, о томе нећемо више... Сад ћу да спремам вечеру! – махну руком, заврши своју беседу, устаде и стави тигањ на шпорет.

Тих неколико дана прошло је брже него што су желели и очекивали. Кристина је искувала, прала одећу и припремала чисту за хладне дане. Спаковала је и чаршаве које је могла искористити да замота бебу кад дође на свет, за завоје, ако, не дај Боже затреба, вунене чарапе и ћилиме, кожухе, за њу и њега. Свакога дана на трпези је била по једна кокошка, а обилато је хранила и мачку и пса. Испланирала је до најситнијих детаља све, шта ће понети, а шта коме оставити: понеће печену кокош, а оне остале оставиће комшиници да их чува и храни. Кад напусте кућу, она мора бити празна у случају да је неко опљачка или запали. А, ако се не врате све што је било њено остаће комшијама.

Милојко је покушавао да уразуми жену, убеди и одврати, али овај, била је непоколебљива у својој одлуци. Негде, у дубини душе, била му је драга та њена одлука. Чак је и сам поверовао да ће се рат завршити, ако не до јесени, онда до Божића. А на ратишту, нагледао се свега и свачега. Зато му је сумња нарастала све више и више и прерастала у бригу: „Она је носећа како ће... Где ће... Па и тамо има лекара и болничарки...“ И у том мудровању са самим собом, разматавао је и премотавао разне мисли: „У рату се човек разголити, види се и добро и оно лоше у њему. Код нас Срба увек превагне оно добро, људско, да се помогне у невољи... Ето, и те Швабе, заробисмо их на хиљаде а никог нисмо стрељали. Наши очеви их чувају и хране у позадини, а ни за нас нема. Ваљда ће се и са Кристином све добро завршити!? Запела је да иде и нема друге. Повешћу је, па како нам Бог да.“

Тако Милојко и Кристина доспеше у чету. Одевени у најлепше одело, уредни и одморни, са по две пуне торбе и ћилимом преко рамена, као да су пошли у сватове, били су леп и складан брачни пар из домаћинске куће. Слично су

изгледали и они други који су пристизали, припремљени за пут и с пуним торбама, а понеки и са пратњом. Примивши их у чету, командир се шалио и задиркивао Милојка, не слутећи да Кристина није само ту да га испрати.

И прође месец дана у ишчекивању догађаја. Опорављени војници изводили су егзерцир, а повремено су збијали шеге не би ли разгалили озбиљност војничке душе. Кристина је увек била ту, у позадини, уз комору, у пољској болници, у оближњим кућама и као помаћ сељанима. Ту у близини рањеног сина била и једна старија жена која је Кристину прихватила и пазила као рођену кћер.

– Нижи на канап дивље крушке, нижи јабуке, шљиве кад нађеш и суши, затребаће кад зазими... – говорила јој је не слутећи да ће те огрлице од сувог воћа готово спасити Кристину.

А онда, почетком октобра 1915. са севера преко Саве и Дунава грунуле су Швабе, Бугари са истока дуж целе границе, Аустроугари са запада и настале су огорчене и кржаве борбе на три фронта. Тада је Кристина први пут осетила сав ужас рата.

Прикљештена са три стране, немајући више кога да мобилише, без довољно војника, оружја и опреме, уз обећање савезника да ће им помоћи, српска војска кренула је у повлачење на југ. Позадини војске, у Пећи придружило се још хиљаде жена, деце и заробљеника. Били су заједно: позадина, војска и краљ. Наслушала се и нагледала свакојаког јада и невоља. Још увек здрава и јака, обилазила је људе, помагала, распитивала се за браћу, свекра, познате и непознате... Сада су сви ти људи, познати и непознати, били њен род, хиљаде деце као њено и још једно, нерођено. Све време била је у контакту с мужем. И било је добро, док нису зашли у беспуће и гудуре Албаније и док није дошао снег и мраз. У децембру те године, последњи пут видела је Милојка. Била је већ отежала, али онако крупна, обучена и огрнута ћилимом није одавала утисак трудне жене.

– Кристина, можеш ли?

– Могу, Милојко, могу.

– Слушај ме сада добро Кристина. Ја с војском идем напред да крчимо пут и правимо пртину. Ти са народом идеш за нама. Добро је што си обукла кожух. Имаш ли још вунених чарапа? Обуј их и стави на руке уместо рукавица. Огрни се ћилимом. Торба нека иде испод, да се не види... Ево ти пола хлеба, мало сувих шљива и пара. Чувај, сакри и распореди по мало кад не буде ништа. И иди, ходај Кристо, полако али ходај. Станеш ли, готово је. Кад се сви одмарају тад и ти.. И не седај у снег, ослони се на дрво, на стену... И не спавај, већ дремај да би чула команду. Јеси ли ме разумела, Кристо?

– Јесам Милоје, све сам схватила, Чувај се и ти. Одакле ти суве шљиве и паре? Узми их натраг. Видиш, ја имам, откопчао је кожух и показао низе од разних воћака.

– Нека. Расподели војницима и нареди да им да их користе само у крајњој нужди. Тако и ти. Ајде, остај ми здраво, за мене не брини, јак сам ја. Добро упамти шта сам ти казао и чувај ми сина. Осећам да ће бити син, Бог је праведан, рече, загрли је, оде и не окрену се.

Убрзо започела је голгота. Грунула мећава са планина, снег обрисао трагове војске... Ветар и вукови завијају у сагласју, док их Албанци нападају из заседа... Зима, глад, лешеви на све стране... Кристина корача успорено. Клиза се, посрће и хвата за растиње. У себи понавља: „Госпoде, Христе, име ми је Кристина, Криста, крст свој носим као Ти што си. Трпећу, живећу.“ Затим се по ко зна који пут крсти: „Госпoде, Христе, помози Кристи и овом народу, овој намученој и напаћеној деци, чије очи уместо уста говоре. Буди уз нас, Госпoде.“

Крај умрлог војника пронашла је шаторско крило, исекла га на комаде и себи и неколицини бораца дала да обмотају ноге у опанцима. Празну вунену торбу у којој је била одећа, намакла је на стомак и подвезала га. Огрнута шареним ћилимом и непрестано у покрету, подсећала је на заставу за којом су се кретали и усмеравали сви ти измучени, унезверени људи чији су погледи врло често изгледали потпуно празни. И тако дан за даном до марта, до Драча: по неколико сувих шљива сваког другог дана, по парче хлеба сваког трећег дана, по шаку коњске зоби и сувих јабука сваког петог дана. Тек толико да се црева не следе. Пут обележен лешевима.

У Драчу је први пут угледала и окусила укус мора и посматрала бескрајно плаветнило, крај света преко којег су војнике пребацивали на неки Крф, у неку Бизерту.

– Где ли је Милојко? Ако останем, овде ћу се породити. – забринуто се питала по ко зна који пут.

Данима су чекали обећане лађе и покушавали да набаве храну. Отежала је, стомак до зуба. Кад су лађе допловиле извршили су селекцију: једне возе у Грчку, друге у Француску. Њој западе Грчка.

Још на почетку пута осетила је да је нешто сече преко леђа. „Госпoде, немој још. Само да стигнемо у Солун“, молила је Кристина, а он као да је чуо и услишио. Породила се у Солуну, близанци, дечак и девојчица. „Хвала Ти Госпoде! Хвала ти мајко Божја, хвала свим свецима и анђелима небеским што ме сачуваше и родих живу децу.“ – шапутала је и плакала, руком тискајући груди испуњене срећом, након толико тешких и суморних дана. Радост не потраја дуго. Већ при првом подоју

осетила је да са дечаком нешто није у реду. Био је ситнији, готово плав и без плача. Сисао је слабо и није отварао очи.

– Докторе, шта је с мојим дететом?, упитала је другог дана по порођају.

– Ништа, кад сте се ви и војска опоравили, опоравиће се и он, неким чудним резигнантним том одговорио је лекар. Кристина му није поверовала. Много тога је већ видела. Опоравили су се најјачи, а овај њен је слаб. Обистинише се њене црне слутње. Трећег дана дете не прихвати сису и увече испусти оно мало невине душице коју је имало. Остаде јој само девојчица.

– Однесоше га. Ни имена, ни гроба мој Милоје. Остаде нам само кћер, Солунка, тако сам је назвала, скрушена и исцрпљена од туге јадиковала је Кристина. И кроз месец дана муж је успео да је пронађе. Угледавши их живе и здраве непрестано је захваљивао Богу што их је сачувао, па сад може их гледа, додирне...

Годину дана Кристина је провела спокојно у Солуну чувајући дете и обилазећи положаје где је био и Милојко. Сви су већ знали ко је она и звали је снајка. Подсећала их је на њихове сестре, жене, девојке... Милојко се поносио својом пожртвованом и храбрим женом. Дивио јој се. Често је људима говорио о њеној племенитости, упућивао их на помоћ коју је Кристина несебично пружала свима којима је била неопходна. Била је ту да их охрабри, утеша... Он ту има њу, а они никог и ко зна шта ће их затећи кад се врате.

А онда... поново рат, борбе, мртви, рањени, крв, јауци, псовке и покрет. Напред и напред, кроз грување граната, заглашујуће експлозије, дим и кишу метака. Напред, Србија се начекала.

Пред Митровдан Кристина је са дететом стигла у Ниш. Допутовале су камионом. Тада је сазнала да је војска кренула ка Београду и да ће наставити даље. „Боже, недај да код куће погине,“ крстила се и забринута шапутала.

Ниш је био разорен и опљачкан од Бугара и Немаца. Улице су биле пусте. Мало ко је смео да изађе из куће, само по неопходне потрепштине.

„Морам у Дервен¹⁵³ до вечери“, речи себи Кристина. Ако сам могла преко Албаније, моћи ћу и преко Грамаде“, смешила се задовољно, пртећи дете девојчицу на леђа. Ноге више није ни осећала, али је пред собом увек имала слику свог топлог дома која је вукла напред. На изласку из села Малча угледала је човека како преже коња.

¹⁵³ До 1904. године данашњи Сврљиг носио је име Дервен.

– Докле добри човече?
– До Дервена да продам вино, иду славе...
– Хоћеш ли мене и дете да повезеш до тамо?
– Ајде, пењите се!
– Хвала ти Господе што мене не напусти.“, тихо изговори
Кристина, прекрсти се и седе у запрежна кола.
– Одакле идете? – радознано запиткује сељак.
– Из Солуна.
– Како?
– Ето, тако с војском отишла, с војском дошла...
– А дете?
– Тамо родила.
– Ел наше?
– Наше, од војника Милојка, мог мужа, из Дервена.
– Значи возим две Солунке! Нико ми неће веровати... – с поносом констатова Малчанин.

– Не девојче је Солунка, ја сам Кристина. – објашњава мајка имајући на уму значења њихових властитих имена.

Тако се Кристина и возач сити испрличаше. Њега је све интересовало, о голготи преко Албаније, како се путовало отуда, овамо... Кристина је испитивала о дешавањима у свом крају који је напустила... Причи никад краја, али време је брже протекло. Довезли су се до места где је била кућа.

– А, ух! Рекох ти и ја да је и овде било густо и опасно. Ево ти мало слатког вина, морам да идем. Ти иди код комшије или рођака. – поможе јој да сиђе са дететом и са жаљењем остави испред догорелих греда, делова намештаје и црепова.

Кристина је ћутала и са неком необјашњивом равнодуш-ношћу гледала згариште не питајући како се све то догодило ни када. Бугари су им запалили дом и све уништили, али њу више ништа није могло да изненади, уплаши и унепокоји. Прошла је и видеда оно што ниједна жена из краја није ни могла замислити. Кућа је била ионако празна, све је на време склонила, само да се Милојко врати и кућу ће обновити.

Месец дана Кристина се сељакала од комшије до комшије, од рођака до рођака, а онда су јој општинске власти доделе-лиле две собе за њу и дете, док се Милојко не врати. Он је ко-начно дошао за Божић. Убрзо се запослио у жандармерији. Кристина је започела нови живот са њим и дететом. Живела је дуго, 105 година. Потомак, унук Влада данас живи у Бору.

*Своју животноу причу аутору је испрличала
Кристина Појовић 1971 г. у Сврљиу.*

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Радове за *Бдење* достављати у електронском облику (e-mail), уређене на следећи начин:

- Име и презиме аутора
- Адреса
- Наслов рада
- Текст рада откуцан у фонту Times New Roman, ћирилица, величина 11.
- Уз књижевну критику приложити front cover књиге

Посебне захтеве (латиница, *иџалик*, **болд**, с п а ц и ј а, фусноте, место за ликовни прилог) одређује сам аутор.

ПРЕТПЛАТА

Годишња претплата за часопис је 2000, а за иностранство 4000 динара.

Име и презиме _____
Адреса: _____
Телефон: _____

Претплата се може извршити у свакој пошти или банци на текући рачун: 840-563668-28

Прималац: Центар за туризам, културу и спорт Сврљиг, са назначеном „за Бдење“. Овом уплатом (након доспећа признанице о уплати и наруџбенице на нашу адресу) обезбеђује се добијање часописа на адресу коју наведете.

АДРЕСА ИЗДАВАЧА:

Центар за туризам, културу и спорт
Боре Прице 2
18 360 Сврљиг
(За уредништво *Бдења*)

e-mail: bdenje_srg@yahoo.com